

Кам`янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра соціальної педагогіки та практичної психології

Гевчук Н.С.

**Організація виховної роботи з дітьми трудових мігрантів в умовах
загальноосвітнього навчального закладу.**

Навчально-методичний посібник
для студентів педагогічних вищих навчальних закладів

м. Кам`янець-Подільський

2011 рік

УДК 37.015.31:316.42-054.72(075.8)

ББК 74.00 я73

Г 27

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол №4 від 31 березня 2011 року).*

Рецензенти:

Вержуховська О.М., кандидат педагогічних наук, доцент Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Лемко Г.І., кандидат педагогічних наук, доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Гевчук Н.С. Організація виховної роботи з дітьми трудових мігрантів в умовах загальноосвітнього навчального закладу. Навчально-методичний посібник / За ред. проф. Р.Х. Вайноли. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 121с.

ISBN 978-966-8568-43-2

У навчально-методичному посібнику подано основні теоретичні положення щодо характеристики соціально-освітнього середовища, технологій соціально-педагогічної діяльності з дітьми трудових мігрантів у загальноосвітньому навчальному закладі. Посібник містить інформацію про стан проблеми дослідження виховної роботи з дітьми трудових мігрантів в Україні. Висвітлено можливості та умови ефективної реалізації різноманітних форм роботи з дітьми трудових мігрантів, їх батьками та неофіційними опікунами.

Цей посібник рекомендовано для підготовки студентів освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр" спеціальності "Соціальна педагогіка". матеріали, подані в посібнику можна використовувати для викладання окремих тем предметів "Технології соціально-педагогічної роботи", "Технології соціально-педагогічної роботи з різними соціальними групами" чи в якості матеріалів для окремого спецкурсу.

Навчальний посібник адресовано соціальним педагогам та практичним психологам загальноосвітніх навчальних закладів, а також студентам вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК 37.015.31:316.42-054.72(075.8)

ББК 74.00 я73

ISBN 978-966-8568-43-2

©Гевчук Н.С., 2011

ЗМІСТ

Вступ	5
Модуль I. Теоретичні засади виховної роботи з дітьми трудових мігрантів в соціально-освітньому середовищі	
1.1. Поняття «соціально-освітнього середовища»: теоретичний аспект.....	7
1.2. Сутність виховної роботи з дітьми трудових мігрантів в школі.....	23
1.3. Стан проблеми дослідження виховання дітей трудових мігрантів в Україні.....	36
Модуль II. Технології соціально-педагогічної діяльності з дітьми трудових мігрантів в загальноосвітньому навчальному закладі	
2.1. Соціально-педагогічний супровід дітей трудових мігрантів.....	53
2.1.1. Соціально-правовий захист дітей трудових мігрантів.....	58
2.1.2. Соціально-педагогічна тренінгова програма «Моя мрія – це моя щаслива родина».....	59
2.1.3. Організація листування дітей з батьками та спілкування в on-line режимі за допомогою всесвітньої мережі Інтернет.....	64
2.2. Профілактична робота з батьками, які мають намір їхати за кордон на заробітки, засобами рекламно-інформаційних технологій.....	68
2.3. Клуб за місцем проживання, як виховний ресурс у роботі з дітьми трудових мігрантів.....	75
Додатки.....	87-130
Аналіз програм по роботі з дітьми трудових мігрантів.....	88
Анкета (для дітей трудових мігрантів).....	92
Анкета (для батьків та неофіційних опікунів).....	94
Анкета (для експертів).....	96
План роботи соціального педагога по роботі з дітьми трудових мігрантів.....	97
План роботи практичного психолога по роботі з дітьми трудових мігрантів....	99
Діагностична карта для дитини, батьки якої перебувають за кордоном.....	100
Тренінгова програма «Моя мрія – це моя щаслива родина».....	101

Аналіз законодавства України, що стосується захисту прав дітей трудових мігрантів.....	113
Плакат для батьків «Вирішили поїхати за кордон? Подбайте про свою дитину!!!».....	120

Вступ

*«Нехай би сварила, але щоб була поряд зі мною»;
«Колись я хотів собаки, kota, а тепер – нічого,
тільки б мама була поруч»;
«Поверніть нам наших мам,
щоб наше дитинство було щасливим!»*

(Євгеній Кобля, 12р., ЗОШ №6, м. Кам'янець-Подільський)

На сьогоднішній день, трудова міграція в Україні набула надзвичайно великих масштабів, внаслідок переходу від планової економіки до ринкової. Скорочення робочих місць, низький рівень заробітної плати, соціальна незахищеність мешканців нашої держави призвели до того, що мільйони наших співгромадян виїхали (і продовжують виїжджати) на заробітки за кордон з метою покращення свого матеріального становища.

Така ситуація спричинила низку негативних суспільних явищ, що відбилася на соціальному здоров'ї держави. В першу чергу, руйнації зазнав такий соціальний інститут та структурна одиниця суспільства - сім'я.

Трудова міграція батьків, яка перш за все своєю метою має розв'язання матеріальних питань родини, призводить до складних наслідків у розвитку дітей: діти залишаються бездоглядними, що призводить до низки соціальних, психологічних та педагогічних проблем у їхньому розвитку.

На сьогоднішній день проблеми, що стосуються виховання дітей трудових мігрантів є надзвичайно актуальними для усіх шкіл нашої держави. Дослідження довели, що дана категорія дітей потребує особливої уваги.

Мета даного навчально-методичного посібника - систематизувати та більш детально окреслити виховну роботу з дітьми трудових мігрантів в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Оволодіння основними теоретичними положеннями посібника має забезпечити знання: характеристики соціально-освітнього середовища, як соціально-педагогічного феномену; основних засад виховної роботи з дітьми трудових мігрантів в школі; загальної ситуації щодо проблем та потреб дітей трудових мігрантів в Україні; технологій роботи з дітьми трудових мігрантів та їх батьками в умовах загальноосвітнього навчального закладу; можливостей та умов ефективної реалізації різних форм та методів роботи в практиці виховної діяльності з дітьми трудових мігрантів та умов їх влучного застосування.

До кожної теми запропоновано перелік завдань для самостійної роботи студентів, що спрямовані на оволодіння студентами наступних вмінь: добирати та адаптувати відповідно до мети, особливостей дітей трудових мігрантів і реальної ситуації технології соціально-педагогічної роботи, методи та прийоми реалізації завдань виховної роботи з даною категорією дітей; проектувати, планувати, організовувати та аналізувати організаційні форми соціально-педагогічної діяльності з дітьми трудових мігрантів; будувати виховну роботу таким чином, щоб вона забезпечувала саморозвиток особистості дитини та сприяла розвитку творчих задатків та здібностей.

Навчально-методичний посібник складається з двох розділів, питань для самоперевірки та завдань для самостійної роботи. Зміст посібника доповнюють табличні матеріали, додатки.

Ми вдячні практичному психологу I категорії Кам'янець-Подільського НВК №17 Савель І.С. за співпрацю у розробці змісту додатків цього посібника.

Розділ I. Теоретичні засади виховної роботи з дітьми трудових мігрантів в соціально-освітньому середовищі

1.1. Поняття «соціально-освітнього» середовища: теоретичний аспект.

В умовах розвитку незалежної української держави, значних політичних, економічних та соціальних змін в усіх сферах життя сучасного українського суспільства, виникла необхідність розробки якісно нових науково-практичних підходів та принципів до соціально-виховного процесу у сфері освіти, що сприятимуть взаємодії закладів освіти, сім'ї та суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища. На вирішення цих завдань спрямовані міжнародне - Конвенція ООН про права дитини (ратифікована Постановою ВР N 789-ХІІ (789-12) від 27.02.91) та національне законодавство – Конституція України, Закони України «Про освіту» (1991р.), «Про охорону дитинства» (2001р.), «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001р.), Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) (1993 р.), Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті, інформаційні та нормативні матеріали Міністерства освіти і науки України.

Аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної та соціально-педагогічної літератури з проблеми виховання дітей в умовах соціально-освітнього середовища свідчить про інтерес до процесу формування, розвитку і становлення сприятливого середовища (Ш.Амонашвілі, І.Песталоцці, Я.Корчак, В.Сухомлинський), інтеграції впливу соціального середовища на розвиток особистості (Л.Буєва, С.Моложавий, С.Шацький), організації цілісного виховного процесу в середовищі (Р.Фахрутдінова); створення комфортного середовища (О.Воробйова, Т.Лошакова).

Належна увага у наукових дослідженнях приділяється проблемам впливу середовища на актуалізацію творчого потенціалу особистості безпосередньо створенню педагогічного середовища (Ш.Амонашвілі, А.Анохін, Ю.Бродський, А.Гельмонт, В.Семенов); впливу культурного середовища – А.Трошева, Н.Романченко; освітнього – А.Воронін, С.Дерябо, В.Слободчикова, В.Левін; навколишнього середовища – В.Афанасьєв, Г.Тараскіна; дитячого середовища – Н.Йорданський, Г.Ковальов, Я.Новікова.

Як стверджує Макагон О.Е. [13], під час переходу до демократичного суспільства в нашій країні перспективною для розвитку освіти є концепція гуманізації середовища шляхом створення сприятливих умов для суб'єктів педагогічного процесу, який дарує дитині життєвий сенс, несе в собі невичерпне джерело мотивів, спонукань, натхнень, творчості, забезпечує єдність дій учителів, учнів та їхніх батьків на основі духовної спільності взаєморозуміння, взаємодії, співробітництва. Атмосфера сприятливого середовища навчального закладу має ґрунтуватися на довірі і любові, співпереживанні, позитивній тональності, що визначають перспективну лінію успіху як у цілому освітньої установи, так і всіх суб'єктів педагогічного процесу.

Поняття «середовище» широко розглядається у філософській, соціологічній та соціально-педагогічній літературі. Ми здійснили спробу узагальнити теоретичні підходи до визначення поняття «середовище».

На думку Д.Ж. Марковича [15, с.32], поняття середовище людини в самому загальному вигляді може бути визначене як сукупність природних і штучних умов, у котрих людина реалізує себе як природна і суспільна істота.

Нас зацікавив підхід, що визначає Л.В. Максимова [14, с.48], за яким поняття «середовище» є принципово співвідносним, тому що відбиває суб'єкт-об'єктні відношення і втрачає зміст без визначення того, до якого суб'єкта воно відноситься. Середовище людини виступає складним утворенням, яке інтегрує множини різноманітних компонентів, що дає можливість говорити про велику кількість середовищ, стосовно котрих «середовище людини» виступає родовим поняттям. Розмаїтість, множинність різнорідних середовищ, що складають єдине середовище існування людини, визначають у кінцевому рахунку різноманіття його впливів на нього.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях часто звучить думка про те, що створюючи для особистості сприятливе середовище, як підґрунтя формування індивідуальності, суспільство збагачується і зміцнюється, відкриває широку перспективу з метою свого розвитку. Зміна соціальної ситуації, суспільної свідомості, ціннісних орієнтацій зумовлює пошук нових підходів, пов'язаних не тільки з удосконаленням освіти з урахуванням попереднього досвіду, але й зі створенням сприятливого середовища. [13, с. 6]

Проблема дослідження середовища визначається вітчизняними і зарубіжними вченими як одна із найактуальніших та найважливіших педагогічних проблем. З вирішенням цієї проблеми пов'язується можливість його педагогізації, зміни з метою посилення виховного впливу на особистість, оскільки навчання розглядається як перший крок до перетворення середовища.

У соціології під соціальним середовищем людини розуміють економічні, політичні, соціальні, духовні, територіальні умови, що впливають на становлення особистості. [24, с.15]

Ми погоджуємось з тим, що соціальне середовище як сукупність соціальних умов виховання безпосередньо впливає на механізми його регулювання. Зміни у виховному процесі обов'язково обумовлюються реформаціями у структурі та функціонуванні соціального середовища.

У дослідженнях О. Безпалько [2, с.25], соціальне середовище розглядається як: 1) складне багаторівневе утворення, конкретний прояв суспільних стосунків, що мають місце в суспільстві, у якому живе та розвивається особистість; 2) сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інститути, соціальні групи), які впливають на її свідомість та поведінку.

Теоретико-методологічний аналіз проблеми дослідження дав нам можливість окреслити наукові теорії соціального середовища, викладені у працях Г.Зімелля [8], П.Сорокіна [20], П'єра Бурдьє [4].

Г. Зіммель, німецький соціолог, розглядав суспільство не тільки як суб'єктивну сутність (форма Я), але і в якості певної об'єктивної схеми. У другому значенні суспільство перетворюється на стабільний, структурований космос, що вбирає у себе усі позиції. Для кожної особистості у суспільстві є позиція та рід діяльності, до яких вона має покликання, а також культурний імператив: шукати їх, доки не знайдеш [8, с.111-113].

Нас зацікавив підхід, що пропонує П.Сорокін. Автор розглядав категорію соціального середовища як базове поняття для побудови теорій соціальної мобільності та соціальної стратифікації. Це поняття він чітко розмежував з категорією геометричного простору, хоча й користувався відомими природничими, математичними термінами для утворення соціологічних аналогів. Він трансформує поняття “точка простору”, “низ”, “верх”, “дистанція”, “рух у просторі”, “координати простору”, “вертикальні й горизонтальні параметри” у соціологічні категорії, наповнює їх соціальним змістом.

У дослідженнях П. Сорокіна, система соціального середовища виглядає так: об’єктивно існує система соціальних позицій (умовні точки простору), вона виникає відповідно до процесу диференціації суспільства за ознаками статі, віку, професії, багатства, національної та етнічної належності тощо; кожній позиції відповідає соціальна група, прошарок, страта (Сорокін розглядав і диференціацію всередині групи), і навпаки – людина, що є членом групи, автоматично посідає відповідну позицію, а якщо група складна, організована, то позиція уточнюється відповідно до структури групи; позиція, яку займає особа у соціальному середовищі, визначається належністю не тільки до групи, але й співвідношенням груп у суспільстві (вертикальні або горизонтальні зв’язки), яке у свою чергу зумовлене соціокультурними чинниками даної епохи; людина може рухатися у соціальному середовищі, для цього вона повинна змінити свою групову належність, долучитися до нової групи, або “піднятися” всередині своєї групи [20, с.297-307].

Проте, теорія П. Сорокіна, відображала лише статичний аспект дослідження суспільства і не враховувала суб’єктивне, особистісне, психологічне ставлення людини до свого місця в суспільстві.

Зупинимось більш детально на теорії, яку запропонував французький соціолог П’єр Бурдьє. Він трансформував теорію соціального середовища і розвинув її у теорію соціального поля. В дослідження П’єра Бурдьє, соціальне середовище розглядається, як двопорядкова сутність:

- а) соціальна (задана система координат, у якій розташовані суб’єкти);
- б) фізична (розташування людей відносно один одного у реальному просторі, “привласнення” агентами речей, земельних ділянок, міських ландшафтів та інших артефактів).

Автор, у своїй теорії, користується поняттями “соціальна позиція” і “диспозиція”, які відображають відповідно об’єктивні й суб’єктивні властивості соціального середовища.

Позиція суб’єкта залежить від наявності та обсягів капіталів, як фізичних, так і символічних, за які у суспільстві ведеться постійна боротьба. Бурдьє намагається пов’язати категорію соціального середовища з діяльністю людей, їх взаємодіями, конкуренцією, реальним змістом соціального життя. [28, Р.123-139].

Так, в його моделі, середовище між індивідами заповнюють практики, які здебільшого є несвідомими зразками соціальної поведінки. Бурдьє не зупиняється на категорії соціального середовища і вводить нове поняття – “соціальне поле”.

У своїх працях Бурдьє, визначає середовище як ансамбль підсередовищ – економічне, соціальне, культурне, символічне поле, – за якими і розподіляються відповідні види капіталів. Кожне поле є абстракцією, але воно тяжіє до втілення у фізично-просторових артефактах [4, с.40].

Основним в концепції соціального поля П. Бурдьє, на нашу думку, є те, що воно розглядається дослідником як середовище боротьби за розподіл і перерозподіл певного виду капіталу, наприклад, соціальне поле – це боротьба певних категорій агентів за владу, що відбувається за встановленими у суспільстві правилами.

Більшість дослідників проблеми вважають, що наявність соціального середовища – необхідна та обов'язкова умова соціалізації особистості. Воно охоплює людину від моменту її народження і впливає на неї аж до смерті. Саме соціальне середовище, зокрема його сфери: політична, соціальна, духовна формують певні очікування щодо поведінки особистості. Ці очікування відповідні соціальні інститути перетворюють на цілі, завдання, зміст соціального виховання.

Соціальне середовище існує завдяки численним взаєминам його членів та соціальних інститутів. Чим більша та різноманітніша палітра складових соціального середовища, тим інтенсивніший його розвиток та різноманітніші умови життєдіяльності особистості. [23, с.247]

Структуру соціального середовища, сучасні дослідники (О.В.Безпалько [2], М.А. Галагузова [21], В.Г. Городяненко [24], Л.П. Буюєва [3], Л.Е. Орбан-Лембрик [25]), розглядають в аспекті його територіальної глобальності, виділяючи макро- та мікрорівні.

Макрорівень соціального середовища, за визначенням О.В.Безпалько, – це система соціальних відносин у суспільстві. До його структури та змісту належить сукупність багатьох факторів, зокрема економічних, правових, ідеологічних, культурних, політичних тощо. Вони впливають на індивідів як безпосередньо – через закони, соціальну політику, цінності, норми, засоби масової інформації, так і опосередковано через вплив на малі групи, до яких належить індивід. [23 с. 247]

Аналіз проблеми дослідження, дав нам можливість зупинитися на визначенні макрорівня соціального середовища, запропонованому Л.П.Буюєвою. Макрорівень - це загально створені умови існування для кожної людини і є однаковими для всіх. А саме до макросередовища належать: держава, етнос, суспільство, регіон, місто, селище чи село, а також ті великі організації, які діють на території даних середовищ, а саме засоби масової інформації, субкультури, контркультури, а також економічне і політичне становище у країні, які також відіграють чималу роль у соціалізації індивіда. [3, с. 57]

Звернемось до характеристики складових макросередовища більш детально.

Нашу увагу привернула характеристика держави, як ланки політичної системи суспільства, яка володіє керуючими функціями. Державу можна розглядати як чинник стихійної соціалізації оскільки, для неї притаманні політична ідеологія, економічна і соціальна практика, що створюють певні умови для життя її громадян, їх розвитку і самореалізації.

Діти, підлітки, дорослі, функціонуючи в цих умовах, вільно або мимоволі засвоюють норми і цінності, що декларуються державою та реалізуються в соціальній практиці. Як відомо, вони повністю ніколи не співпадають, а в певні періоди історії держави можуть бути протилежними.

Таким чином, держава створює певні умови конкретним людям для вибору життєвого шляху, для їх розвитку і самореалізації. [3 с. 65]

У більшості підходів [2, 25, 3] етнос визначають як основну ланку макросередовища. Так, етнос (або націю) Орбан-Лембрик Л.Е., як стійку сукупність людей, що володіють загальним менталітетом, що історично склалася, національною самосвідомістю і характером, стабільними особливостями культури, а також усвідомлення своєї єдності і відмінності від інших подібних утворень Особливості психіки і поведінки, пов'язані з етнічною приналежністю людей, складаються з двох складових: біологічною і соціально-культурною.

Характеризуючи стосунки між дорослими й дітьми, з погляду української культури та етнопсихології, слід зазначити, що традиції українського народу ґрунтуються на передаванні старшими молодшим свого соціально-психологічного досвіду. Тобто етнос, нація - явище історико-соціально-культурне. [25, с.196]

Ми вважали за доцільне, зупинитися на визначенні В.Г. Городяненка, який розглядає суспільство, як сукупність тих відносин, що склалися в країні, соціальних відносин між людьми, структуру яких складає сім'я, соціальні, вікові, професійні і інші номінальні і реальні групи, а також держава.

Суспільство є цілісним організмом зі своїми статево-віковою і соціальною структурами, економікою, ідеологією і культурою, який володіє певними способами соціальної регуляції життєдіяльності людей. [24, с.176]

До складових макрорівня соціального середовища відноситься місто – як осередок культури: матеріальної (архітектура, промисловість, транспорт, пам'ятники матеріальної культури), духовної (навчальні заклади, пам'ятники духовної культури, музеї, театри і т.д.).

У місті спостерігається велика кількість неблагополучних сімей; велика кількість споживачів наркотичних і токсичних речовин (особливо серед молоді); існують неформальні групи і об'єднання з антисоціальною спрямованістю; схильність до азартних ігор.

В цілому роль міста у вихованні, соціалізації дітей, підлітків, визначається тим, що воно надає кожному городянині потенційно широкі можливості вибору кола спілкування, систем цінностей, стилів життя, а отже, і можливостей самореалізації і самоствердження.

У своїх дослідженнях Савченко С. В., регіон визначає, як частину країни, що є цілісною соціально-економічною системою, володіє спільністю економічного, політичного і духовного життя, загальним історичним минулим, культурною і соціальною своєрідністю.

Іншими словами, регіон - це простір, в якому відбувається виховання, соціалізація, формування, збереження і трансляція норм способу життя, збереження і розвиток (або навпаки) природних і культурних багатств.

Вплив регіональних умов на виховання має різний характер і має ряд характерних особливостей. Природно-географічні особливості регіону (ландшафт, клімат, корисні копалини) багато в чому визначають ступінь його урбанізованості, характер економіки, кількість і міру стабільності населення. [19, с.54]

Ми вважали за доцільне розглянути вплив сільської місцевості, як одного із компонентів макросередовища на розвиток особистості.

Як стверджує Косовець В. І., особливості сільського способу життя пов'язані з особливостями праці і побуту жителів: підлеглистю праці ритмам і циклам року; важчими, ніж зазвичай в місті, умовами праці; малими можливостями для трудової мобільності жителів; великим злиттям праці і побуту, непохитністю і трудомісткістю праці в домашньому і підсобному господарствах. Все це призводить до того, що навіть школа, внаслідок її тісної інтегрованості в сільське життя, впливає на виховання підростаючих поколінь значно менше, ніж міська. І це не дивлячись на те, що вона володіє більшою, ніж міська школа, можливостями впливу на життя своїх учнів. [10, с.28]

Окрім вище згаданих складових макрорівня соціального середовища, ми також розглянули основні характеристики мікрорівня соціального середовища.

Як зазначає Л.П. Буєва, мікрорівень соціального середовища – це конкретні умови життя особистості (сім'я, сусідство) та умови в середовищі найближчого оточення (вулиця, тип поселення, навчальний або трудовий колектив, громадські організації, формальні та неформальні об'єднання).

Автор також визначає, мікрорівень (мікросоціум), як спільність, що діє на певній території, включає сім'ю, сусідство, групи однолітків, різні громадські, державні, релігійні, приватні і виховні організації, а також різні неформальні групи жителів. Визначити межі мікросоціуму не завжди просто.

У сільських поселеннях, в селищах, в малих містах ці межі, як правило, співпадають з межами конкретного поселення в середніх і великих містах визначення меж мікросоціуму проблематично. Мікросоціум можна обмежувати двором (якщо йдеться про мікросоціум маленьких дітей); кварталом (для молодших школярів), мікрорайоном (для більш старших вікових груп).

Умовно мікросоціум - це конкретне сільське поселення, селище або мале місто, а в середніх і більших містах - мікрорайон. Вплив мікросоціуму на процес соціалізації дітей, підлітків, юнаків залежить від об'єктивних характеристик мікросоціуму і суб'єктивних характеристик самої людини. [3, с.26]

Більшість авторів зазначає, що мікросоціум містить низку ознак, до яких належать: просторові та демографічні ознаки.

Просторовими ознаками конкретного мікросоціуму можуть бути: розташування мікрорайону міста в центрі, на околиці, в серединній зоні і по-різному бути пов'язаним з іншими частинами міста; село або селище можуть бути більш менш ізольованими і віддаленими від інших поселень.

З просторовими тісно пов'язані архітектурно-планувальні особливості мікросоціуму: у селі або селищі - компактна або розкидана забудова; у місті - мікросоціум із забудовою, що історично склалася або індустріальною, співвідношення малоповерхової і висотної забудови, відвертість-замкнутість

прибудинкових просторів, наявність, кількість і якість малих архітектурних форм.

Від всіх цих характеристик залежить функціональна структура середовища мікросоціуму: наявність або відсутність місць для ігор дітей і підлітків, можливостей для проведення часу невеликих груп.

Важливою ознакою мікросоціуму, на нашу думку, слід вважати демографічну, тобто склад його жителів: їх етнічна приналежність, однорідність або неоднорідність; соціально-професійний склад і ступінь його диференційованої; особливості статево-вікового складу; склад сімей.

Можна зробити висновок про те, що мікрорівень є складовою частиною макрорівня і, в деякій мірі, залежить від його впливу, адже саме від того, якими є загально створені умови існування людей будуть залежати і створені умови в мікросередовищі. [3, с.35]

Більшість дослідників проблеми соціального середовища (Алексеєнко Т.Ф., Азаров Ю.П., Бондарчук О.І., Журавльов В., Іванюк С., Костів В., Постовий В.Г.) визначають сім'ю провідним соціальним інститутом.

Сім'ю, в соціально-психологічній літературі, розглядають як найважливіший інститут виховання та соціалізації підростаючих поколінь. Вона являє собою персональне середовище життя і розвитку дітей, якість якого визначається параметрами: демографічним, соціально-культурним, соціально-економічним, техніко-гігієнічним.

Демографічний - структура сім'ї (велика, включаючи інших родичів, або нуклеарна, така, що включає лише батьків і дітей; повна або неповна; одностаттєва, мало- або багатодітна).

Соціально-культурний - освітній рівень батьків, їх участь в житті суспільства.

Соціально-економічний - майнові характеристики і зайнятість батьків на роботі.

Техніко-гігієнічний - умови проживання, облаштування житла, особливості способу життя. [2, с.59]

Сім'я має важливе значення в оволодінні людиною соціальними нормами, а коли йдеться про норми, що визначають виконання сімейних ролей, вплив сім'ї стає кардинальним. Батьки, як відчували недостатність уваги або яким не вдалося успішно вирішити в сім'ї свої дитячі конфлікти, проблеми, пов'язані із статевим дозріванням, як правило, не здатні встановити зі своєю дитиною тісний емоційний зв'язок.

Сім'я відіграє важливу роль в процесі соціального розвитку людини у зв'язку з цим, її схвалення, підтримка, байдужість або засудження позначаються на досягненнях людини, допомагають їй або заважають шукати виходи в складних ситуаціях, адаптуватися до обставин життя. [21, с. 236]

Соціальне середовище як сукупність соціальних умов виховання безпосередньо впливає на механізми його регулювання. Зміни в соціально-педагогічному процесі обов'язково зумовлені реформаціями у структурі та функціонуванні соціального середовища. [23, с. 248]

Таким чином, освіту розглядають як суттєву складову соціального організму країни. Тому ми, вважаємо за доцільне, розглянути теоретичні підходи до визначення поняття «освітнього середовища».

У своїй роботі, ми будемо ґрунтуватися на підході, запропонованому М.П. Лукашевичем, який у своїх працях говорить про те, що соціальне середовище - це економічні, політичні, соціальні та духовні умови, територіальні та інші спільноти тією мірою, якою вони впливають на свідомість та поведінку людини.

Автор наголошує на тому, що у соціальному середовищі можна виокремити певні сфери: політичну, економічну, соціальну та духовну. У сукупності та взаємодії вони й складають середовище життєдіяльності індивіда.

Вплив кожної зі сфер на освіту та виховання визначається кількома напрямками. З одного боку, кожна сфера – це сукупність відповідних умов виховання – політичних, економічних, соціальних та духовних. Вони окреслюють можливості впливу на поведінку людей. З іншого боку, у кожній сфері формуються певні очікування щодо поведінки людей. Ці очікування перетворюються певними соціальними інститутами кожної зі сфер у завдання, цілі виховання з формування очікуваних рис та характеристик. За допомогою цих інститутів здійснюється зворотній зв'язок – оцінюється ефективність виховання, відповідність його результатів очікуваній поведінці людей. [12, с. 62-63]

Щодо визначення поняття «освітнє середовище» зазначимо, що аналіз педагогічної літератури свідчить про його багатомірність і різноплановість. Більшість дослідників означеної проблеми (Н. Бастун, О. Веряєв, С. Гершунський, В. Гинецінський, Б. Ельконін, Б. Серіков, В. Слободчиков, І. Фрумін та ін.) під поняттям «освітнє середовище» розуміють певну територію, яка пов'язана з масштабними явищами в галузі освіти: як певна частина соціального простору, у межах якої здійснюється нормована освітня діяльність; як єдність, цілісне утворення в галузі освіти, яке має свої межі, що уточнюються окремо, – світовий освітній простір, міжнародний освітній простір, європейський освітній простір, освітній простір регіону, школи, шкільного класу тощо. Найповнішим та сучасним, що концентрує в собі сутнісні ознаки цього феномена є, на нашу думку, визначення освітнього простору як «педагогічної реальності, яка заявляє про себе співіснуванням Людини і Світу через освіту, містить, являє собою баланс культурного і цивілізаційного, виражаючи його через знаковість освітнього середовища» [11, с.39].

Теоретико-методологічний аналіз проблеми дослідження дав нам можливість зупинитися на визначенні освітнього середовища, запропоноване С. Тарасовим. Автор зазначає, що освітнє середовище – сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освіти. Це система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні. [26, с.28].

У сучасній психолого-педагогічній літературі існують різні тлумачення поняття освітнього середовища. Воно розглядається як: сукупність

матеріальних, духовних і емоційно-психологічних умов, у яких відбувається навчально-виховний процес; сукупність чинників, що як сприяють, так і перешкоджають досягненню його ефективності (С.Я.Савченко); система взаємозв'язків і відносин, зразки колективної дії, які складаються у процесі освітньої комунікації, реально реалізовані в освітньому середовищі цінності і норми (Н. Смірнова); сукупність зовнішніх умов, в яких протікає повсякденна життєдіяльність індивіда, який розглядається під кутом зору наявних у ній можливостей для формування його освіченості (Н. Смірнова); як все те що, створено працею людини з метою виховання, навчання і освіти підростаючих поколінь (Б. Коротяєв, В. Курило, В. Третьяченко).

Освітнє середовище у психолого-педагогічній літературі розглядають як підсистему соціокультурного середовища, як сукупність факторів, обставин, ситуацій, які склались історично, і як цілісність спеціально організованих умов розвитку особистості учня (А. Бандура, У. Бронфенбеннер, В. Воронцова, О. Газман, Є. Клімов, Г. Ковальов, К. Левін, В. Панов, К. Роджерс, В. Рубцов, В. Слободчиков, С. Тарасов, В. Ясвін і ін.).

Більшість дослідників відзначають такі особливості освітнього середовища, як: динамічність, здатність до еволюційного розвитку, плинність освітніх реформ та соціуму.

Окрім цього, Вайнолою Р.Х, виявлено фактори впливу освітнього середовища на особистісний розвиток людини: активізація ролі соціально-виховних впливів, створення еталонного освітнього середовища; забезпечення конструктивності соціокультурного оточення; відповідність змісту навчально-виховного процесу новітнім культурним, духовним, матеріальним запитам сучасної учнівської молоді; спрямованість навчально-виховного процесу на формування особистості майбутнього громадянина держави, підвищення якості освітніх послуг. [5, с. 186]

Показником для типології освітнього середовища В. Ясвін називає наявність чи відсутність в освітньому середовищі умов і можливостей для розвитку активності (чи пасивності) дитини та її особистісної свободи (чи залежності). [27, с.257]

У сучасних дослідженнях визначається, що освітнє середовище реалізується через його структуру. Науковці по-різному виділяють структурні компоненти освітнього середовища: фізичне оточення, людські фактори, програма навчання (Г. Ковальов); соціально-контактна частина середовища, інформаційна, соматична, предметна (Є. Клімов); просторово-семантичний, змістово-методичний, комунікаційно-організаційний компоненти (С. Тарасов); суб'єкти освітнього процесу, соціальний, просторово-предметний, технологічний (психодидактичний) компоненти (В. Ясвін).

Але всі дослідники погоджуються в одному, що центральним серед інших структурних компонентів освітнього середовища є психологічна складова (соціальний чи комунікативний компонент в термінах різних авторів). Психологічна складова освітнього середовища – це, насамперед, характер спілкування суб'єктів освітнього процесу. Цей компонент несе на собі основне навантаження щодо забезпечення можливостей задоволення і розвитку потреб суб'єктів освітнього процесу у відчутті безпеки, у збереженні і покращенні

самооцінки, у формуванні позитивної «Я-концепції», у визнанні зі сторони інших, в самоактуалізації. В якості ключової психологічної характеристики освітнього середовища школи багато науковців (І. Баєва, С. Вершловський, О. Лебедев, В. Слободчиков і інші) розглядають безпеку, а психологічно безпечне освітнє середовище – як умову для позитивного особистісного зростання її учасників.

Психологічно безпечне освітнє середовище розуміють як середовище взаємодії, вільне від проявів психологічного насилля, яке має референтну значущість для суб'єктів навчально-виховного процесу (в плані позитивного ставлення до неї), яке характеризується переважанням гуманістичної центрації (тобто центрації на інтересах (проявах) своєї суті і суті інших людей) і які відображаються в емоційно особистісних і комунікативних характеристиках її суб'єктів. [1, с.27]

Отже, психологічно безпечне освітнє середовище школи таке, в якому більшість учасників мають позитивне до нього ставлення, високі показники індексу задоволеності потреб і захищеності від психологічного насилля. Психологічно безпечне освітнє середовище виступає як ефективна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів і педагогів, розвитку психологічно здорової особистості, особистісному росту учнів, професійному зростанню і довголіттю педагогів, гармонізації їх особистості. Психологічна безпека освітнього середовища відображається в показниках захищеності її суб'єктів, що проявляється в характеристиках психічного здоров'я. Підвищення рівня психологічної безпеки сприяє особистісному розвитку і гармонізації психічного здоров'я. [17, с.78]

Проектування психологічно безпечного освітнього середовища у школі повинно виходити із принципів захисту особистості кожного суб'єкта педагогічного процесу, через розвиток і реалізацію його індивідуальних потенцій, усунення психологічного насилля між його учасниками. [17, с.80]

Розглядаючи питання освітнього середовища, ми вважали за доцільне більш детально зупинитися на освітньому середовищі школи. Як зазначає дослідник Рибка Н. М., освітнє середовище школи – це системний об'єкт педагогічного проектування, що передбачає виокремлення та вивчення її структурних елементів, зв'язків, системоутворюючих факторів.

Аналіз педагогічної літератури доводить, що не існує чітко визначених структурних компонентів освітнього простору школи. Так, автор, наголошує, що поняття освітнє середовище відбиває переважно внутрішні (педагогічні, психологічні, дидактичні та ін.) зміни в системі освіти [18, с.8], Н. Масюкова [15] зазначає, що освітнє середовище складається з освітніх процесів – навчання, виховання, соціалізації, підготовки та ін. Оскільки освітній простір виражається взаємодією людини з оточуючими її елементами-носіями культури через знаковість освітнього середовища, компонентами моделювання освітнього простору можуть виступати компоненти освітнього середовища.

В. Ясвіним запропонований такий підхід до компонентів освітнього середовища: соціальний, просторово-предметний, психодидактичний. [27]

Аналіз наукових джерел [Савченко С.Я., Вайнола Р.Х., Ясвін В. А., Масюкова Н.А., та ін.] що стосуються проблеми освітнього середовища, дозволяє нам зробити наступні висновки:

- освітнє середовище – система педагогічних факторів та впливів, що забезпечують взаємодію та пізнання особистістю, у процесі її соціалізації, спеціально організованого педагогічного та виховного середовища;
- освітнє середовище – це безпосередня взаємодія всіх учасників педагогічного процесу у роботі, в якій забезпечується активізація їх творчого потенціалу та втілення його у діяльність;
- освітнє середовище відображає систему соціальних зв'язків в галузі освіти, а також характер взаємостосунків соціуму та соціальних інститутів, пов'язаних із задоволенням освітніх потреб суспільства;
- освітнє середовище характеризується обсягом освітніх послуг, інтенсивністю освітньої інформації та функціонує на принципах взаємодії різних освітніх систем, що характерні певному суспільству.

Отже, аналіз теоретичних підходів до характеристик соціального та освітнього середовища надав нам можливість стверджувати, що соціальне та освітнє середовища взаємопов'язані. Кожне з цих середовищ є частиною іншого, вони не можуть існувати незалежно один від одного. Чим більший перетин із соціальним середовищем, тим ефективнішим та продуктивнішим є освітнє середовище.

Поняття „освітнього середовища” та „соціально-освітнього середовища” досить умовні, оскільки, як стверджує Б. Коротяєв, вони створені не природою, а людиною. З'явилися вони на певному етапі еволюційного розвитку людини і суспільства, і з моменту зародження знаходилися і знаходяться під контролем суспільства та його інститутів.

У своїй роботі, ми будемо опиратися на визначення соціально-освітнього середовища, запропоноване А. М. Каплею. Соціально-освітнє середовище розглядається автором, як одна із домінуючих сфер соціального життя, яка за умови її вдосконалення може стати надійним стабілізуючим фактором у соціокультурному середовищі і в перспективі сприяти його успішному розвитку та успішному розвитку суб'єктів впливу середовища.

Соціально-освітнє середовище – це складне багаторівневе утворення, конкретний прояв суспільних стосунків, що мають місце в суспільстві, необхідні для успішного функціонування освіти.

Нами узагальнено характеристики (О. Асмолова, О. Бондаревської, Л. Новікової, Н. Голованової, С. Савченко, Б. Коротяєва, В.Курило та ін.), видів соціально-освітнього середовища:

- матеріально-предметне середовище (території і природні об'єкти, приміщення для різноманітної діяльності, оснащення і обладнання, у т.ч. книги, технічні і мультимедійні засоби, програмні директивні документи, проекти і т.п.);
- освітні заклади на рівні мікросоціуму (навчальні заклади, заклади культури і додаткової освіти, громадські організації, спортивні, дозвільні заклади);
- джерела масової комунікації (теле- і радіопрограми, молодіжні видання, журнали, стіннівки);

- зміст соціально-освітнього простору (соціальний досвід, „закодований” у змісті освіти, у соціокультурній діяльності, спорті, молодіжній субкультурі);
- організацію освітнього простору (суб’єкти освітньої діяльності, режим, організація часу і регламентація життя учасників освітнього простору, форми самоуправління, норми, заповіді, система управління, основи професійної дисципліни). [9, с.89]

С.В. Савченко стверджує, що сутнісною характеристикою соціально-освітнього середовища як цілісного соціально-педагогічного феномену є сукупність освітніх, регулювальних, інноваційних і суспільних процесів, які здійснюються освітніми й іншими інститутами, а також усе розмаїття взаємозв’язків, які виникають у процесі соціальних взаємодій, що стосуються соціально-гуманітарної галузі. Його ефективне функціонування забезпечується єдністю нормативно-правових, організаційних, мотиваційних, соціокультурних чинників, які сприяють успішній соціалізації особистості. Критерієм, який визначає ступінь оптимального розвитку соціально-освітнього простору, є відсутність протиріч між цілями розвитку конкретної особистості, регіону й держави в цілому, що надає особистості можливість самореалізуватися з урахуванням загальнодержавних, регіональних і особистих інтересів. [19, с. 95-96]

Соціально-виховне середовище – ознака соціального середовища чи сукупність умов життєдіяльності особистості, що цілеспрямовано впливають на її свідомість і поведінку з метою формування певних якостей, переконань, духовно-ціннісних орієнтацій та потреб.

Це конкретний прояв суспільних відносин, який сприяє соціалізації індивіда, адаптивності особистості до мінливого середовища, усвідомленню себе людиною, котрій близькі та зрозумілі інтереси інших людей, а головні її цінності – загальнолюдські.

Доцільність створення соціально-виховного середовища для успішної соціалізації особистості полягає в тому, що відбувається інтеграція зусиль суб’єктів соціально-виховної діяльності й закріплюється взаємозв’язок компонентів соціально-педагогічного процесу (цільового, змістовного, організаційно-діяльнісного, оціночно-результативного); розширюється діапазон можливостей виховного впливу на особистість завдяки включенню в засвоєні соціальне і природне середовище; спеціально моделюються і створюються умови для самореалізації та самоствердження особистості, що сприяє її самовираженню, прояву неповторної індивідуальності, гуманізації ділових та міжособистісних стосунків.

Мета соціально-виховного середовища має відповідати ряду вимог: орієнтуватись на розвиток особистості; відповідати запитам найближчого соціального оточення і сподіванням людини; бути діагностичною.

У соціально-виховному середовищі існують джерела соціально-виховного впливу і його фактори, діяльність, мета якої – соціальне виховання людини, діють закономірності й принципи. Системостворювальними факторами соціально-виховного середовища є діяльність, спілкування і відносини. [6, с. 885-886]

Механізмом організації соціально-виховного середовища є мережа соціально-педагогічних подій. Вони виникають у результаті як ініціативної діяльності дорослих, так і діяльності дітей, молодих людей щодо освоєння і привласнення життєвого простору, в основі якого лежать їх особистісні потреби.

Соціально-виховне середовище – це конкретно історичне середовище в яке інтегрується соціально-виховний потенціал основних структур простору з метою створення найбільш сприятливих умов для індивідуального розвитку того, на кого спрямована соціально-виховна дія, і активізацію творців даного середовища. Такі умови формуються в ході організованої та свідомої взаємодії (інтелектуальної, почуттєво-емоційної та вольової) індивідуальних та групових суб'єктів у трьох процесах: організації соціального досвіду, освіти та індивідуальної допомоги. [6, с.886]

Взаємодія у соціально-виховному середовищі надає соціальним відносинам стійкості, сприяє об'єднанню людей, є передумовою внутрішньої організації, підтримки та збереження цієї взаємодії. При цьому маємо на увазі не лише взаємодію окремих особистостей, а взаємодію інфраструктур зі своєю системою соціалізуючого впливу: ціле покладання (цілі, завдання, функції); зміст, технології (засоби, форми, методи); форми управління. Соціально-виховне середовище включає в себе інституції, що безпосередньо чи опосередковано виконують ті чи інші соціальні функції.

Можна розглядати чотири типи соціально-виховного середовища: догматичне, безтурботне, кар'єрне та творче. Зокрема, догматичне середовище сприяє розвитку пасивності й залежності людини і характеризується переважанням авторитарних методів виховання, жорстокої дисципліни, культом зовнішнього порядку. Даний тип формує залежну особистість.

Безтурботне середовище сприяє вільному розвитку, але й передбачає формування пасивності людини, яка живе в атмосфері внутрішнього благополуччя, в ідеалізованому світі власного світосприйняття. У такому середовищі формується особистість, яка завжди задоволена тим, що має.

Кар'єрне середовище сприяє розвитку активності, проте спрямоване на саморекламу й виховує в людини зарозумілість, заздрість, злість. Основними рисами особистості, яка формується в такому середовищі є фальш та лицемірство. [6, с. 886]

Творче середовище сприяє вільному розвитку особистості, відрізняється високою внутрішньою мотивацією її діяльності, що супроводжується емоційним піднесенням, позитивним та оптимістичним настроєм. У такому середовищі формується особистість, якій притаманна активність у засвоєнні та перетворенні довкілля, висока самооцінка, відкритість, свобода суджень і вчинків.

Функції соціально-виховного середовища: діагностично-прогностична (дозволяє вивчити проблеми і потреби дітей та молоді); забезпечення соціальних гарантій розвитку молодої людини як особистості (створення оптимальних умов для реалізації права навчатися, працювати, відпочивати; здійснення соціального захисту (надання допомоги у кризових та конфліктних ситуаціях); сприяння соціальній адаптації (надання допомоги і підтримки

безболісного входження в систему міжособистісних, групових, сімейних та суспільних стосунків; формування навичок подолання життєвих труднощів); забезпечення соціальних зв'язків (координація, взаємодія і співробітництво різних соціальних інституцій). [6, с. 885]

У створенні єдиного виховного простору, крім загальноосвітньої школи, велику роль відіграють різноманітні інфраструктури, насамперед, позашкільні освітньо-виховні заклади. Базуючись на принципах добровільності, особистої зацікавленості дітей, ці заклади мають великі можливості щодо створення сприятливих умов для самовизначення і саморозвитку особистості, задоволення її духовних потреб, прояву соціальної активності.

За офіційними даними, зараз в Україні існує мережа позашкільних закладів освіти, яка налічує 1521 одиниць і охоплює 1256762 дитини та 35232 педагогічних працівників (з них 20174 – особи з вищою освітою). У діючій мережі визначилося понад 30 типів різних закладів як комплексних, так і профільних. [22, с. 165]

До комплексних позашкільних закладів належать будинки творчості дітей та юнацтва, палаци учнівської молоді, центри дитячої творчості, клуби при районних соціальних службах та клуби за місцем проживання тощо. Окрему категорію становлять спеціалізовані однопрофільні позашкільні виховні заклади: станції юних техніків, дитячі флотилії, дитячі туристичні станції, станції юних натуралістів тощо.

Багатопрофільні та спеціалізовані позашкільні освітньо-виховні заклади з широким спектром напрямків діяльності створюються і функціонують у кожному регіоні залежно від його економічної, матеріально-технічної і соціально-культурної специфіки. [6, с.4]

Зазначені освітньо-виховні заклади є важливими елементами виховного простору, з якими безпосередньо взаємодіє певна частина шкільної молоді і які є нішею для її соціокультурного існування. Але позашкільні освітньо-виховні заклади не вичерпують усієї його поліфункціональної сутності. Істотну впливову роль у вихованні учнівської молоді відіграють особистісні предметно-речові складові культурного середовища міста.

Таким чином, складовими соціально-освітнього середовища є:

- школа (педагогічний колектив, навчальний процес, виховна робота);
- сім'я (традиції, звичаї, цінності, стиль виховання);
- мікрорайон (позашкільні заклади, музеї, бібліотеки, дозвіллієві заклади);
- ЦСССДМ (клуби за місцем проживання, громадські об'єднання, дитячі та мододіжні організації).

Працюючи в системі всі ці заклади створюють сприятливе виховне середовище для особистості дитини.

Питання для самоперевірки:

1. Розкрийте зміст поняття «соціально-освітнього» середовища.

2. В чому полягає різниця між соціально-виховним простором та соціально-освітнім середовищем?
3. Визначте складові соціально-освітнього середовища.

Завдання для самостійної роботи:

1. Розробити структуру соціально-освітнього середовища.
2. Скласти перелік літератури щодо соціально-освітнього середовища.

Література

1. Баева И.А. Тренинги психологической безопасности в школе / И.А. Баева. – СПб.: Речь, 2002. – 251 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.
3. Буева Л.П. Социальная среда и сознание личности. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1998. – 268 с.
4. Бурдые П. Социология политики: Пер. с фр. – М.: Socio-Logos, с. 1993. – 336 с.
5. Вайнола Ренате Хейкіївна. Педагогічні засади особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : Дис. д-ра наук: 13.00.04 - 2009.
6. Гривцова О.А що після школи? //Запорізька правда. – 2004. - №35-36
7. Енциклопедія освіти / Акад. пед. Наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
8. Зиммель Г. Как возможно общество? // Социологический журнал. – 1994. – №2.
9. Капля Анатолій Миколайович. Організаційно-педагогічні умови соціалізації курсантів у вищому навчальному закладі МНС України : Дис. канд. наук: 13.00.05 - 2008.
10. Косовець Василь Іванович. Розвиток соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села. : Дис. канд. наук: 13.00.05 - 2009.
11. Леонова О. Образовательное пространство как педагогическая реальность. // Alma mater (Вестник высшей школы). – 2006. – № 1.
12. Лукашевич М. П. соціалізація. Виховні механізми і технології: Навч.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 112с.
13. Макагон Олександр Емануїлович. Організаційно-педагогічні умови створення сприятливого навчально-виховного середовища в загальноосвітньому навчальному закладі : Дис. канд. наук: 13.00.01 - 2007.
14. Максимова Л.В. Опыт выявления каркаса основных понятий общей антропоэкологии// Эволюционная и историческая антропология. – М.: Прогресс, 1993. – 640с.
15. Маркович Д. Ж. - Общая социология. уч., изд. 3. 1998. - 324с.
16. Масюкова Н. А. Проектирование в образовании. – Минск: Технопринт, 1999. – 288 с.
17. Мешко Г. М. Психологічно безпечне освітнє середовище у школі як умова збереження і зміцнення психічного здоров'я учнів та вчителів. // Науковий

- часопис НПУ імені М.П. Драгоманова: зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – Випуск 8. – (Серія №11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління.)
- 18.Рибка Н. М. Єдиний освітній простір як інтегративна система: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03. – Одеса, 2005. – 24 с.
 - 19.Савченко Сергій Вікторович. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору: дис. д-ра пед. наук: 13.00.05 / Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. - Луганськ, 2004.
 - 20.Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
 - 21.Социальная педагогика: Курс лекций: Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / Под общ. ред. М.А. Галагузовой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 416 с.
 - 22.Соціальна педагогіка. За ред. А.Й. Капської. - К.: Центр навчальної літератури, 2003. -256с.
 - 23.Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І.Д. Звереві. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
 - 24.Соціологія: Підручник / За редакцією Городяненка В.Г. - К., 2005.- 176 с.
 - 25.Соціальна психологія / Орбан-Лембрик Л. Е.; за ред.. Куценко В. М. - К.,2004. - 196 с.
 - 26.Тарасов С.В. Школьник в современной образовательной среде / С.В. Тарасов. – СПб.: Образование-Культура, 2001. – 151 с.
 - 27.Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – М.: Смысл, 2001. – 365 с.
 - 28.Bourdieu P. Social space and symbolic power // Bourdieu P. In other words: Essays towards a Reflexive sociology. – Stanford (Cal.), Stanford univ. press, 1990.

1.2. Сутність виховної роботи з дітьми трудових мігрантів в школі.

У сучасних умовах розвитку українського суспільства, соціальне становлення людини та успішність входження її в середовище соціуму вимірюється ступенем її готовності до виконання сукупності соціальних функцій та обов'язків відповідно до існуючих суспільних відносин.

Ми вважаємо, що розв'язання цих складних та багатогранних завдань, значною мірою залежить від загальноосвітнього навчального закладу, як базового соціального осередку, призначення якого полягає у створенні умов для послідовного, цілеспрямованого, науково-практичного та обґрунтованого осягнення дітьми та молоддю основ життєдіяльності – організації життя на засадах історично складених ціннісних орієнтацій національної культури, форм і способів діяльності, спілкування і поведінки.

Здійснений нами аналіз філософської, психолого-педагогічної, соціологічної літератури свідчить про інтерес науковців до проблем, пов'язаних із організацією цілісного виховного процесу в середовищі загальноосвітнього навчального закладу (Р.Фахрутдінова, А.Воронін, С.Дерябо, В.Слободчикова, В.Левін); формуванням, розвитком і становленням сприятливого соціально-виховного середовища (Ш.Амонашвілі, І.Песталоцці, Я.Корчак, В.Сухомлинський); соціологією виховання (М.З. Ільчиков, Б.А. Смирнов), управлінням виховної системи школи (В.А. Караковский, Л.І. Новікова, Н.Л. Селіванова).

Для того, щоб більш широко розглянути питання соціально-освітнього виховання дітей в навчальному закладі, звернемося до характеристики основного соціального інституту, який здійснює організацію і керівництво вихованням молоді, до характеристики держави.

Процес демократизації суспільного життя та виховання молодої людини як особистості, що характеризується високими моральними якостями, суспільною активністю, високою культурою праці й поведінки, є одним з провідних напрямків державної молодіжної політики.

У своїх працях А. Капська, говорить про те, що інтегруючими чинниками у вирішенні стратегічних завдань виховання молоді на загальнодержавному рівні є єдина територія, державна мова, правовий простір, національна культура, наука і освіта, які у своїй сукупності утворюють єдиний виховний простір як об'єктивну умову її соціалізації.

Об'єктивність умов соціалізації не означає її стихійності і некерованості. Навпаки, в сучасних умовах саме ті суспільні відносини визначають характер соціальних змін, які свідомо розвиваються і є фундаментом науково обґрунтованого регулювання соціального розвитку молоді. При цьому йдеться не про маніпуляцію свідомістю, волонтаристський вплив на її долю, а створення необхідних умов соціалізації, які, в свою чергу, забезпечують умови для самореалізації, самоутвердження молодої людини. [8, с.11]

Нашу увагу привернули експериментальні дослідження В.А.Караковского, Л.І.Новікової, які свідчать про те, що досягнення ефективності у підготовці молоді до соціального життя на гуманістичних і демократичних засадах як провідних принципах, обраних суспільством, можливе за умов системного й інтегрованого підходів до її здійснення.

Реальним втіленням системного й інтегрованого підходів, на думку В.П.Андрущенка, у практику освітніх закладів різних типів є їх орієнтація на створення виховних систем і виховного простору як найбільш доцільних форм організації життєдіяльності, об'єднуючих у собі взаємодію впливів сукупності соціальних інститутів на соціальне становлення і розвиток молодшої людини на засадах загальнолюдських цінностей, національної і світової культури, моральних та естетичних ідеалів.

Автор зазначає, що орієнтація системи освіти на ці підходи обумовлена, таким чином, не тимчасовою на них модою, а їх потенційними можливостями. Завдяки систематизації й інтеграції умов і чинників впливу на людину можна глибше і всебічно досягнути педагогічний процес, спрямований на формування особистості, ефективніше вплинути на нього, позбутися в ньому фрагментарності й випадковості.

У зв'язку з цим, одним із провідних соціально-педагогічних завдань є теоретичне обґрунтування принципів підходів до створення єдиного соціально-виховного простору як найбільш ефективної умови досягнення цілей виховання учнівської молоді. [10, с.545].

Більшість дослідників процесу соціального виховання (М.З.Ільчиков, А.Й.Капська, В.А.Караковський, Л.І.Новікова) виховний простір характеризують як соціально-педагогічне утворення, для якого наявними є системоутворюючі, складові, системопов'язуючі і системовизначаючі елементи. До системоутворюючих належать заклади освіти різного типу, в яких функціонує виховна система.

Складовими є всі елементи соціокультурного середовища, що задіяні в процесі виховання.

Системоутворюючими елементами виступають: цілі, які поділяє більшість учасників виховного процесу; єдина педагогічна стратегія по "вертикалі" й "горизонталі", зорієнтована на пріоритети гуманістичного виховання; спільна територіальна субкультура; розвинена мережа зв'язків відносин гуманістичного характеру; усвідомлення суб'єктами виховання своєї психолого-соціальної спільності – територіальний педагогічний менталітет.

Системовизначаючими є ті заклади, що задають тон відносинам у просторі, визначають його спрямованість, його "обличчя" [11, с. 34].

Як зазначають дослідники (В.А.Караковський, Л.І.Новікова, Н.Л.Селіванова, О.І.Соколова), перетворення певного середовища у виховний простір не тільки підвищує його виховний потенціал, й створює можливість більш ефективно керувати ним.

На думку В.А.Караковського, на формування особистості впливають такі параметри соціального середовища: рівень єдності й цілісності його складових елементів, що передбачає тенденцію зближення усіх сфер суспільного життя, підвищення рівня їх взаємозалежності й рівномірності розвитку.

Цілеспрямоване формування суспільно необхідних якостей особистості зумовлює відповідну організацію виховного процесу, рівень якого безпосередньо визначається науково-теоретичним осмисленням умов управління ним. Чим вищий рівень наукового управління суспільними процесами, тим нижча стихійність у соціальному розвитку і впливі соціального

середовища на особистість. Ефективність вирішення стратегічних завдань, пов'язаних з цілеспрямованим формуванням і розвитком молоді, знаходиться, таким чином, у безпосередній залежності від науково обґрунтованого підходу до включення у виховний процес потенційних можливостей сукупності умов і чинників соціального середовища як єдиного виховного простору.[11, с. 41-42].

Запропонований підхід до створення виховного простору на основі взаємодії основних його складових – загальноосвітньої школи і позашкільних освітньо-виховних закладів – визначається в сучасній теорії і практиці як найбільш ефективний. Чим вищий рівень наукового обґрунтування керівництва вихованням як соціальним явищем, тим нижчим є рівень елементів стихійності у соціальному розвитку і впливі соціального середовища на формування й розвиток особистості.

Сорока Г.І. у своїх дослідженнях зазначає, що у сучасній загальноосвітній школі визначається перспективний підхід до розвитку й реалізації виховного потенціалу – системний підхід, поданий у вигляді виховної системи.

Виховна система, на думку дослідника, відображає один з найбільш фундаментальних фактів педагогічної дійсності: виховання стає функцією соціального організму – колективу школи. Тобто, якщо раніше безпосереднім учасником педагогічного процесу вважався учитель-вихователь, який визначав смисл того, що відбувається у тій чи іншій педагогічній ситуації, то в умовах виховної системи оцінку сутності цих ситуацій здійснюють самі її учасники, керуючись прийнятими в ній нормами і цінностями. Виховна система як цілісний соціальний організм з власною логікою функціонування і розвитку створює, таким чином, умови для здійснення процесів самоорганізації і саморегуляції, інтегрує і гармонізує з цією метою всі необхідні шляхи, обсяги і засоби виховання. [7, с.7]

Разом з тим, виховна система школи вважається відкритою, оскільки не може плідно розвиватися, знаходячись ізольовано від соціального оточення. Її обов'язок полягає в забезпеченні вихованцям широкого контакту із соціумом. Саме об'єкти соціального оточення часто стають реаліями, на основі яких створюється взаємодія школи із соціумом – природним, соціальним, екологічним, культурним. На базі взаємодії школи із середовищем створюється певний територіальний виховний простір, який сприяє виведенню виховної системи за межі навчального закладу, включенню її в педагогічне освоєння найближчого оточення й перетворенню його у чинник виховання дітей і дорослих.

Зміст взаємодії тих чи інших закладів освіти в найближчому соціумі визначається видом, характером, напрямком діяльності, яка є провідним чинником установа не тільки зовнішніх взаємовідносин, але й відповідає внутрішнім потребам розвитку виховної системи.

Звернувшись до характеристики соціально-педагогічної діяльності в загальноосвітньому навчальному закладі, ми говоримо про те, що школа координує зміст та форми процесу соціального виховання та соціальної взаємодії з іншими інститутами соціалізації.

Так, наприклад, російський дослідник І.А. Ліпський на основі узагальнення досвіду практичної роботи і літературних джерел, у тому числі з

історії педагогіки, виявив і обґрунтував три основні стратегії і відповідно до них – ролі соціальної педагогіки, як практичної діяльності, що забезпечують досягнення її мети і вирішення завдань на основі своїх принципів.

Перша стратегія – включення людини до соціуму (соціалізація, соціальне виховання, соціальне формування, соціальний розвиток).

Друга стратегія – «педагогізація соціуму» (раціональне використання його педагогічного потенціалу, підвищення ефективності його використання в тому або іншому типі чи виді соціуму).

Третя стратегія – управління взаємодією людини та соціуму на принципах оптимізації відповідно до мети соціально-педагогічної діяльності. [9, с.40]

Ми погоджуємось із думкою І. Трубавіної, що практична соціально-педагогічна діяльність у навчальному закладі має своїм об'єктом учасників навчально-виховного процесу у взаємозв'язку з їх соціальними середовищем, в тому числі і дітей трудових мігрантів. Іншими словами, об'єктом практичної соціально-педагогічної діяльності можемо вважати соціальні взаємостосунки дітей трудових мігрантів, відносини, що виникають у ході навчально-виховного процесу.

Предметом практичної соціально-педагогічної діяльності є особливості педагогічного впливу на процес соціального становлення дітей трудових мігрантів під час здійснення навчально-виховного процесу.

Завданням роботи соціального педагога з дітьми трудових мігрантів є визначення, організація та використання виховного потенціалу навчального закладу з метою:

- створення сприятливих умов для розвитку здібностей та реалізації можливостей особистості учнів;
- забезпечення орієнтації учнів на здоровий спосіб життя;
- формування культури життєвого самовизначення;
- надання комплексної допомоги та підтримки учнів, які її потребують або які потрапили до складних життєвих обставин;
- встановлення зв'язків між учнями та соціумом, коли вони самостійно не в змозі реалізувати свої права і можливості, їх соціально-правовий захист;
- попередження та локалізація негативних впливів соціального середовища на учнів навчального закладу;
- інформаційного забезпечення пізнавальної та перетворювальної соціально-педагогічної діяльності.

Таким чином, практичним завданням соціальної педагогіки у закладі освіти постає: адаптація, реабілітація, компенсація, профілактика, корекція, соціальна стабілізація, соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальний контроль, соціальна пропаганда. [9, с.40-41]

У процесі дослідницької роботи нами було систематизовано та більш детально окреслено виховну роботу з дітьми трудових мігрантів в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Рис. 1.1. Характеристика виховної діяльності з дітьми трудових мігрантів у загальноосвітньому навчальному закладі.

Виходячи із завдань психологічної служби загальноосвітнього навчального закладу (лист Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи від „14” вересня 2009 р. № 83. Методичні рекомендації “Про основні напрями діяльності соціально-психологічної служби системи освіти України у 2009-2010 навчальному році”) [5], нами розроблено рекомендовано для впровадження (див табл. 2.1) річний план роботи для соціального педагога та практичного психолога по роботі із дітьми трудових мігрантів. (Додатки Д, Е)

Згідно, із вищеназваним документом, одним із пріоритетних завдань практичних психологів закладів освіти є психологічний супровід дітей трудових мігрантів та профілактика соціального сирітства.

Крім практичного психолога з дітьми трудових мігрантів працює соціальний педагог (згідно із листом Міністерства освіти і науки України від 30. 06. 2006р. за № 1/9 – 454 «Про особливості діяльності психологічної служби системи освіти України 2008 – 2009 роках»).

Соціальний педагог має володіти повною інформацією про дітей, батьки яких перебувають за кордоном, відслідковувати їх проблеми та проблеми їх сімей, вести моніторингові дослідження, надавати посильну допомогу, співпрацювати із усіма соціальними інститутами, які впливають на дитину. [4]

Суб’єктами соціально-педагогічної (виховної) діяльності з дітьми трудових мігрантів є:

1. Держава.

- здійснює соціальну політику стосовно сімей трудових мігрантів та їх дітей;
- створює нормативно-правове забезпечення для захисту прав та свобод дітей, батьки яких за кордоном;
- створює та забезпечує робочі місця на ринку праці для попередження виїзду батьків за кордон;
- забезпечує захист прав дітей трудових мігрантів;
- забезпечує доступність і безоплатність освіти дітям трудових мігрантів в державних і комунальних навчальних закладах;
- створює умови для ефективного і доступного для дітей батьки, яких за кордоном, медичного обслуговування;
- дбає та сприяє створенню та впровадженню державних програм, що стосуються виховання дітей трудових мігрантів в умовах соціально-освітнього середовища.

2. Місцева влада (Міський виконавчий комітет: служба у справах дітей, відділ у справах сім’ї та молоді, служба соціального захисту населення).

- міська рада та її виконавчі органи контролюють питання зайнятості населення та використання трудових ресурсів;
- забезпечує реалізацію Державної та регіональної політики у сфері соціально-трудова відносин, спрямованих на підвищення мотивації до праці та аналізу ситуації в соціально трудовій сфері на території міста;
- надання державної допомоги та соціальних пілг сім’ям, які опинились у складних життєвих обставинах;

- служба у справах дітей забезпечує соціально-правовий захист дітей, батьки яких за кордоном, проводить роботу по запобіганню дитячої бездоглядності, профілактиці негативних явищ серед дітей, удосконалює виховну та профілактичну роботу, підвищує роль сімейного виховання;
- відділ у справах сім'ї та молоді організовує оздоровчу компанія для дітей трудових мігрантів та підтримує діяльність дитячо-підліткових клубів за місцем проживання.
- сприяння реалізації та фінансування міських програм, що стосуються виховання дітей трудових мігрантів.

3. Управління освіти і науки.

- запровадження в навчальний процес освітніх програм в яких закладено концептуальні основи виховної роботи з учнями, батьки яких за кордоном;
- здійснення виховної роботи з дітьми, батьки яких за кордоном за такими напрямками: художньо-естетичний, туристсько-краєзнавчий, еколого-натуралістичний, спортивно-оздоровчий, професійно-технічний (технологічний);
- проведення практичних семінарів для представників психологічної служби (практичних психологів та соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів по набуттю навиків роботи із дітьми трудових мігрантів.
- розроблення методичного інструментарію для забезпечення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів.
- забезпечення медико-психолого-педагогічної взаємодії соціальних інститутів з проблем, що стосуються школярів, батьки яких за кордоном у інтеграції вимог суспільного і сімейного виховання;
- створення психолого-педагогічних умов для реалізації виховання дітей трудових мігрантів;
- запровадження фізкультурно-оздоровчих патріотичних комплексів для школярів, в тому числі для дітей трудових мігрантів, з метою формування здорового способу життя, підвищення соціальної активності і зміцнення здоров'я учнів, виховання молоді на традиціях українського народу в загальноосвітніх навчальних закладах міста.

4. Органи правопорядку.

- забезпечують правовий захист дітей, батьки яких за кордоном;
- здійснюють профілактичну роботу по попередженню виникнення безпритульності та бездоглядності дітей трудових мігрантів;
- проводять просвітницькі заходи у школах міста, для боротьби із насиллям в сім'ї, скоєнням правопорушень, вживанням алкоголю та наркотиків, залученням дітей даної категорії до сексуальної експлуатації і т.д.

5. Школа.

- забезпечує взаємодію соціальних інститутів та суб'єктів виховання дітей трудових мігрантів;
- створює загальний банк даних по кількості дітей трудових мігрантів, які навчаються в школі;
- психологічною службою школи здійснюється соціально-психологічний супровід дітей даної категорії у напрямках: психодіагностична робота, консультаційна, корекційно-відновлювальна та розвивальна робота, педагогічна просвіта, організаційно-методична робота, зв'язки з громадськістю.
- реалізація освітніх програм, проведення соціально-психологічних тренінгів із дітьми, батьки яких за кордоном;
- організація дозвілля дітей;
- здійснюється профілактика соціального сирітства в роботі з батьками;
- впроваджуються рекламно-інформаційні технології, що стосуються виховання дітей трудових мігрантів.

6. Центри соціальних служб для сім'ї дітей та молоді.

- здійснюється виявлення сімей, у складних життєвих обставинах, які потребують соціального супроводу;
- проводиться соціальний супровід сімей, в ході якого надаються психолого-педагогічні послуги, послуги сприяння захисту здоров'я дітей, представлення інтересів та захист прав дитини, контроль за відвідуванням занять, юридичне консультування;
- надаються індивідуальні соціально-педагогічні, психологічні, юридичні консультації з метою запобігання соціальному сирітству дітей.

7. Дружні клініки для молоді.

- лікарі (гінеколог, нарколог, дерматовенеролог) надають анонімні та безкоштовні консультації підліткам, батьки, яких за кордоном;
- проводять профілактичні лекції, бесіди, відеолекторії по формуванню здорового способу життя, статевого виховання, попередження небажаної вагітності і т.д.

Об'єктами виховної діяльності психологічної служби загальноосвітнього навчального закладу є:

Діти трудових мігрантів - це особлива соціально-демографічна категорія дітей, які внаслідок виїзду батьків за кордон на заробітки, залишаються без належного батьківського піклування.

Батьки, які працюють за кордоном - особи (трудова мігранти), які внаслідок соціально-економічних причин та ситуації на ринку праці України, змушені працювати за межами своєї держави, заради матеріального благополуччя своєї сім'ї.

Неофіційні опікуни дітей трудових мігрантів – особи (переважно тітка або дядько, дідусь або бабуся), які під час відсутності батьків, беруть на себе відповідальність за забезпечення життєвонеобхідних (базових) потреб дитини (житло, їжа, одяг і т.д.), її захист та належне виховання.

Основними напрямками виховної роботи з дітьми трудових мігрантів ми виокремлюємо:

Родинно-сімейне виховання, головними завданнями якого є підготовка дітей трудових мігрантів до життя в існуючих соціальних умовах, гармонійний та всебічний розвиток дитини, реалізація її творчого потенціалу, створення сприятливої трудової атмосфери в сім'ї, формування у дітей моральних якостей, таких як: добро, справедливість, правда, людяність, виховання національної свідомості та самосвідомості, культури поведінки в сім'ї, залучення дітей трудових мігрантів до традицій родинно-побутової культури українців, активної участі у сімейних святах.

Превентивне виховання дітей трудових мігрантів передбачає реалізацію заходів, спрямованих на попередження скоєння злочинів; вдосконалення способу життя учнів без порушень норм моралі; виявлення негативних змін у поведінці дітей після від'їзду батьків за кордон; організацію змістовного дозвілля; поліпшення роботи з дітьми трудових мігрантів, схильними до девіантної поведінки, надання їм допомоги в самовихованні. Метою превентивного виховання дітей трудових мігрантів є формування правової свідомості на основі тих правових знань, уявлень, переконань, що склалися в нашому суспільстві: формування здорового способу життя, попередження асоціальних проявів, профілактика вживання наркогенних речовин. Здійсненню превентивного виховання учнів, батьки яких за кордоном сприяють освітні тренінги з правової освіти, бесіди із представниками органів правопорядку, проведення місячників та тижнів права у школах, використання нестандартних форм виховання, забезпечення зайнятості та змістовного відпочинку дітей під час канікул, просвітницька робота щодо запобігання протиправній поведінці, наркоманії, алкоголізму, захворюваності на ВІЛ/СНІД та хворобам, що передаються статевим шляхом; належне статеве виховання.

Метою напрямку *"Формування здорового способу життя дітей трудових мігрантів"* є забезпечення повноцінного розвитку, охорони та зміцнення їхнього здоров'я, формування фізичних здібностей особистості, гармонії тіла і душі; виховання потреби у регулярних заняттях фізичною культурою і дотриманні режиму дня, у прагненні до оволодіння санітарно-гігієнічними знаннями і навичками, утвердження здорового способу життя, формування вміння правильно поводитись у критичних життєвих ситуаціях і надавати необхідну допомогу собі та оточуючим. Система роботи даного напрямку включає в себе організацію шкільного режиму, дотримання у школі гігієнічних норм щодо освітлення, температури повітря, профілактичне медичне обстеження, загартування, раціональне харчування, пропаганда здорового способу життя і включення школярів, батьки яких за кордоном у різні види спортивно-фізкультурної діяльності.

Трудове виховання учнів, батьки яких за кордоном, спрямоване на виховання свідомого ставлення до праці як вищої цінності людини і суспільства, формування творчої працелюбної особистості, готовності до життєдіяльності і праці в умовах ринкових відносин, вміння включатись у виробничі відносини, виховання бережливого ставлення до суспільної і приватної власності, дисциплінованості, організованості, природних багатств.

Економічне виховання дітей трудових мігрантів тісно пов'язане з трудовим, спрямоване на формування економічної культури учнів, яка передбачає формування та розвиток моральних та ділових якостей, необхідних для їх майбутньої трудової діяльності: суспільної активності, бережливого ставлення до суспільного добра, ініціативності, відповідальності, раціоналізаторських здібностей, прагнення до продуктивності праці, особистого успіху й добробуту. Особлива актуальність економічного виховання школярів, батьки яких за кордоном визначається тим, що після від'їзду батьків діти стикаються з проблемами організації власного бюджету, витрати грошей і т. д. Робота психологічної служби школи має спрямовувати свою діяльність на те, щоб діти трудових мігрантів могли оволодіти такими економічними навичками: планування і організації своєї праці; виконання обов'язків, трудових завдань згідно зі встановленими економічними та іншими нормативами. Економічна діяльність у сфері особистого життя передбачає: планування та організацію особистого бюджету, доходів і витрат сім'ї; економічно обґрунтовану оцінку товарів, які купують для особистого користування, їх раціональне використання; розумне ставлення до свого здоров'я, режиму і способу життя, використання вільного часу.

Моральне виховання спрямоване на виховання свідомої дисципліни та організованості, соціальної відповідальності, непримиренності до аморальних вчинків людей, до порушників норм і правил культурної поведінки, прищеплення і розвиток моральних почуттів, міцних переконань і потреби поводити себе згідно з моральними нормами, прийнятими в суспільстві. Це цілеспрямований вплив на морально-емоційний розвиток дітей трудових мігрантів через організацію умов, в яких формується їхня духовна, емоційна, світоглядна сфери та поведінка відповідно до загальнолюдських та національних морально-етичних цінностей.

Одним із пріоритетних напрямків виховної роботи з дітьми трудових мігрантів є сприяння *творчому розвитку особистості*. Він сприяє інтелектуальному, емоційному та естетичному розвитку школярів, допомагає бачити пізнавальні проблеми у сфері науково-технічної, художньої, декоративно-прикладної творчості, еколого-натуралістичній, туристсько-краєзнавчій, фізкультурно-спортивній діяльності. Основними шляхами розвитку творчих здібностей учнів, батьки яких за кордоном є оптимально побудований навчально-виховний процес, раціональна організація позаурочних форм роботи (спортивних секцій, гуртків, клубів за інтересами і т.д.) та ефективна взаємодія сім'ї і школи.

Художньо-естетичне виховання передбачає формування основ естетичної культури у дітей трудових мігрантів, розширення їх світогляду, духовне збагачення, виховання естетичного сприймання та емоційного ставлення до прекрасного, оволодіння цінностями і знаннями в галузі мистецтва, музики, архітектури; виховання художнього смаку, вироблення естетичної активності, бажання вносити прекрасне у життя, примножувати культурно-мистецькі надбання народу.

Екологічне виховання збагачує знання дітей трудових мігрантів про взаємозв'язок природи і суспільства, допомагає зрозуміти багатогранне

значення природи для суспільства в цілому і кожної людини зокрема, формує розуміння, що природа - це першооснова існування людини, а людина - частина природи, виховує почуття відповідальності за навколишнє середовище, розвиває творчу активність щодо охорони оточуючого середовища, виховує любов до рідної природи. [6]

Працюючи із дітьми трудових мігрантів, ми намагалися поєднувати усі ці напрямки виховання, оскільки вони тісно взаємопов'язані між собою і утворюють цілісну систему, яка формує мету діяльності психологічної служби загальноосвітнього навчального закладу з учнями, батьки яких за кордоном та забезпечує виховання всебічно розвиненої особистості - гуманної, духовно і творчо зрілої, відповідальної, ініціативної та активної, здатної до вирішення складних проблем, готової до самооцінки і самовиховання, фізично, психологічно та соціально здорової одиниці суспільства.

Питання для самоперевірки:

1. В чому полягає зміст виховної роботи з дітьми трудових мігрантів?
2. Охарактеризуйте діяльність суб'єктів виховної роботи з дітьми трудових мігрантів.
3. Окресліть основні напрямки роботи з дітьми трудових мігрантів у школі.

Завдання для самостійної роботи:

1. Скласти план виховної роботи соціального педагога на рік з дітьми трудових мігрантів.
2. Розробити схему взаємодії державних та недержавних організацій по наданню допомоги дітям трудових мігрантів.

Література

1. Закон України "Про освіту" (від 23 березня 1996 року) N 100/96-вр (100/96-вр) (зі змінами і доповненнями)
2. Закон України "Про загальну середню освіту" (від 13 травня 1999 року) N 651-XIV (651-14)
3. Закон України "Про позашкільну освіту" (від 22 червня 2000 року) N 1841-III (1841-14)
4. Лист Міністерства освіти і науки України від 30. 06. 2006р. за № 1/9 – 454 «Про особливості діяльності психологічної служби системи освіти України 2008 – 2009 роках»
5. Лист Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи від „14” вересня 2009 р. № 83. Методичні рекомендації “Про основні напрями діяльності соціально-психологічної служби системи освіти України у 2009-2010 н.р.”
6. Методичні рекомендації щодо організації виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах. Міністерство освіти і науки України N 1/9-247 від 03.07.2001

7. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології. - Харків, 2002.- 128с.
8. Соціальна педагогіка. За ред. А.Й. Капської. - К.: Центр навчальної літератури, 2003. - 256с.
9. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод. посібник. / за редакцією К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка. – К.: ФОП «Чальцев», 2008.- 384с.
10. Соціологія. За заг. ред. В.П.Андрущенко, М.І.Горлача. - Київ-Харків, 1998. - 624с.
11. Управление воспитательной системой школы: проблемы и решения /Под ред. В.А. Караковского, Л.И. Новиковой, Н.Л. Селивановой и др. - М.: Пед. общество России, 1999. - 264с.

1.3. Стан проблеми дослідження виховання дітей трудових мігрантів в Україні.

Зміни в соціальному, економічному та політичному житті України призвели до змін у свідомості людей. Сьогодні ми починаємо сприймати людину як основу всього суспільного життя, основу економіки, політики, культури, і тому дуже нагальною є проблема соціалізації дітей. Найважливішим інститутом соціалізації підростаючого покоління була і залишається сім'я. Батьки й матері є носіями суспільних норм, традицій, моралі, що передаються від покоління до покоління й закріплюються в життєвому досвіді дітей. [1, с.47]

Сучасна українська держава розуміє важливу роль сім'ї у вихованні майбутніх громадян-патріотів, у яких добре розвинене почуття національної свідомості, а також такі особистісні риси, як духовність, висока моральна, художньо-естетична, правова, трудова, фізична, екологічна культура.

Сім'я – найперший та найважливіший чинник соціалізації дитини-своєрідна модель великого суспільства. Тому від неї залежить майбутнє суспільства та країни. Відродження нації розпочинається з родини, яка забезпечує збереження психічного й фізичного здоров'я дитини, її розвиток у ранньому та дошкільному віці. Саме тому державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) одним з головних напрямків виховання проголошує «організацію родинного виховання та освіти, як важливу ланку виховного процесу і забезпечення педагогічного всеобучу батьків». [6, с.10-12]

Такі об'єктивні причини, як бурхлива урбанізація, акселерація, демографічна диспропорція, трудова міграція, збільшення кількості міжетнічних шлюбів, звуження кола родинних зв'язків, спричинили кризу сучасної сім'ї: погіршується здоров'я всього населення, знижується народжуваність, збільшується кількість розлучень, знецінюється сімейне життя. В одних сім'ях діти виходять з-під контролю батьків, в інших-все життя відчують на собі свавілля останніх.

Спостерігається тенденція перекладання батьками відповідальності за результат виховання своїх дітей на дитячий садок, школу, вищий навчальний заклад.

Зростає кількість малозабезпечених, неповних та інших дисгармонійних сімей. Все це негативно позначається на виконання сім'єю основних функцій - репродуктивної, економічної, виховної. Батьки не можуть належним чином організувати життєзабезпечення та виховання своїх дітей. [5, с.5]

Перераховані нами причини неблагополуччя в сучасному українському суспільстві спричинили виникнення такого нового соціального явища, як закордонне заробітчанство, яке фахівці називають кризою міграції населення.

Трудова міграція батьків, яка перш за все своєю метою має розв'язання матеріальних питань родини, призводить до складних наслідків у розвитку дітей, які залишаються на Україні. [5, с.7]

Трудова міграція населення призводить до проблеми соціального сирітства. Вона пов'язана в першу чергу з тим, що батьки змушені виїжджати за кордон на заробітки (жителі західних регіонів – у Португалію, Іспанію, Італію, Чехію та Польщу; жителі східних регіонів – у Туреччину та Росію). За

неофіційними даними громадських організацій на заробітках за кордоном постійно перебуває від 1, 5 до 5 мільйонів наших громадян. [3, с.29].

Аналіз теоретичних основ проблеми виховання дітей трудових мігрантів в умовах соціально-освітнього середовища, дозволив нам визначити, що дане питання потребує вдосконалення форм та методів соціально-педагогічної роботи із даною категорією дітей.

Для того, щоб визначити стан проблеми дослідження виховання дітей трудових мігрантів в Україні, нами були проаналізовані окремі проекти та програми по роботі з дітьми трудових мігрантів (Додаток А), що були реалізовані з 2003-2011р. Серед них:

1. «Соціальна опіка підлітків, що тимчасово опинились без батьківського піклування у зв'язку з виїздом батьків за кордон.» Тернопільська міська громадська молодіжна організація «Поділись теплом».
2. «Становище та проблеми соціальної підтримки дітей українських сімей трудових мігрантів.» Державний інститут проблем сім'ї та молоді.
3. «Організація соціально-психологічної допомоги дітям, батьки яких перебувають за кордоном.» Творча лабораторія практичної психології закладів освіти Хотинського району, Чернівецької області.
4. «Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації.» Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда - Україна».
5. «Сприяння реформ соціальних послуг в Україні.» Кам'янець-Подільська громадська організація «Центр освітньої політики».
6. «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів у загальноосвітніх навчальних закладах.» Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи. Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда - Україна»
7. Інформаційно-просвітницький проект «Діти емігрантів про себе». Фонд Арсенія Яценюка «Open Ukraine».
8. «Соціальна робота з дітьми трудових мігрантів.» МБФ "Карітас України".
9. «Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки.» МБФ "Карітас України".
10. Двосторонній українсько-італійський Проект «Міцна родина – міцна Україна!» Всеукраїнський БФ «Запорука», Асоціація Soletterre Onlus (Італія), Союз Українок, Західноукраїнський центр «Жіночі перспективи».

Метою аналізу програм було визначення пріоритетних форм роботи з дітьми трудових мігрантів, практичної спрямованості проектів, а також на основі попереднього досвіду роботи державних закладів, благодійних фондів, громадських організацій, правозахисних центрів сформувавши план та зміст формульованого експерименту нашого дослідження в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Проведений аналіз програм дозволив нам зробити наступні висновки: 60% програм були реалізовані громадськими організаціями та благодійними фондами; 40% - державними установами. Саме такий розподіл, ми схильні пояснювати тим, що держава недостатньо приділяє уваги проблемі виховання дітей трудових мігрантів.

Що стосується мети проведення програм, то у 40% досліджень мета роботи полягає у вивченні становища дітей трудових мігрантів та у визначенні впливу відсутності батьків на дитяче середовище; у 30% мова йде про те, щоб розробити рекомендації спрямовані на вдосконалення соціальної підтримки та захист прав цих дітей; привернення уваги суспільства та, зокрема педагогічних працівників, є метою 10% проаналізованих програм; також у 10% робіт вказується мета, пов'язана із виявленням ефективних форм роботи у вирішенні проблем даної категорії дітей; 10% програм спрямовані на зміцнення сімейних зв'язків між трудовими мігрантами в Італії, членами їх сімей в Україні. Виходячи із отриманих даних ми можемо говорити про те, що проаналізовані нами програми носять переважно теоретико-пізнавальний характер, і лише частково прикладний.

Цільовою групою проектів виступають діти трудових мігрантів (80%), педагогічні працівники (20%), особи, які опікуються дітьми, батьки яких за кордоном (10%); сім'ї українських трудових мігрантів (10%). Як бачимо, найбільше уваги державні та недержавні організації звертають на дітей, як респондентів дослідження, і частково на їхнє соціальне оточення, що свідчить, на нашу думку, про неповний огляд та вирішення проблеми.

Серед форм роботи у програмах були зазначені: бесіди, проведення круглих столів, семінарів з педагогами (10%), дискусії, диспути (10%), тренінги для дітей (20%), консультації для дітей та неофіційних опікунів (20%), проведення конкурсів (10%), курси підвищення чи зміни кваліфікації для батьків (10%). У 20% програм форми роботи зазначені лише в методичних рекомендаціях і у 30% - не зазначені взагалі.

Таким чином, отримані дані, дають нам підстави стверджувати, що питання виховання дітей трудових мігрантів, в межах нашої держави, розглянуті недостатньо та мають переважно теоретичне спрямування, що підкреслює значущість нашого дослідження.

Крім аналізу програм роботи з дітьми трудових мігрантів, з метою визначення виховних методів та технологій роботи з школярами, батьки яких за кордоном, було здійснено контент-аналіз 7 планів роботи психологічних служб загальноосвітніх навчальних закладів, які є експериментальними базами нашого дослідження.

Нашим завданням було виявлення частки та місця виховної роботи саме з дітьми трудових мігрантів в діяльності практичного психолога школи та соціального педагога. У кожному з планів є передбачені усі види діяльності, які спрямовані на загальну масу учнів. Ні один з проаналізованих нами планів не містив конкретної виховної роботи з дітьми, батьки яких за кордоном, з їх батьками та неофіційними опікунами.

Ми можемо передбачити, що відсутність виховної діяльності у планах роботи психологів та соціальних педагогів шкіл обумовлена відсутністю конкретних програм роботи з даною категорією дітей, наукових та практичних напрацювань з проблеми та невідповідністю фахівців до виховної роботи з учнями, батьки яких за кордоном.

Нами встановлено недостатній рівень висвітлення проблем в змісті виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів, майже повну

відсутність організаційних форм роботи з дітьми трудових мігрантів, спрямованих на формування вихованості учнів.

Враховуючи актуальність виховної роботи з дітьми трудових мігрантів, ми вирішили дослідити стан проблеми у загальноосвітніх навчальних закладах.

Респондентами дослідження виступили:

- діти трудових мігрантів - 163 особи, віком від 11 до 17 років;
- опікуни та рідні – 56 осіб;
- експерти – 64 особи.

Детальний опис респондентів подано нами у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Характеристика складу учасників експериментальної роботи

Загальноосвітній навчальний заклад	Кількість дітей трудових мігрантів	Кількість експертів	Кількість неофіційних опікунів
Кам'янець-Подільський навчально-виховний комплекс №17	Учні 5-8 класів (середня школа) – 34	Директор - 1 Завуч – 1 Соціальний педагог- 1 Психолог – 1	Бабуся (дідусь)-3 Мати(батько)-3 Тітка(дядько)-2 Сестра (брат)-1 Знайомі батьків - 1
	Учні 9-11 класів(старша школа) – 13	Класні керівники – 3 Вчителі-предметники-3	
	47	10	10
Кам'янець-Подільська загальноосвітня I-III ступенів школа №7	Учні 5-8 класів (середня школа) – 11	Директор - 1 Завуч – 1 Соціальний педагог–1 Психолог – 1	Бабуся (дідусь)-3 Мати(батько)-3 Тітка(дядько)-3 Сестра (брат)-1
	Учні 9-11 класів (старша школа) – 8	Класні керівники – 2 Вчителі-предметники-2	
	19	8	9
Кудринька загальноосвітня школа I-III ступенів, Борщівського району	Учні 5-8 класів (середня школа) – 5	Завуч – 1 Соціальний педагог–1 Психолог – 1	Бабуся (дідусь)-2 Мати(батько)-2 Тітка(дядько)-1
	Учні 9-11 класів (старша школа) – 8	Класні керівники – 2 Вчителі-предметники-2	
	13	7	5
Соколівська загальноосвітня школа I-III ступенів, Ярмолинецького району	Учні 5-8 класів (середня школа) – 4	Директор - 1 Соціальний педагог–1 Психолог – 1	Бабуся (дідусь)-2 Мати(батько)-3 Тітка(дядько)-3 Сестра (брат)-1
	Учні 9-11 класів (старша школа) – 4	Класні керівники – 2 Вчителі-предметники-2	
	8	7	7
Хмельницька спеціалізована	Учні 5-8 класів (середня школа) – 19	Директор - 1 Завуч –1 Соціальний педагог–1 Психолог – 1	Бабуся (дідусь)-4 Мати(батько)-3 Тітка(дядько)-1

загальноосвітня школа I-III ступенів №29	Учні 9-11 класів (старша школа) – 13	Класні керівники – 3 Вчителі-предметники-3	Сестра (брат)-2
	32	10	10
Хотинська загальноосвітня школа I-III ступенів	Учні 5-8 класів (середня школа) – 18	Директор - 1 Завуч – 1 Соціальний педагог -1 Психолог – 1	Бабуся (дідусь)-4 Мати(батько)-3 Тітка(дядько)-3 Сестра (брат)-1
	Учні 9-11 класів (старша школа) – 11	Класні керівники – 2 Вчителі-предметники-2	
	29	8	10
Ярмолинецький навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа I-III ступенів №1 і гімназія»	Учні 5-8 класів (середня школа) – 9	Завуч – 1 Соціальний педагог–1 Психолог – 1	Бабуся (дідусь)-4 Мати(батько)-1 Тітка(дядько)-2 Сестра (брат)-2
	Учні 9-11 класів (старша школа) – 6	Класні керівники – 1 Вчителі-предметники-2	
	15	6	10
Всього	163	56	64

З метою виявлення факторів, що впливають на процес виховання дітей трудових мігрантів, нами було проведено анкетування учнів 5-11 класів, батьки яких за кордоном. Крім цього, метою анкетування дітей було визначення пріоритетних форм роботи, що сприятимуть оптимізації виховної роботи з даною категорією дітей. Зміст анкети подано в додатку Б.

Виконуючи дані завдання ми провели анонімне анкетування серед учнів, батьки яких за кордоном, віком від 11 до 17 років (163 особи).

Аналіз результатів даного етапу дослідження дозволив з'ясувати соціально-демографічну характеристику батьків дітей трудових мігрантів. Результати опитування подано на рис. 1.2.

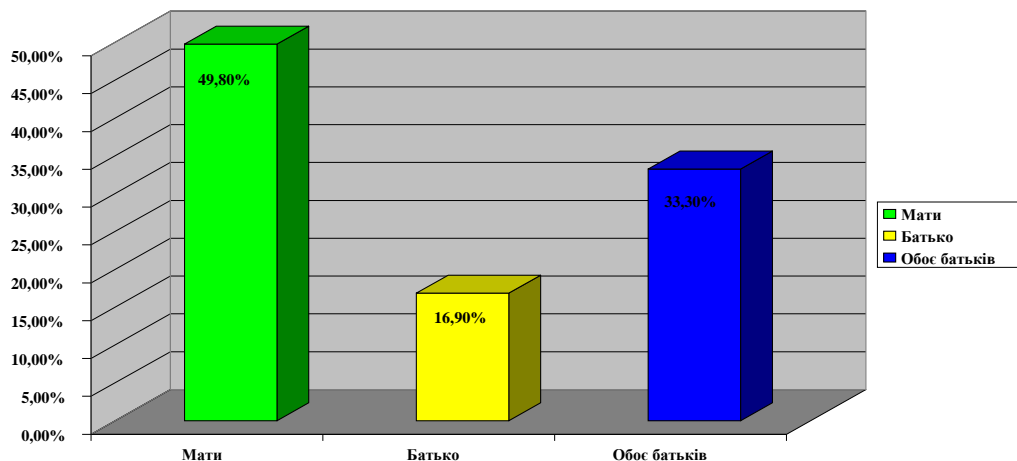

Рис.1.2. Розподіл респондентів залежно від того, хто із сім'ї працює за кордоном.

Таким чином ми виявили, що з числа опитуваних у 49,8% дітей за кордоном знаходиться мати, у 16,9% - батько, 33,3% - обоє батьків. Саме такий розподіл респондентів, ми схильні пояснювати теперішньою економічною

ситуацією на ринку праці України, а також наявністю робочих місць за кордоном, саме для представників жіночої статі.

Психологи стверджують, що надзвичайним стресогенним фактором для дітей трудових мігрантів є та обставина, що багато з них не знають, коли саме повернуться додому їхні батьки - через рік, через два, через три? Бо цього, як правило, не знають і самі батьки.

Аналіз отриманих даних, що стосуються тривалості перебування батьків за кордоном можна простежити на рис. 1.3.

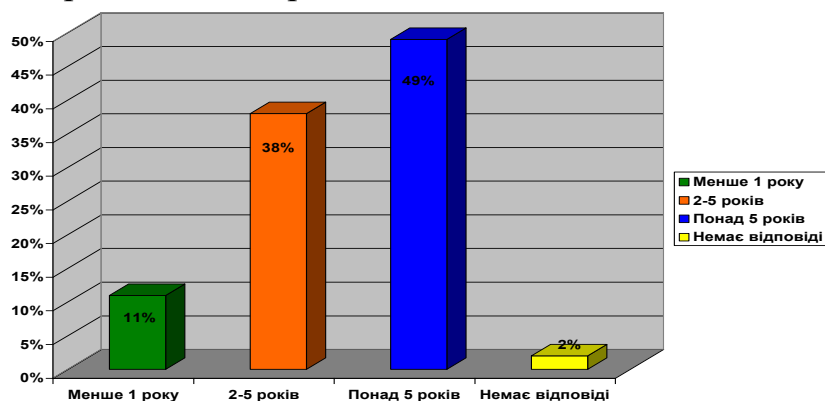

Рис.1.3. Аналіз отриманих даних по тривалості перебування батьків за кордоном.

Як бачимо, у 49% (80 опитаних дітей) батьки перебувають за кордоном понад 5 років, у 38% (62 дітей) – від 2-5 років, лише в 11% (18 дітей) – менше 1 року. Саме в період тривалої відсутності батьків повинна інтенсивно розгортатися соціально-виховна робота з дітьми, які залишаються на Україні.

Діти трудових мігрантів досить рідко бачаться зі своїми батьками, про що свідчать дані представлені на рис. 1.4.

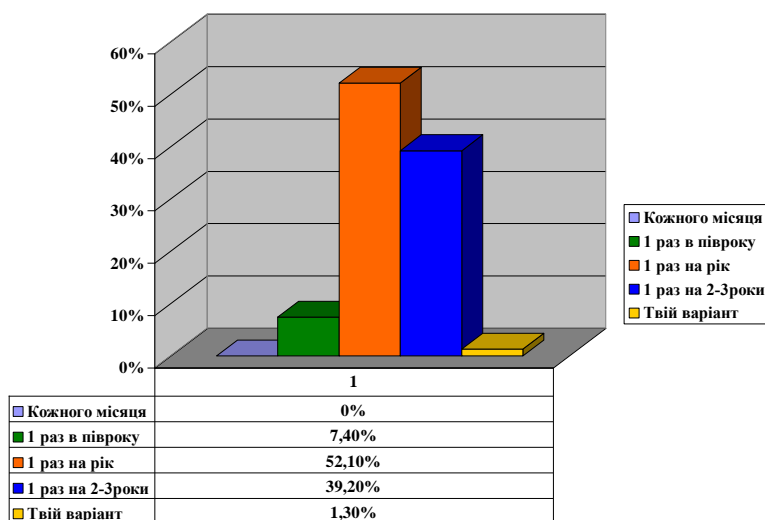

Рис.1.4. Розподіл відповідей дітей на запитання: «Як часто батьки (один з батьків) приїжджають додому?»

Як бачимо, переважна частина учнів бачаться з батьками лише 1 раз на рік – 52,1%; ще рідше – 1 раз на 2-3 роки – 39,2%; у 1 з дітей – мама ще не приїжджала (мама на заробітках уже 4 роки), у іншої дитини – батько приїхав 1 раз за 5 років.

Внаслідок відсутності батьків дома, діти повинні залишатися під наглядом інших членів сім'ї або родичів. Наступне питання, яке нас цікавило,

це з ким проживають діти трудових мігрантів на час їхнього від'їзду. Результати виявились наступними:

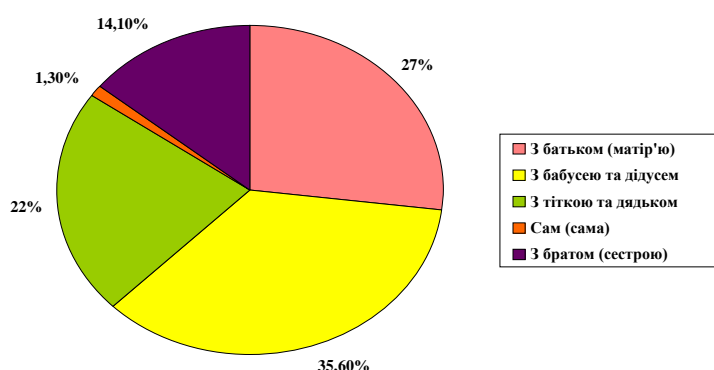

Рис.1.5. Розподіл відповідей респондентів в залежності від того, з ким проживає дитина на момент від'їзду батьків за кордон.

Отже, як бачимо, найбільший відсоток дітей трудових мігрантів проживають з бабусяю та дідусем - 35,6%; батьком (матір'ю) – 27%; тіткою та дядьком – 22%; з братом (сестрою) – 14,1%; 1,3% - діти проживають самі (таких дітей виявилось 2, вони є учнями 10 та 11 класу).

Обговорення від'їзду батьків та термін перебування їх за кордоном є дуже важливим для емоційно-психологічного стану дитини. Аналіз результатів цього питання показав наступні результати: ствердну відповідь дали 65% дітей, негативну – 30%, не відповіли – 5%.

Постійне спілкування з батьком та матір'ю є однією з основних складових успішного виховання та соціалізації особистості. Аналізуючи відповіді дітей, щодо того як саме вони підтримують зв'язок із батьками, ми визначили, що 94% респондентів спілкуються за допомогою телефонного зв'язку, 14% - користуються Інтернет-мережею; лише 5% - листуються з батьками. Виходячи з отриманих даних, ми можемо стверджувати, що одним із пріоритетних напрямків виховної роботи з дітьми трудових мігрантів є організація спілкування з батьками.

За свідченнями психологів, від'їзд батьків за кордон на невизначений термін, є стресовою подією в житті дитини. Особливо якщо це дитина молодшого та середнього шкільного віку. Адже цей період характеризується психічними та фізіологічними змінами дитячого організму, коли потреба у підтримці та увазі батьків значно зростає.

Дані, що відображають розподіл відповідей дітей, щодо їх реакції на від'їзд батьків, можна простежити у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2.

Реакції дітей на від'їзд батьків за кордон.

Реакції дітей	Кількість відповідей	Кількість відповідей у % співвідношенні
Перебував (ла) у депресії, плакав (ла)	101	62%
Поставився (лася) з розумінням	95	58,2%
З'явилося відчуття	84	51,5%

самостійності та відповідальності перед батьками		
Відчував (ла) образу	38	23,3%
Відчував (ла) самотність та непотрібність нікому	29	17,7%
Сердився (лася), не хотів (ла) ні з ким розмовляти	14	8,5%
Було байдуже	12	7,3%
Немає відповіді	6	3,6%

Таким чином, як показують результати дослідження, головним і найбільш позитивним новоутворенням у психіці дитини після від'їзду батьків за кордон є поява відчуття самостійності та відповідальності – 51,5%, найменш позитивним є те, що 62% опитаних учнів перебували у стані депресії.

Досліджуючи емоційний компонент виховання дітей трудових мігрантів, нас цікавило питання, чого найбільше не вистачає опитаним на даний момент. 45,7% дітей вказали на те, що підтримки та спілкування з батьками зараз вони прагнуть найбільше; 32% респондентів не вистачає тепла та любові; матеріального достатку – 26%; відпочинку та розваг, а також спілкування з друзями не вистачає 11,1% та 9,3% відповідно; всього вистачає 8,4%.

Щоб краще зрозуміти емоційно-психологічний стан дитини після від'їзду батьків за кордон, ми запропонували дати відповідь на запитання: «Якщо у тебе була б можливість змінити у своєму житті те, що не подобається, що б ти змінив?» 95% дітей дали відповідь, що зробили б усе можливе, щоб батьки не їхали на заробітки, щоб батьки приїхали і жили разом з нею, щоб сім'я була щаслива, лише 5% дітей задоволені всім.

На підставі отриманих результатів, можна говорити про те, що від'їзд батьків за кордон та тривала їх відсутність є травмуючою ситуацією в житті дитини.

Як правило, дитина після вищезазваної проблеми починає шукати шляхи компенсації відсутності дуже важливих для неї людей та авторитетів (матері чи батька). Аналізуючи відповіді дітей на питання: «Хто є для них авторитетом в житті?», ми отримали такі дані:

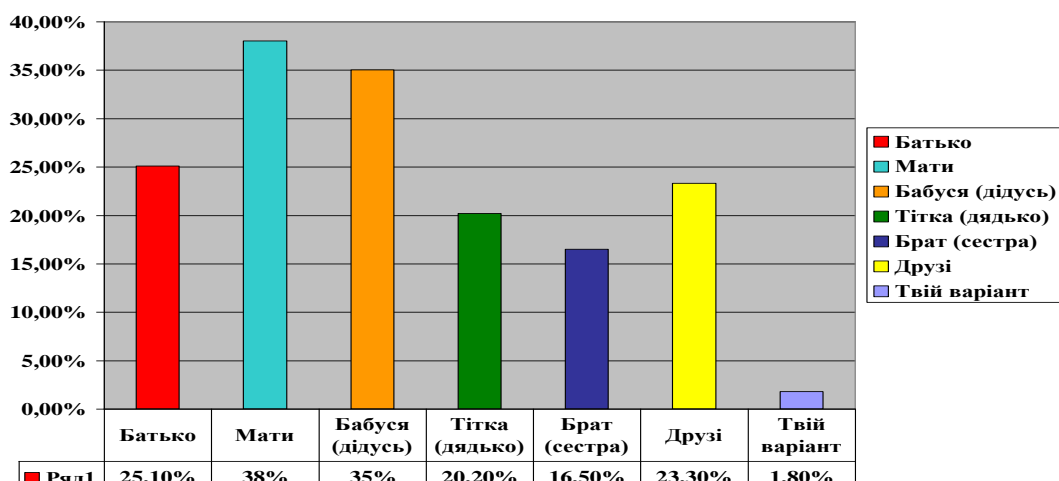

Рис.1.6. Розподіл відповідей дітей щодо того, хто є для них авторитетом в житті.

Як бачимо, 38% респондентів обирають мати, як авторитет у своєму житті, на II місці – бабуся та дідусь – 35%, батька обрало лише 25% дітей; друзі – 23,3% - займають 4 позицію. Така ситуація, на наш погляд, свідчить про те, що тривала відсутність батьків знижує їх авторитет, дитина починає прислухатися та рівнятися на тих людей, які перебувають з нею поряд. Саме тому, соціально-виховна робота з дітьми трудових мігрантів повинна бути спрямована на підтримку зв'язку з батьками та їхнього авторитету в житті дитини.

Під час відсутності батьків удома в дитини можуть виникати труднощі та проблеми, які самостійно вирішити вона не може, тому їй необхідна підтримка та допомога представників її найближчого оточення. На рис. 1.7. показано, хто ж саме допомагає дитині у вирішенні основних життєвих питань, що стосуються її здоров'я, навчання, особистого життя і т.д.

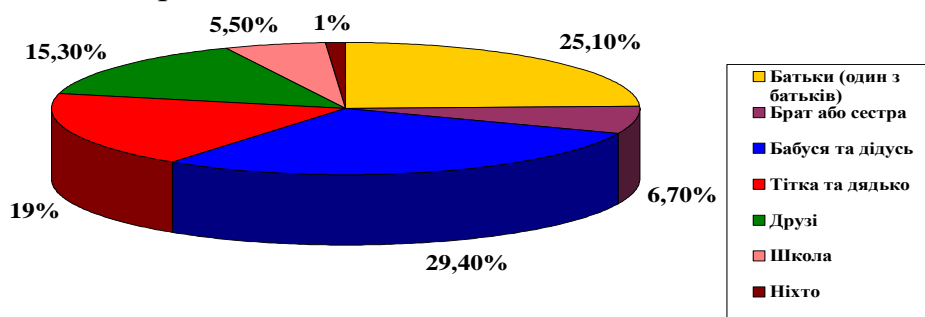

Рис.1.7. Розподіл відповідей дітей щодо того, хто допомагає їй у вирішенні основних життєвих питань, що стосуються її здоров'я, навчання, особистого життя і т.д.

Отримані дані дають можливість зробити висновок про те, що при виникненні труднощів діти найчастіше звертаються по допомогу до бабусі та дідуся – 29,4%; 25,1% опитаних шукають підтримки у батьків; 19% - у тітки та дядька; 15,3% - у друзів; незначний відсоток дітей – 6,7% та 5,5% - звертаються до брата або сестри, або до класних керівників. Така ситуація, ще раз підкреслює необхідність створення системи соціально-психологічної підтримки для дітей трудових мігрантів в умовах загальноосвітніх навчальних закладів.

Досліджуючи основні аспекти виховання дітей трудових мігрантів ми намагалися визначити, які основні проблеми на даний момент турбують респондентів. Відповіді виявились наступними:

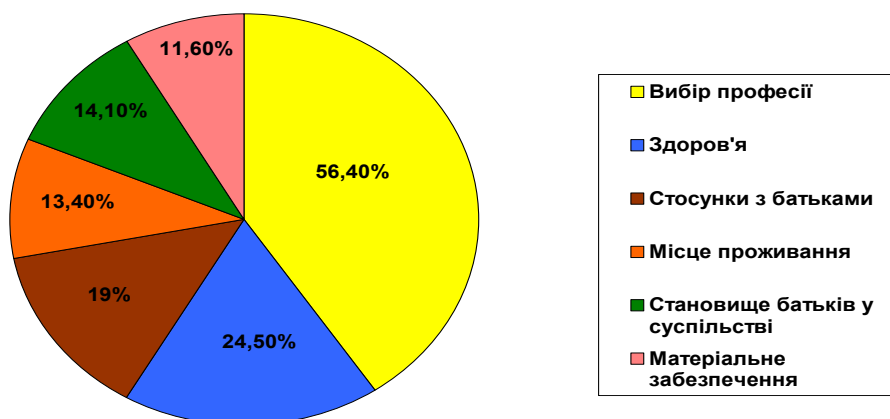

Рис.1.8. Розподіл відповідей дітей на питання: «Які основні життєві проблеми тебе зараз турбують?»

Вибір професії турбує 56,4% дітей (серед опитаних 60% - це учні 9-11 класів); на II місці – здоров'я – 24,5%; 19% - стосунки з батьками; приблизно однакову кількість дітей турбують питання пов'язані із становищем батьків у суспільстві, місцем проживання та матеріальним забезпеченням. Виходячи з отриманих даних, ми можемо визначити основні моменти, на які будемо опиратися при розробці соціально-виховних технологій з даною категорією дітей.

Для того, щоб скласти повне уявлення про прагнення та цілі дітей трудових мігрантів, що стосуються їхнього майбутнього, ми запропонували дати відповідь на запитання: «Чого тобі найбільше хочеться досягти в житті?». Результати виявились такими: 53% прагнуть заробляти достатньо грошей, щоб вистачало утримувати сім'ю; 46,3% дітей бажають одружитися з коханою людиною та створити хорошу сім'ю; 39,5% - жити у своїй квартирі; 18% опитаних планують зробити кар'єру та мати високий соціальний статус у суспільстві; 5% - мати багато грошей. Отримані дані дають нам підстави стверджувати, що система цінностей у дітей трудових мігрантів сформована недостатньо, а отже потребує соціально-виховного впливу.

Важливим для нас також було питання, що стосувалось організації дозвілля та місця проведення вільного часу дітей, батьки яких за кордоном. Аналіз результатів дослідження даного питання можна простежити у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3.

Результати дослідження питання проведення вільного часу дітей трудових мігрантів.

Місця проведення вільного часу	Кількість відповідей	Кількість відповідей у % співвідношенні
У компанії друзів	62	38%
Біля телевізора	26	16%
У комп'ютерних клубах	24	15%
В ігрових залах	17	10%
На вулиці	12	7%
У гуртках	9	6%
У спортивних секціях	8	5%
Немає відповіді	3	2%

З цих даних ми бачимо, що свій вільний час діти трудових мігрантів проводять переважно в компанії друзів – 38%; лише 5% опитаних займаються у спортивних секціях та 6% відвідують гуртки. Отже, можна зробити висновок, що дозвілля учнів, батьки яких за кордоном є не організованим та змістовно-безкорисним, що підкреслює важливість створення дозвіллевої системи в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Відповідно відповіді на запитання: «Яких розваг тобі не вистачає?» були такими: екскурсій та поїздок – 59,5% (97 дітей); відпочинку на природі – 36,1%

(59 дітей); участі у спортивних змаганнях – 12,8% (21 дитина); дискотек – 45,3% (74 дитини); усіх ровах вистачає – 7,3% (12дітей).

Для того, щоб визначити пріоритетні форми роботи із дітьми трудових мігрантів, ми запропонували учням проранжувати види діяльності, в залежності від того, в якій із запропонованих форм роботи найбільше хотілося б прийняти участь до тієї в якій би не мала бажання бути задіяною дитина. Проаналізувавши дані, ми визначили 7 основних форм роботи, а саме: тематичні дискотеки – 34%, психологічні тренінги – 17%, зустрічі з відомими людьми – 14%, конкурси самодіяльності – 11%, спортивні змагання - 8% , читацькі конференції – 6%, інтелектуальні ігри – 6%, найменш привабливими формами роботи виявились: походи в музеї – 2% , відвідування бібліотек – 1%. Вражаючим для нас, виявився той факт, що 47% дітей трудових мігрантів вказали на те, що вони взагалі б не хотіли приймати участь у жодному із видів діяльності, їх влаштовує проводити свій вільний час біля телевізора, комп'ютера, спілкуючись з друзями по Інтернету.

Таким чином, на даному етапі дослідження, нами було визначено фактори, що впливають на процес виховання дітей трудових мігрантів:

- тривала відсутність батьків, що призводить до втрати їхнього авторитету перед дитиною;
- психологічна неготовність дитини залишитися на довгий час без підтримки батьків, внаслідок чого підвищується тривожність, виникає депресивний стан і т.д.;
- несформованість системи цінностей та прагнень у житті;
- низька пізнавальна активність;
- неорганізованість дозвілля та вільного часу.

З метою вивчення думки експертів (вчителів, класних керівників, соціальних педагогів, психологів, адміністрації школи), щодо виховання дітей, батьки яких перебувають за кордоном нами було проведено анкетування 56 респондентів.

В опитуванні взяло участь:

- ❖ 5 директорів загальноосвітніх навчальних закладів;
- ❖ 6 заступників директора з навчально-виховної роботи;
- ❖ 7 соціальних педагогів;
- ❖ 7 психологів;
- ❖ 15 класних керівників;
- ❖ 16 вчителів.

Основними труднощами, на які вказали експерти, при вихованні дитини, батьки яких за кордоном є: тривожність, конфліктність, агресивність, некерованість з боку дитини, труднощі у спілкуванні. Розподіл отриманих даних можна простежити на рис. 1.9.

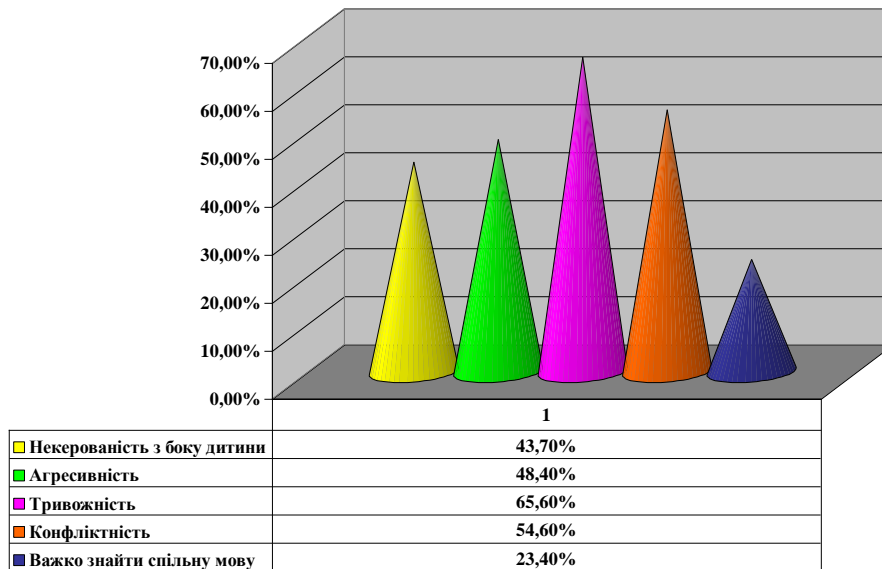

Рис.1.9. Труднощі, які виникають у експертів під час виховання дітей трудових мігрантів.

Як показують отримані дані, 65,6% експертів виділяють тривожність дитини, 54,6% - конфліктність; 48,4% - агресивність; 43,7% - некерованість з боку учнів; 23,4% - важко знайти спільну мову. Такі результати, на наш погляд, вказують на те, що діти трудових мігрантів сильно переживають розлучення з батьками і таким чином демонструють свій внутрішній протест.

На думку експертів, у поведінці дитини, після від'їзду батьків за кордон можуть відбуватися певні позитивні зміни: формується самостійність та відповідальність (41,4%), виникає інтерес до здобуття певної професії (48,3%); проте негативних змін спостерігається значно більше: погіршується успішність в школі (42,9%), дитина стає ранимою та замкненою собі (35,7%), виникають проблеми шкідливих звичок (паління, алкоголь, наркотики) (25,8%); прогулювання уроків в школі (36,4%).

Досліджуючи питання, хто допомагає дітям трудових мігрантів у вирішенні проблем, ми отримали наступні результати:

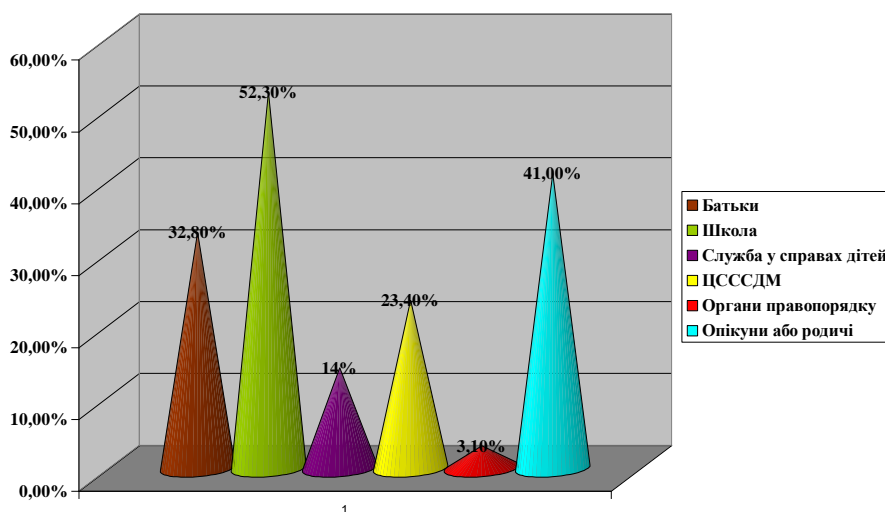

Рис.1.10. Розподіл відповідей на запитання: «Хто, на Вашу думку, допомагає у вирішенні проблем дітям трудових мігрантів?»

За результатами опитування, 52,3% експертів відзначили, що діти трудових мігрантів звертаються до них за порадою. Проте, якщо співвіднести отримані дані із даними, які ми отримали при анкетуванні дітей, то спостерігаємо розбіжності, оскільки лише 5,5% дітей, вказали на те, що звертаються по допомогу до класних керівників. 41% експертів вважає, що проблеми дітей вирішують опікуни та родичі; 32,8% - батьки; 23,4% - центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; 14% - служба у справах дітей та лише 3,1% - органи правопорядку. Отримані результати, дають нам підстави стверджувати, що у загальноосвітніх навчальних закладах необхідно налагодити систему підтримки та психологічної допомоги дітям трудових мігрантів.

Пріоритетними формами соціально-виховної роботи з дітьми, батьки яких за кордоном експерти вважають:

- тренінги – 67,3%;
- листування з батьками – 32,5%;
- інтелектуальні ігри («брейн-ринг», «що?де?коли?» і т.д.) – 19,5%;
- конкурси самодіяльності – 17%.

З батьками:

- оперативні батьківські збори – 71,7%;
- інформаційні повідомлення у вигляді буклетів, пам'яток – 45%
- соціальна реклама – 39%
- просвітницькі заходи – День сім'ї, День мігранта і т.д. – 27%
- лекції, бесіди – 11%

Серед пропозицій щодо покращення становища та допомоги дітям, батьки яких перебувають за кордоном - 55% експертів вказали - розробка та впровадження соціально-педагогічних програм спрямованих на допомогу дітям трудових мігрантів; 48% запропонували - організувати змістовне дозвілля дітей трудових мігрантів та залучити їх до суспільно-корисної діяльності; 46% респондентів стверджують, що потрібно організувати повноцінне спілкування дітей з батьками; 32% - забезпечити соціально-психологічний супровід дітей, батьки яких за кордоном та їх сімей; 29% - забезпечити захист прав та інтересів дітей; 26% працівників пропонують забезпечити батьків роботою в країні та проводити вихідні дні з іншою родиною.

Отже, вивчення думки експертів, дало нам можливість визначити основні проблеми дітей трудових мігрантів, які виникають внаслідок від'їзду батьків за кордон:

- тривожність;
- агресивність;
- конфліктність;
- негативні поведінкові прояви: зниження рівня успішності в навчанні, поява шкідливих звичок, залучення дітей до протиправної поведінки.

А також, визначити технології роботи, які ми будемо впроваджувати у діяльність психологічної служби школи для покращення соціально-виховної роботи з дітьми трудових мігрантів:

- соціально-психологічний супровід учнів, батьки яких за кордоном;
- правовий захист дітей;

- організація змістовного дозвілля дітей;
- рекламно-інформаційна діяльність у роботі з батьками, які мають намір їхати на заробітки.

Наступним етапом нашого дослідження було виявлення ускладнень, які виникають у неофіційних опікунів в процесі виховання дітей трудових мігрантів, шляхом телефонного інтерв'ювання. Респондентами інтерв'ю стали 56 неофіційних опікунів дітей у яких обоє батьків за кордоном.

Для визначення ролі осіб, які опікуються дітьми трудових мігрантів, важливо було з'ясувати, ким вони їм приходяться. Аналіз результатів телефонного інтерв'ювання дав змогу зробити наступні висновки: у більшості випадків діти залишаються під наглядом бабусі (дідуся) – 54,6%, є також випадки, коли дітьми опікується тітка (дядько) – 31,4%, брат (сестра) – 12,2%; найменший відсоток дітей залишається із близькою подругою (другом) батьків – 1,8%.

Слід зазначити, що 76% опитаних обговорювали питання неофіційного опікунства над дитиною батьками, які вирішили їхати працювати за кордон, окреслювалось коло обов'язків опікуна, що стосуються догляду, виховання, навчання, лікування та проведення вільного часу дитини. 14% респондентів частково обговорювали питання догляду за дитиною; 10% неофіційних опікунів вказали на те, що взагалі не торкалися даного питання.

Проте, якщо порівняти вище отримані дані із відповідями на запитання: «Чи важко Вам виховувати дитину, батьки якої за кордоном?», 41% респондентів дали ствердну відповідь, 22% опитаних відповіли, що не важко, 19% вказали на те, що вони повинні це робити; 18% - для них це радість. Такі результати, на нашу думку, можуть свідчити про те, що простого обговорення та окреслення кола обов'язків виявляється замало для людей, які залишаються доглядати за дитиною. Необхідна значно ґрунтовніша підготовка опікунів для того щоб воно могли забезпечити належним чином повноцінне виховання дитини, батьки якої за кордоном.

Що стосується питання труднощів, які виникають у респондентів при вихованні дитини, то вони виявились у 90% опитаних. Серед труднощів опікуни зазначили: тривожність, некерованість дитини, невміння надати належну емоційну підтримку, наприклад коли дитина сумує чи плаче, труднощі із організацією дозвілля дитини, недостатній рівень авторитетності для дитини, а також некомпетентність у допомозі при виконанні підопічним домашнього завдання. У відсотковому співвідношенні відповіді респондентів можна простежити на Рис. 1.11.:

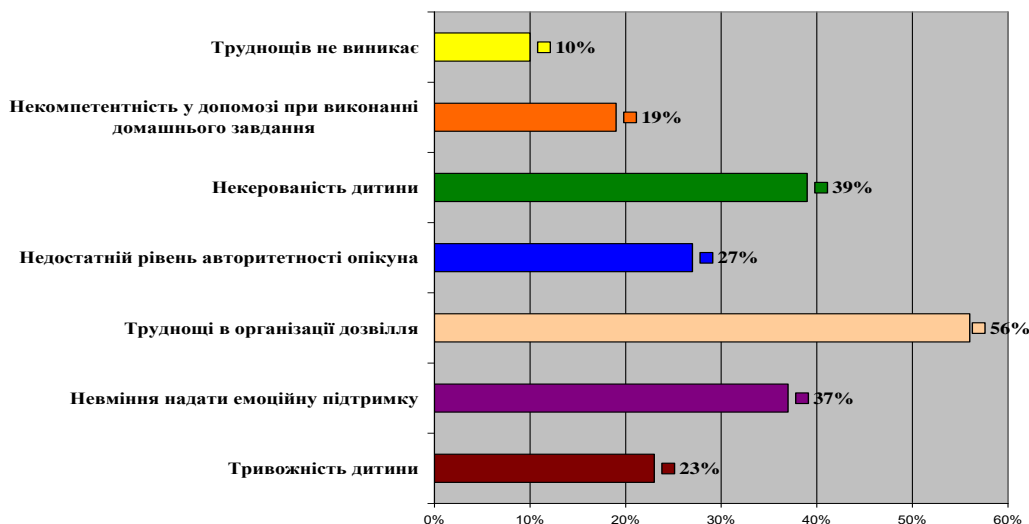

Рис. 1.11. Труднощі, що виникають у неофіційних опікунів при вихованні дитини, батьки якої за кордоном.

Як показують отримані дані, найбільше проблем в опікунів виникає при організації дозвілля дітей – 56%; некерованість дитини вказали – 39% респондентів; невідання надати емоційну підтримку – 37%; недостатній рівень авторитетності – 27%; тривожність дитини – 23%; некомпетентність у допомозі при виконанні домашнього завдання – 19%. Таким чином, ми робимо висновок про те, що організовуючи соціально-виховну роботу з дітьми трудових мігрантів необхідно включити до неї просвітницьку роботу з неофіційними опікунами, для того, щоб допомогти їм у вихованні дітей, якими вони опікуються.

Зміни у поведінці дітей трудових мігрантів, після від'їзду батьків за кордон, на думку респондентів-опікунів, представлені на Рис. 1. 12.

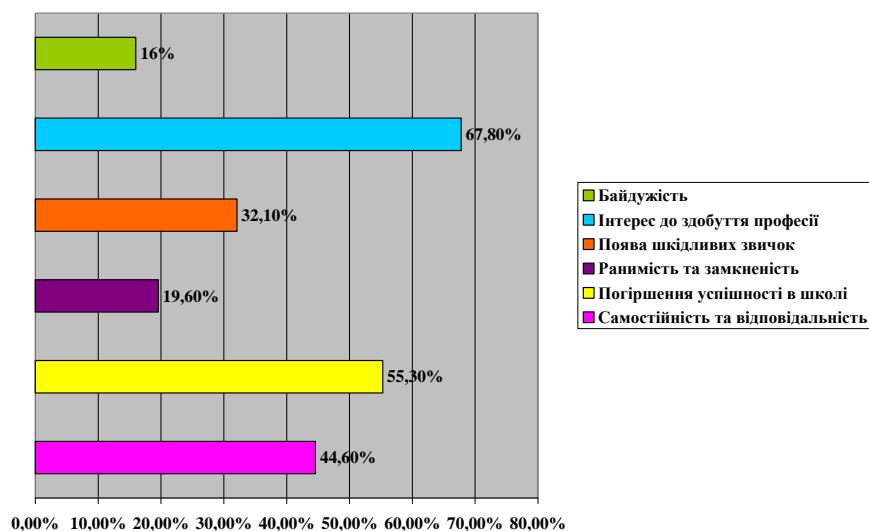

Рис. 1.12. Зміни у поведінці дітей трудових мігрантів після від'їзду батьків за кордон.

Отже, як свідчать отримані дані, серед позитивних змін у поведінці дітей опікуни відмічають інтерес до здобуття професії (67,8%) та самостійність і відповідальність з боку підопічних (44,6%). Серед негативних змін респонденти відмічають: погіршення успішності в школі – 55,3%; поява негативних звичок – 32,1%; ранимість та замкнутість дитини в собі – 19,6%; байдужість до всього –

16%. Якщо співвіднести відповіді опікунів із відповідями експертів, то вони збігаються.

Розподіл відповідей на запитання: «Хто допомагає Вам у вирішенні проблем, які виникають у зв'язку опікунством дитини, батьки якої за кордоном?», виявився наступним: батьки (53,5%) надають підтримку (матеріальну, психологічну) у разі виникнення труднощів із дитиною, 37,5% опитаних звертались по допомогу до працівників школи, у якій навчається підопічний, міський центр соціальних служб для сім'ї та молоді надав допомогу 5,4% опікунів, та 3,6% опікунів користувались послугами служби у справах дітей.

Спілкуючись із респондентами дослідження, ми визначили низку послуг, яких вони потребують, як особи, що доглядають за дітьми, батьки яких за кордоном. Результати аналізу отриманих даних можна простежити на рис. 1.13:

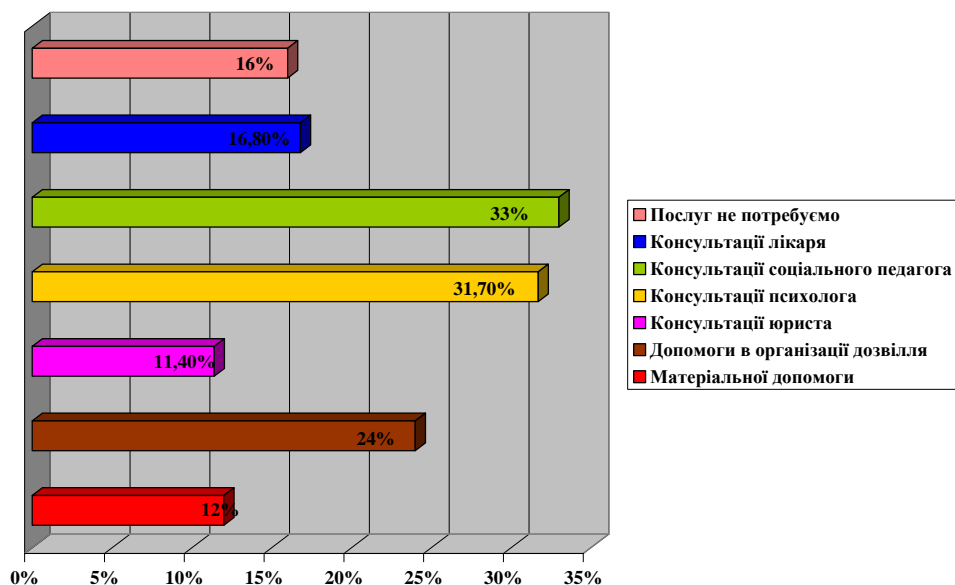

Рис. 1.13. Послуги, яких потребують неофіційні опікуни дітей, батьки яких за кордоном?».

Отже, 16% осіб, які доглядають дітей трудових мігрантів, вказали на те, що послуг не потребують; серед інших опитаних відповіді розподілились наступним чином: 33% та 31,7% опікунів потребують консультацій соціального педагога та психолога, 24% - допомоги в організації дозвілля дітей, 16,8% - консультацій лікаря; 11,4% - юриста та 12% респондентів потребують матеріальної допомоги.

Аналіз результатів отриманих даних дозволив нам дійти висновку про недостатній рівень готовності опікунів виховувати дітей трудових мігрантів та про необхідність проведення індивідуальних консультацій (психологічного, соціально-педагогічного, юридичного характерів) фахівцями психологічної служби загальноосвітнього навчального закладу.

Узагальнення та інтерпретація отриманих даних дають підстави зробити висновки про те, що тривала відсутність батьків впливає на емоційний стан дітей, успішність навчання у школі, на їх професійний вибір та організацію дозвілля, а також виникнення ризиків впливу негативних явищ та залучення їх до злочинної діяльності.

Таким чином, ми можемо підтвердити те, що на сьогоднішній день ситуація процесу соціально-виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів України вимагає до себе інтенсивної перебудови та актуалізації.

Виявлення даних недоліків надало нам можливість моделювання подальшої експериментальної роботи та визначення основних напрямків діяльності.

Питання для самоперевірки:

1. В чому полягають причини відсутності взаємодії педагогічних працівників та батьків, соціального оточення дитини? Як її налагодити?
2. Розкрийте причини виникнення проблем у дітей трудових мігрантів.

Завдання для самостійної роботи:

1. Дайте власну класифікацію проблем дітей трудових мігрантів. Обґрунтуйте її.
2. Скласти анкету для громади міста, з метою визначення рівня поінформованості про проблеми та наслідки трудової міграції батьків.

Література

1. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: У 3-х т. Т. 1. Основи родинних взаємовідносин. – Івано-Франківськ, 2002. – 288с.
2. Кучерява Г. Важкі діти // Шкільний світ. -2001. -№39.
3. Організація соціально-психологічної допомоги дітям, батьки яких перебувають за кордоном: Методичний посібник для психологів, соціальних педагогів, педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів. –Хотин, 2005. – 125с.
4. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації. За заг. ред. Левченко К.Б. – К.: 2006. – 64с.
5. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод. посібник. / за редакцією К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка. – К.: ФОП «Чальцев», 2008.- 384с.
6. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. А. Й. Капської. – К.: ДЦССМ, 2004. – 364с.

Розділ II. Технології соціально-педагогічної діяльності з дітьми трудових мігрантів в загальноосвітньому навчальному закладі

2.1. Особливості здійснення соціально-педагогічного супроводу дітей трудових мігрантів

За визначенням Закону України "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю", *соціальний супровід* - вид соціальної роботи, спрямований на подолання складних життєвих обставин, а також на адаптацію до нового середовища, створення у ньому оптимальних умов життя окремих категорій дітей та молоді шляхом надання комплексу соціальних послуг.

Слід зауважити, що соціальний супровід - це тривалий процес, спрямований на здійснення різними спеціалістами системи комплексних заходів щодо соціальної реабілітації представників зазначених категорій.

Соціально-педагогічний супровід дітей трудових мігрантів здійснюється шляхом надання різних видів психологічної, соціально-педагогічної допомоги, соціальних послуг, консультування, захисту інтересів дітей, зв'язків з громадськістю та просвітницької роботи.

Метою соціально-педагогічного супроводу учнів, батьки яких за кордоном є захист та забезпечення дотримання прав та інтересів дитини, оптимальних умов її життя та розвитку з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини шляхом надання соціальних послуг.

Завданнями супроводу дітей трудових мігрантів визначено:

1. Психологічна адаптація дитини до тимчасового проживання без батьків;
2. Створення позитивного психологічного клімату у сім'ї, в якій буде проживати дитина на час відсутності батьків та налагодження емоційного контакту із неофіційними опікунами.
3. Забезпечення неофіційними опікунами оптимальних умов життя та базових потреб дитини.
4. Захист прав дітей трудових мігрантів.
5. Організація дозвілля.
6. Проведення просвітницької роботи серед дітей та батьків.
7. Створення можливостей для особистісного розвитку дитини шляхом надання комплексу якісних соціальних послуг, зокрема:

психологічних:

- адаптація дитини до нової сім'ї та сім'ї до дитини (в разі якщо двоє батьків поїхали за кордон і дитина змушена тимчасово жити в сім'ї неофіційних опікунів), створення належного психологічного клімату, для якого характерними є повага, любов, турбота, емоційні зв'язки;
- допомога в запобіганні виникненню непорозумінь та конфліктів між дитиною та членами сім'ї;
- корекція поведінки дітей;
- консультування з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з навколишнім соціальним середовищем.

соціально-педагогічних:

- виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб дітей трудових мігрантів;
- організація навчального, виховного та колекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, художньої діяльності;
- забезпечення співпраці різних соціальних інститутів до роботи з дітьми, батьки яких за кордоном;
- підтримка стосунків з батьками за допомогою листування та спілкування з ними в режимі on-line у всесвітній мережі Інтернет.

правових:

- консультування батьків, опікунів з питань застосування чинного законодавства України;
- здійснення правової освіти дітей трудових.

соціально-економічних:

- допомога в залученні додаткових ресурсів для задоволення потреб сім'ї в лікуванні, оздоровленні тощо;
- допомога у своєчасному отриманні державних сім'ї, яка опинилась у складних життєвих обставинах.

соціально-медичних:

- допомога неофіційним опікунам у вирішенні питань збереження, підтримки та охорони здоров'я дітей, якими вони опікуються;
- допомога у забезпеченні регулярного та якісного медичного обслуговування;

інформаційних:

- надання довідкової інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації, надання інформації про послуги, які можна отримати в ЦСССДМ, графіки роботи закладів соціального спрямування, освіти, охорони здоров'я, центрів зайнятості, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;
- розповсюдження буклетів, листівок, пам'яток, плакатів соціального спрямування. [6]

Грунтуючись на ЗУ «Про соціальні послуги», здійснюючи соціально-педагогічний супровід дітей трудових мігрантів, необхідно покладатись на основні принципи надання соціальних послуг:

- індивідуальний підхід до кожної дитини;
- доступність та відкритість;
- добровільність дітей у прийманні участі у виховних заходах;
- гуманність;
- комплексність усіх видів послуг;
- законність;
- соціальна справедливість;
- забезпечення конфіденційності суб'єктами, які надають послуги, дотримання ними стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм.

Створення заходів соціально-педагогічного супроводу дітей трудових мігрантів розв'яже низку проблем як особистісного характеру, так і проблем які виникають в опікунів та педагогів при спілкуванні з дитиною.

Дослідивши дану проблему, ми пропонуємо схему соціально-педагогічного супроводу дітей трудових мігрантів. Система роботи має бути чітко спланована і адаптована до умов навчання в школі та індивідуально для кожного випадку.

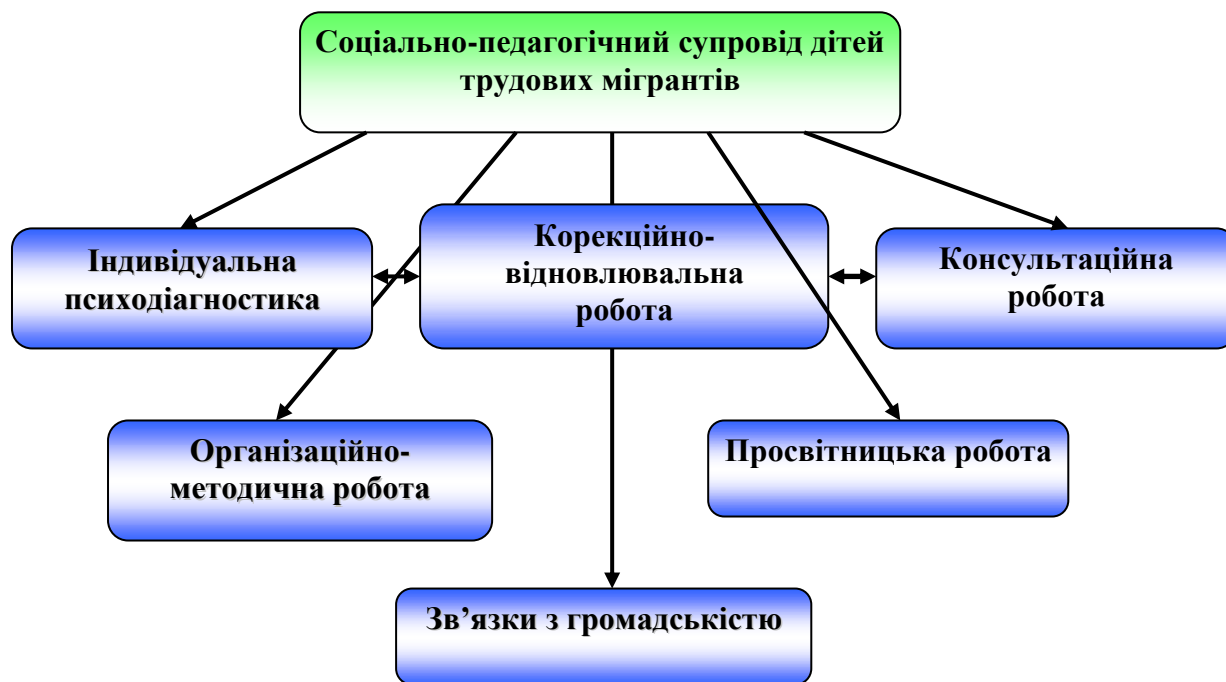

Рис. 2. 1. Схема соціально-педагогічного супроводу дітей трудових мігрантів в умовах соціально-освітнього середовища загальноосвітнього навчального закладу.

Індивідуальна психодіагностична робота практичного психолога по роботі з дітьми, батьки яких перебувають за кордоном полягає у тому, щоб обстежити психіку індивіда за допомогою спеціальних методик з метою встановлення психологічного діагнозу.

У роботі із даною категорією дітей слід використовувати індивідуальну форму роботи, оскільки вважаємо, що вона є більш якісною та дає можливість одержати додаткову інформацію: спостерігаючи за поведінкою дитини під час тестування, фіксуючи її емоційну реакцію на те чи інше завдання тесту, відмічаючи не лише результат виконання, а й спосіб його досягнення. (Додаток Є)

Індивідуальна психодіагностика включає:

- визначення рівня тривожності у дітей трудових мігрантів (за методикою шкільної тривожності Філіпса);
- визначення рівня агресивності (за опитувальником Басса-Дарки);
- визначення сімейної ситуації, ставлення дитини до членів сім'ї, почуття неповноцінності та конфліктність (за методикою «Малюнок сім'ї»);
- з'ясувати особистісні риси та проблеми дитини (за методикою «Дім-Дерево-Людина»);

- діагностика та оцінка психологічних особливостей учнів за запитом класних керівників.

Психодіагностична робота соціального педагога по роботі з дітьми, батьки яких перебувають за кордоном полягає у тому, щоб визначити потреби дітей, опікунів, вчителів для подальшої організації виховної роботи.

Соціально-педагогічна діагностика включає:

- Визначення потреб дітей трудових мігрантів за допомогою анкетування та інтерв'ювання;
- Анкетування дітей з метою розширення інформації про стан проблеми;
- Анкетування класних керівників з метою поглиблення вивчення особливостей дітей, батьки яких за кордоном;
- Телефонне інтерв'ювання неофіційних опікунів з метою визначення видів соціальних послуг, яких вони потребують;
- Визначення думки громади міста, щодо надання соціальних послуг дітям трудових мігрантів.

Консультація, як один із напрямків соціально-психологічного супроводу дітей трудових мігрантів передбачає створення психологом таких умов спілкування, за яких клієнт (дитина, батьки, класний керівник, опікун), вивчаючи власну особистість, починає краще розуміти себе та свої стосунки з іншими людьми, по-новому бачить і оцінює свої проблеми і знаходить альтернативні варіанти їх розв'язання.

Практичний психолог здійснює консультації шляхом:

- Індивідуального психоконсультації дітей трудових мігрантів за власним бажанням;
- Проведення групових психоконсультаційних бесід з дітьми, батьки яких перебувають за кордоном;
- Консультації неофіційних опікунів та батьків;
- Бесіди із педагогічним колективом школи (за запитом).

Соціальний педагог здійснює консультації шляхом:

- Індивідуальних бесід із дітьми, батьки яких перебувають за кордоном з питань правового захисту, міжособистісного спілкування з однолітками, організації дозвілля і т.д.;
- Надання практичних рекомендацій батькам щодо виховання дітей;
- Індивідуальних бесід із неофіційними опікунами школярів, батьки яких за кордоном, з питань налагодження контакту з підопічним, допомозі в організації режиму дня дитини і т.д.;
- Консультації класних керівників за запитом, надання рекомендацій щодо організації виховної роботи з дітьми трудових мігрантів.

Під час консультації психолог та соціальний педагог обов'язково повинні дотримуватись наступних принципів:

- консультація може мати позитивний ефект лише за умови, якщо воно проводиться за бажанням самого клієнта (дитини, батьків, вчителів, опікунів);
- емпатійність з боку психолога та соціального педагога;

- для того, щоб консультування було ефективним, клієнт повинен відчувати себе максимально включеним у бесіду, яскраво та емоційно переживати все те, що обговорюється.

Здійснюючи *корекційно - відновлювальну та розвивальну роботу* з дітьми трудових мігрантів, спрямовується у 9 виховних напрямках: родинно-сімейному, превентивному, формуванні здорового способу життя, трудовому, економічному, моральному, творчому розвитку особистості дітей, батьки яких за кордоном, художньо-естетичному та екологічному.

Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота з дітьми трудових мігрантів здійснюється у таких формах роботи:

1. Соціально-педагогічна тренінгова програма «Моя мрія – це моя щаслива родина».
2. Організація листування дітей з батьками та спілкування в on-line режимі за допомогою всесвітньої мережі Інтернет.

Крім корекційно-відновлювальної роботи, у соціально-психологічний супровід дітей трудових мігрантів, включено *соціально-педагогічну просвіту*, яка полягає у:

- виступах на батьківських зборах;
- наданні інформації батькам у вигляді інформаційних буклетів;
- участь у розробці соціальної реклами щодо трудової міграції населення;
- проведенні круглих столів, лекцій, бесід;
- обговоренні проблем дітей трудових мігрантів через засоби масової інформації (статті в газетах, соціальна реклама на телебаченні та радіо).

Виконуючи *організаційно-методичну роботу* соціальний педагог повинен:

- висвітлювати проблеми дітей, батьки яких перебувають за кордоном на шкільних педрадах та методичних об'єднаннях;
- підтримувати зв'язки із центрами соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді;
- готувати та розробляти корекційні та розвивальні програми;
- вести соціально-педагогічні картки дітей трудових мігрантів;
- проводити соціально-педагогічний моніторинг.

Підтримуючи *зв'язки з громадськістю*, з метою надання соціальних послуг дітям трудових мігрантів, ми співпрацювали із представниками органів муніципалітету міста, органами правопорядку, медичними закладами, ЦСССДМ та працівниками закладів освіти.

Таким чином, говорячи про здійснення соціально-педагогічного супроводу дітей трудових мігрантів, можна сказати, що дана робота стає дієвою в разі виконання її у системі наступних напрямків: індивідуальної психодіагностики, консультування, корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи (соціально-педагогічна тренінгова програма «Моя мрія – це моя щаслива родина»; організація листування дітей з батьками та спілкування в on-line режимі за допомогою всесвітньої мережі Інтернет.), соціально-педагогічної просвіти, організаційно-методичної роботи та зв'язків з громадськістю, що забезпечують виховання всебічно-розвиненої особистості в усіх напрямках виховання.

2.1.1. Соціально-правовий захист дітей трудових мігрантів.

У сучасних умовах розвитку українського суспільства, соціальне становлення людини та успішність входження її в середовище соціуму вимірюється ступенем її готовності до виконання сукупності соціальних функцій та обов'язків відповідно до існуючих суспільних відносин.

Ми вважаємо, що розв'язання цих складних та багатогранних завдань, значною мірою залежить від загальноосвітнього навчального закладу, як базового соціального осередку, призначення якого полягає у створенні умов для послідовного, цілеспрямованого, науково-практичного та обґрунтованого осягнення дітьми та молоддю основ життєдіяльності – організації життя на засадах історично складених ціннісних орієнтацій національної культури, форм і способів діяльності, спілкування і поведінки.

На нашу думку, одним із завдань, загальноосвітнього навчального закладу є забезпечення захисту прав дітей, які зазначені як і в міжнародних документах (Загальна декларація прав людини, Європейська соціальна хартія, Конвенція ООН про права дитини), так і в державних законодавчих актах (Конституція України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про освіту» і т.д.)

У зв'язку із появою у навчальних закладах нашої країни такої категорії дітей, як діти трудових мігрантів, постає питання про захист їх прав та інтересів. Державна політика, яка стосується дітей, батьки яких за кордоном, на сьогоднішній день, чітко не сформована.

Безпосередньо опікуватися цією проблематикою покликаний ряд міністерств – Міністерство освіти і науки, молоді і спорту, Міністерство праці та соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство внутрішніх справ та Міністерство юстиції України. [12, с.7].

Міжнародно-правові документи ООН та Ради Європи у сфері міграції, інші багатосторонні та двосторонні угоди у цій галузі містять важливі гарантії забезпечення прав та інтересів дітей-мігрантів, які перебувають за межами країни громадянства (постійного проживання) разом з батьками або одним з них. Уповноважений з прав людини постійно наголошує на важливості приєднання нашої країни до міжнародних документів у сфері міграції.

Проте, окремих державних нормативно-правових документів, які б чітко окреслювали захист прав та інтересів дітей трудових мігрантів, визначали б напрямки роботи з ними, на сьогоднішній день не існує. Проте, у своїй роботі з дітьми трудових мігрантів соціальний педагог може використовувати існуючі міжнародні та державні закони. (Додаток Ж)

Отже, для того, щоб соціальний педагог, який працює в закладі освіти, міг забезпечити належний правовий захист дітям трудових мігрантів, ми пропонуємо використовувати наступні форми роботи:

1. Серія тренінгових занять з правової освіти:

- ❖ «Знаємо та реалізуємо свої права» (для дітей 12-14 років)
- ❖ «Законодавство яке тебе захищає» (для дітей 15-18 років)
- ❖ «Допоможи собі сам» (для дітей 12-18 років) [5, с.4].

2. Цикл зустрічей із представниками органів правопорядку. Проведення лекцій, дискусій, бесід із дітьми за такою тематикою:
 - ❖ «Діти України про свої права»
 - ❖ «Що Конвенція ООН «Про права дитини» дає дітям?»
 - ❖ «Законодавство про трудову міграцію. За та проти заробітків батьків за межами України»
 - ❖ «Служби допомоги дітям»
 - ❖ «Як не стати жертвою насилля?»
 - ❖ «Як не стати жертвою злочину?»
 - ❖ «Джерела інформації про права дитини.» [5, с.5].
3. Розповсюдження соціальними педагогами загальноосвітніх навчальних закладів інформаційних матеріалів «Права дитини» у вигляді пам'яток, шляхом розміщення інформації у класних куточках та вклеюванням класними керівниками пам'яток у щоденники дітей.
4. Проведення конкурсу «Малюнок на асфальті» на тему: «Я дитина, і я маю право.....», приурочений до 1 червня - Дня захисту дітей.
5. Підготовка та захист дослідницьких проєктів «Чи знаємо ми свої права?» Конкурс полягає у створенні групи від кожного класу школи (з 6-11 класи) із залучення в групу дітей трудових мігрантів. Завдання групи: провести опитування серед однолітків, чи знають вони свої права; опрацювати ряд літератури з теми; створити проєкт у вигляді буклету, газети, плакату, презентації на тему захисту прав дітей. По завершенні конкурсу відбувається презентація робіт та визначаються переможці.

Права дитина найкраще може зрозуміти тоді, коли їх пізнає у дії. Активна співпраця в групах допомагає дітям усвідомити, у яких випадках порушуються їхні права. Протягом занять учні мають змогу глибше ознайомитися з Конвенцією ООН «Про права дитини», законодавством України про захист прав дитини.

Таким чином, використовуючи дані форми роботи, соціальний педагог дасть можливість дітям трудових мігрантів познайомитися з основними законодавчими актами, механізмами захисту своїх прав, та довідатися як і куди вони можуть звернутися у разі виникнення правових проблем.

2.1.2. Соціально-педагогічна тренінгова програма «Моя мрія – це моя щаслива родина».

Отримані дані дослідження проблем дітей трудових мігрантів, дають підстави стверджувати, що основою соціально-психологічної роботи з даною категорією є корекція якісних негативних особливостей, що приводять до негативних наслідків у формуванні особистості молодої людини та формування в учнів віри у свої сили та можливості, сприяння успішній соціальній адаптації учасників програми, вироблення та реалізація життєвих цілей.

Соціально-педагогічна програма «Моя мрія – це моя щаслива родина» складається з 3 основних модулів (блоків): особистісного, соціальної активності та сімейного. (Додаток)

Програма «Моя мрія – це моя щаслива родина», побудована як комплекс соціально-педагогічних та психолого-педагогічних методів, що містять елементи соціально-педагогічної діагностики, арттерапії, казкотерапії, символдрами, соціотерапії та психогімнастики, ситуаційно-рольові ігри, «мозковий штурм», групова дискусія, тренінгові техніки і прийоми, доручення, творчі завдання що використовуються у соціальній педагогіці та практичній психології.

Тривалість даної програми - 3 місяці, частота зустрічей 1 раз в неділю. Програма складається із 9 занять, по 3 заняття у кожній частині. 1 заняття розраховане на 1,5-2 год.

Основною метою тренінгової програми є підвищення рівня вихованості дітей трудових мігрантів, сприяння успішній соціальній адаптації учасників, розвиток творчих здібностей.

Завдання програми:

1. Зниження рівня тривожності у дітей трудових мігрантів та агресивної поведінки до стану норми;
2. Формування прагнення до самопізнання та самореалізації;
3. Підвищення емоційної зрілості;
4. Сприяння успішній соціальній адаптації дітей;
5. Вироблення та реалізація життєвих цілей;
6. Розвиток навичок повноцінного міжособистісного спілкування;
7. Розширення і збагачення знань учнів, батьки яких за кордоном про родину;
8. Надбання системи знань про права та обов'язки в сім'ї;
9. Адаптація до сімейної ситуації, яка склалася.

Таблиця 2.1

Структура тренінгової програми «Моя мрія – це моя щаслива родина».

Тематичний модуль	Зміст	Мета
Особистісний	Заняття 1. Знайомство.	знайомство учасників групи, вироблення правил групової роботи, створення атмосфери розкнутості, довіри та безпеки.
	Заняття 2. Вираження емоцій та почуттів.	активізування поняття «емоції і почуття», розвиток вміння керування своїми емоціями, усвідомити зв'язок емоцій з тілесними переживаннями.
	Заняття 3. Як моє "Я" бачать інші.	усвідомлення сприймання свого "Я" іншими людьми, одержання досвіду бачити себе очима інших, навчитися сприймати себе таким, який є.
Соціальна та пізнавальна активність	Заняття 4. Розвиток довіри до людей.	показати учасникам групи, що успішне спілкування і взаєморозуміння залежить від відкритості і довіри один одному.
	Заняття 5. Соціальні навички та самоідентифікація.	моделювання соціальних навичок; знайомство з різними соціальними ролями та бар'єрами; формування моральних якостей та принципів; розвиток творчих здібностей учасників

		тренінгової програми.
	Заняття 6. Соціальні відносини з оточуючими.	набуття навичок різних моделей поведінки; знайомство із загальними правилами етикету; розкриття внутрішніх еталонів та штампів поведінки з соціальним оточенням.
Сімейний	Заняття 7. Шляхи вирішення конфліктних ситуацій.	розширення уявлення про шляхи вирішення конфлікту, визначення моделі поведінки учасників у конфліктних ситуаціях, які у них виникають при спілкуванні з батьками, неофіційними опікунами, вчителями, друзями.
	Заняття 8. Моє майбутнє.	усвідомлення можливості вчитись на власному досвіді, планувати майбутнє, визначення своїх життєвих цілей та здатності до самокорекції.
	Заняття 9. Родина починається з "Я"	усвідомлення учасниками групи факту свого існування, формування умінь спілкуватися із самим собою і презентації свого "Я" іншим; розвиток почуття гордості за свою родину і своїх батьків, що додає впевненості в собі, вчить аналізувати сімейне життя своїх батьків

Перевагами тренінгової роботи із дітьми трудових мігрантів є:

- груповий досвід допомагає вирішенню міжособистісних проблем учнів, батьки яких за кордоном;
- тренінгова група відображає суспільство в мініатюрі, у ній моделюється система взаємин і взаємозв'язків, характерна для реального життя учасників;
- у групі дитина може навчатися висловлювати свою думку, виражати емоції, експериментувати з різними стилями поведінки під час виникнення конфліктних ситуацій з однолітками, батьками, опікунами, вчителями;
- у групі діти можуть ідентифікувати себе з іншими, «зіграти» роль «дорослого» для кращого розуміння їх і себе;
- у групі учасники поєднанні спільною проблемою – відсутністю батьків, саме тому дітям простіше розкритися та поділитися своїми переживаннями. [13]

Принципи тренінгової роботи:

- принцип "тут і тепер", що орієнтує на аналіз процесів, що відбуваються у групі в даний момент, сприяє глибокої рефлексії учасників, розвиває навички самоаналізу;
- принцип "щирості і відкритості", що сприяє одержанню та наданню іншим чесного зворотного зв'язку, тобто тієї інформації, що так важлива кожному учаснику і яка запускає не тільки механізми самосвідомості, але і механізми міжособистісної взаємодії в групі.

- принцип "Я", що забезпечує концентрацію уваги на процесах самопізнання, самоаналізу і рефлексії, вчить брати відповідальність на себе і приймати себе таким, який є;

- принцип "активності", який має на увазі обов'язкову активну участь усіх у тому, що відбувається на заняттях;

- принцип "конфіденційності", що забезпечує створення атмосфери психологічної безпеки і саморозкриття, і полягає в нерозголошенні того, про що говориться в групі щодо конкретних учасників. [2, с. 21]

Соціально-педагогічна тренінгова програма «Моя мрія – це моя щаслива родина» складається з 3 взаємопов'язаних тематичних модулів.

Перший модуль «Особистісний» поєднує заняття, присвячені усвідомленню учасниками деяких своїх особистісних особливостей, визначенню власної ідентичності, оптимізації міжособистісного спілкування.

Даний блок містить вправи, спрямовані на розвиток потенційних можливостей особистості, її соціально-перцептивних і комунікативних здібностей, усвідомлення способів спілкування з батьками, опікунами, вчителями, друзями у конфліктних ситуаціях.

Особливе значення в цьому модулі приділяється системі прийомів невербальної комунікації, відпрацьовуванню навичок оптимального спілкування і взаємодії з оточуючими.

Другий модуль «Соціальна та пізнавальна активність» орієнтований на усвідомлення учасниками себе в системі суспільних відносин. На цьому етапі основний акцент робиться на відпрацьовування вправ, спрямованих на розвиток широкого кола здібностей, навичок і умінь, необхідних для суспільного життя, закріплення нових поведінкових моделей.

Третій модуль «Сімейний» спрямований на формування в дітей трудових мігрантів поняття «сім'я», якою вони бачать свою майбутню родину. Виконуючи в змодельованих ситуаціях, ті чи інші функції сім'янина і зіставляючи їх особливості з власним реальним досвідом, діти починають розрізняти зовнішню і внутрішню сторони життя в родині. Вони відкривають в себе наявність переживань і починають осмислено орієнтуватися в них, завдяки чому виникає нове ставлення до самого себе, своїх батьків, виникає розуміння вчинків батька та матері. [10, с. 31]

У ході тренінгових занять за допомогою спеціальних вправ ("Особистий герб і девіз", "Рекламний ролик", "Взаємні презентації", "Угадування по асоціаціях", "Подібності і розходження") учасники отримують вербальну і невербальну інформацію про те, як їх сприймають інші люди, наскільки є точним їхнє власне самосприйняття. Вони виробляють уміння глибокої рефлексії й оцінної інтерпретації об'єкта сприйняття.

Одним з важливих процесів життя родини є взаємне спілкування членів родини за допомогою мови, міміки, жестів. Тому в програмі тренінгу використовуються методики, спрямовані на формування "мистецтва активного слухання". У ході цих вправ ("Передача емоцій", "Подарунки", "Слухання") формуються на перший погляд елементарні, але насправді

надзвичайно важливі в повсякденному сімейному житті, навички комунікації, передачі і сприйняття інформації без перекручувань, здатності вербального і невербального вираження своїх почуттів.

Ефективними є і такі вправи як ("Полярність", "Виправдання чужих очікувань", "Переможи самотність"), основна мета яких полягає в збільшенні потенціалу особистості, підвищенні її сили, можливостей шляхом інтеграції і розвитку, розширення усвідомлення самих себе, своєї ідентичності.

Основна корекційна процедура використовуваних вправ полягає у створенні для дітей трудових мігрантів умов переживання контакту із самим собою, з найближчим соціальним оточенням, підвищення усвідомлення різних установок, способів поведінки і мислення, що закріпилися в минулому і залишаються стійкими сьогодні.

У процесі взаємодії дитини з батьками в неї виробляється план життя, який буде диктувати їй тип поведінки в різних ситуаціях. Відповідно до теорії сценаріїв Е. Берна, людина, базуючись на рішеннях, прийнятих у раннім дитинстві, обирає майбутнього чоловіка (дружину) та створює сім'ю за аналогічним сценарієм, який був у неї.

У процесі тренінгової роботи важливо допомогти учням, батьки яких за кордоном усвідомити свій життєвий сценарій, використовуючи прийоми трансактного аналізу ("Ідентифікація життєвих сценаріїв", "Характер сімейних впливів"), допомогти учасникам тренінгу змінити трагічні сценарії, яскравіше усвідомити неконструктивні способи спілкування, звільнитися від виконання нав'язаних програм поведінки. [2, с. 19]

Для набуття учасниками тренінгу комунікативних умінь, досвіду аналізу міжособистісних відносин доцільно використовувати техніки з Т-груп ("Хто Я", "Уміння вести розмову", "Постановка жесту"). З їхньою допомогою учасники починають краще усвідомлювати власні і чужі потреби, розширюють діапазон своїх поведінкових можливостей, стають більш підготовленими до рішення життєвих проблем, у тому числі сімейних, більш сприйнятливими до почуттів інших людей.

Для вироблення визначених навичок соціальної взаємодії, що виявляються на рівні поведінки, ефективно використовувати техніки з біхевіорально-орієнтованих груп чи тренінгу життєвих умінь ("Казка", "Весілля", "Сніданок, обід і вечеря", "Продукти прозапас", "Бюджет родини", "Пізніше повернення", "Справи домашні"), їх завданням є навчання учасників справлятися з тими чи іншими побутовими проблемами, виробити уміння пристосовуватися до визначених життєвих обставин, планування сімейного бюджету, оволодіти батьківськими функціями, комунікативними уміннями.

Дитячий англійський психолог Джон Боулбі, вивчаючи взаємозв'язок між умовами життя дитини і її психічним розвитком, виявив, що найчастіше причиною психічної занедбаності є не нестатки в сім'ї, велика кількість дітей, погані умови та інші зовнішні чинники, а певна внутрішня установка дорослих, які виховують дітей. [1, с. 125]

Таким чином, з метою формування в дітей трудових мігрантів вихованості, перш за все, варто навчити їх щиро відноситися до себе, до батьків, вчителів, друзів, однолітків, більш точно розуміти і вербалізувати свої почуття, вирішувати міжособистісні конфлікти, взаємодіяти із соціальним оточенням, закріпити нові форми поведінки, зокрема ті, котрі будуть сприяти адекватній адаптації і функціонуванню в сімейному та суспільному житті.

2.1.3. Організація листування дітей з батьками та спілкування в on-line режимі за допомогою всесвітньої мережі Інтернет.

Принципово важливим, на наш погляд, є постійне спілкування дітей з батьком та матір'ю, оскільки підтримка зв'язку є однією з основних складових успішного виховання та соціалізації особистості.

Як показали результати нашого дослідження, діти трудових мігрантів досить рідко бачаться зі своїми батьками (1 раз на рік – 52,1% опитаних), внаслідок чого найчастіше підтримують зв'язок за допомогою спілкування, яке відбувається по телефону (94% респондентів).

За словами дітей, не завжди можна розказати по телефону про свої проблеми, переживання, оскільки таке спілкування обмежене часом та залежить від матеріального статку батьків.

Саме тому, керуючись даною інформацією, пропонуємо організувати спілкування дітей з батьками, використовуючи *техніки епістолярної психотерапії*, яка дозволяє досягнути налагодження міжособистісних стосунків у випадку, коли мовний контакт порушено чи взагалі не існує.

Ми погоджуємось із думкою П.С. Дудик, що епістолярний стиль, суттєво і своєрідно відрізняється від інших стилів. Епістолярна форма, як стверджує автор, володіє властивостями теми лірики, що дозволяє автору, за думкою Аристотеля, "залишатися самим собою".

У своїй роботі, ми будемо розглядати лист як засіб заочного спілкування батьків, які за кордоном та їхніх дітей, які залишились на Україні, що розрізняється за змістом, формою, композицією.

Листи, які ми пропонуємо для написання дітям, відображають їхнє життя, отриманий досвід, їхній світогляд, переживання, радості, індивідуальні риси адресата і т.д.

Під час роботи з учнями, батьки яких за кордоном, нами були визначені переваги листування, як заочної та письмової форми спілкування:

- форма безпосереднього звернення автора до адресата, в даному випадку дитини до своєї матері чи батька, без посередників, втручання інших людей, підслуховувань, що можуть виникати під час телефонної розмови;
- можливість листа бути інструментом ефективного впливу батьків на дітей, коли мова йдеться про словесну підтримку, пораду і т.д.;
- у своїх листах автори-діти можуть висловити свої думки, почуття, що наболіли, відобразити емоції, що на наш погляд, є найкращим шляхом для досягнення взаєморозуміння між автором і читачем;

- під час перечитування листа дитина може усамітнитись та обдумати все, що пише їй батько чи мати;
- написання листа наштовхує дитину на роздуми про своє життя, поведінку, відповідальність та самостійність;
- сприяє розвитку інтелектуальних та літературних здібностей дитини;
- постійне переписування з батьками дає можливість дитині зберігати листи, щоб при потребі чи бажанні повертатися до написаного для емоційної підтримки, віри в те, що батьки поряд і завжди готові допомогти, чого не може забезпечити телефонний зв'язок.

Формами роботи з епістолярної терапії, які ми запропонували учням, батьки яких за кордоном були: лист до матері (батька); лист самому собі; лист-бажання в майбутнє.

Для того, щоб організувати та підтримати процес заочного зв'язку учнів з батьками у вигляді листування, нами були розроблені *рекомендації для дітей трудових мігрантів, щодо написання епістолів (листів)*.

1. Виклад тексту повинен бути логічним, послідовним, відобразити внутрішній емоційний стан.
2. Лист має свою композицію:
 - зверху зліва вказується дата написання;
 - завершуються лист підписом (на розсуд автора);
 - лист розпочинається звертанням до адресата, звертання може бути офіційним, напівофіційним, дружнім (характер звертання залежить від стосунків між тими, хто пише листа, і тим, кому лист адресується.) Наприклад: Матусю, Дорогий батьку, Шановні батьки і т.д.
 - листи можуть починатися словами, що вказують на час написання листа. Наприклад: Добридень! Добрий день! Доброго вечора вам!
 - форма прощання в листі залежить від взаємин автора з адресатом. Наприклад: До побачення, Будьте здорові, Прощай до скорої зустрічі, Цілую, Люблю, Чекаю.
 - після слів вітання і прощання ставиться знак оклику чи крапка.
3. Під час написання листа матері або батьку, можна викласти текст у хронологічному порядку (наприклад: 1 вересня – сьогодні у нас в школі було свято Першого дзвоника...; 4 жовтня – ми з бабусею ходили в театр...; і т.д.), це допоможе батькам краще зорієнтуватися у ваших справах та інтересах.
4. Не соромтесь виражати свої переживання! Хто, як не батьки зрозуміють та підтримають вас!
5. Поділіться вашими досягненнями та успіхами, батькам буде приємно! Що як не дитячі радості, зможуть підняти настрій та емоційно полегшити розлуку з вами, викликати почуття гордості за власну дитину!
6. Написавши листа – вкладіть у конверт своє фото, де ви щось робите, чи в колі друзів, з бабусею чи дідусем – батькам буде приємно побачити рідні обличчя!

Ще однією формою підтримки зв'язку дітей трудових мігрантів з батьками є організація спілкування в on-line режимі за допомогою всесвітньої мережі Інтернет, що дає можливість не лише чути, але й бачити один одного.

Skype-зв'язок (відеотелефонний Інтернет-зв'язок) дає можливість дітям поспілкуватися та побачити своїх батьками, які знаходяться за кордоном.

Про дану можливість спілкування батькам повідомляють класні керівники дітей через неофіційних опікунів. Поговорити з матір'ю чи батьком, усі бажаючі діти трудових мігрантів мають можливість кожного дня з 15.00-17.00 – безкоштовно. Skype - зв'язок дає можливість налагоджений контакт із батьками, які працюють в Італії, Іспанії, Греції, Португалії, Росії та ін. інших країнах.

Після такого спілкування діти бувають у піднесеному настрої, дякують за надану можливість побачити батьків, що говорить про ефективність даної форми спілкування.

Таким чином, підтримка зв'язку дітей трудових мігрантів з батьками за допомогою листування та Skype-зв'язку сприяє підтримці емоційних контактів між рідними, дає можливість бути в курсі подій життя дитини, впливати на неї та безпосередньо брати участь у її вихованні.

Питання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте сутність здійснення соціально-педагогічного супроводу з дітьми трудових мігрантів в загальноосвітньому навчальному закладі.
2. Розкрийте зміст соціально-правового захисту дітей трудових мігрантів.
3. Вкажіть основні форми та методи корекційно-відновлювальної роботи з дітьми трудових мігрантів.

Завдання для самостійної роботи:

1. Розробити 1 тренінгове заняття щодо правового захисту дітей трудових мігрантів.
2. Розробити інформаційний буклет для дітей трудових мігрантів з порадами щодо написання листів батькам.

Література

1. Боулби Джон. Создание и разрушение эмоциональных связей. – М.: Академический проект, 2004. – 232с.
2. Галенська Н. Тренінг соціальної адаптації дітей, батьки яких за кордоном. Авторська корекційно-розвивальна програма. // Соціальний педагог. 2008, № 3 (15).
3. Волкова Н. П. Педагогіка. Навчальний посібник / Київ: Видавничий центр «Академія», 2003.- 616 с.
4. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008р. – 240с.

5. Знаємо та реалізуємо свої права. / Денисова О., Квітка Я. М., Ковганич Г. Г., Константинов С.Ф. – К.: Міленіум, 2002. – 164с.
6. ЗУ «Про соціальні послуги» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 45, ст.358)
7. Класному керівнику. Як провести виховну годину/ упоряд.: Л.Шелестова, Н. Чиренко. – Шк. світ, 2009. – 128с.
8. Методика и технология работы социального педагога: учеб. пособие для студентов пед.. училищ и колледжей, обучающихся по специальности «Соц. Педагогика» / Н.И. Никитина, М. Ф. Глухова. – М.: Гуманитар. Узд. Центр ВЛАДОС, 2007г. – 399с.
9. Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства: Збірник наукових статей і виступів за матеріалами круглих столів / Уклад. Клячковська І.М., Гумницька Н. О. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010 – 250 с.
10. Практично-методичний збірник для соціальних педагогів по роботі із дітьми, батьки яких знаходяться довгий час за кордоном. – Чернівці: ЧМГС "Буковинська Партнерська Агенція", 2004. – 43с.
11. Радчук Г.К., Тіунова О.В. Сімейне виховання. Освітній тренінг для батьків. Навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 120с.
12. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод. посібник. / за редакцією К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка. – К.: ФОП «Чальцев», 2008.- 384с.
13. Туріщева Л.В. Психокорекційні ігри в роботі педагога. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 160с.
14. www.zakon.rada.gov.ua

2.1.4. Профілактична робота з батьками, які мають намір їхати за кордон на заробітки, засобами рекламно-інформаційних технологій.

Розвиток соціальної педагогіки, як науки дає можливість та поштовх до вдосконалення технологій роботи даної галузі. На сьогоднішній день, одним із пріоритетних напрямків соціально-педагогічної діяльності є профілактика негативних соціальних явищ.

Як стверджують науковці: І.Д. Зверева, А.Л. Стрелковська, Р.Х. Вайнола, одним із ефективних засобів профілактики негативних явищ, що виникають у суспільстві є проведення соціальних рекламних кампаній.

У ЗУ «Про рекламу» зазначається, що соціальна реклама - інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку. [3]

Ми погоджуємось із думкою Л.Гейдар і Г.Довбах, які ототожнюють соціальну рекламу з ефективним освітнім засобом, який дає змогу досягти і мотивувати велику аудиторію [2]

У профілактичній роботі з батьками, які мають намір їхати за кордон на заробітки, слід розглядати соціальну рекламу, як засіб профілактики соціального сирітства серед дітей трудових мігрантів, що орієнтується на залучення уваги батьків, які планують їхати за кордон, до найбільш актуальних проблем дітей, що залишаються без їхньої опіки. Дана соціальна реклама належить до первинних засобів профілактики, оскільки її метою є зміна поведінкової моделі батьків щодо виховання дітей, в перспективі – створення нових соціальних цінностей.

Профілактика соціального сирітства серед дітей трудових мігрантів є первинною, оскільки передбачає просвітницький вид роботи. Найбільш доцільно профілактику здійснювати за допомогою внутрішньої реклами у формі розповсюдження інформаційно-просвітницьких матеріалів (буклетів, плакатів, пам'яток) та демонстрації відеороликів на батьківських зборах.

Як стверджує Т.А. Дугарська, соціальне сирітство — це соціальне явище, обумовлене ухилянням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків щодо неповнолітньої дитини. Соціальні сироти — це особлива соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин залишились сиротами при живих батьках. [4].

Трудова міграція батьків, яка перш за все своєю метою має розв'язання матеріальних питань родини, призводить до складних наслідків у розвитку дітей, які залишаються на Україні.

Керуючись досвідом реалізації проекту «Створення реінтеграційного майданчика повернення дітей, позбавлених батьківського піклування, до біологічних родин. Профілактика соціального сирітства», окреслено причини виникнення соціального сирітства та вказані можливі механізми профілактики даного явища серед дітей, батьки яких за кордоном.

Причини виникнення та механізми профілактики соціального сирітства серед дітей трудових мігрантів.

№ п.п.	Причини виникнення соціального сирітства	Механізми профілактики
1.	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність законодавства, яке б підтримувало сім'ї трудових мігрантів; -соціально-економічне безробіття батьків; - низька заробітна плата; - постійне зростання цін; - зниження матеріального рівня життя; - неспроможність отримати житло; - неспроможність оплатити освіту, організувати оздоровчі заходи та відпочинок дітей. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення державної політики на підтримку сімей трудових мігрантів; 2. Узгодження дій міністерств: фінансів, праці та соціальної політики, охорони здоров'я, освіти, сім'ї, дітей та молоді; 3. Створення програм, що сприятимуть забезпеченню для дітей трудових мігрантів та їхніх сімей економічного добробуту, соціальної справедливості та участі в житті суспільства; 4. Забезпечення робочими місцями та належною заробітною платою батьків, щоб мати змогу забезпечити повноцінний розвиток своїм дітям; 5. Сприяння в отриманні житла сім'ям, які цього потребують; 6. Створення безкоштовних оздоровчих таборів для дітей трудових мігрантів;
2.	<ul style="list-style-type: none"> - криза сім'ї — розпад сім'ї; -збільшення кількості позашлюбних дітей; - раннє материнство; -зростання сімейного алкоголізму, наркоманії, токсикоманії серед батьків; - зростання рівня правопорушень. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зміна політики всіх відомств щодо підготовки молодих людей до сімейного життя; 2. Об'єднання центрів допомоги молодим, самотнім, неповнолітнім матерям, які за необхідності зможуть проживати в них, самотнім чоловікам, сім'ям у кризових ситуаціях, підліткам (Центри Матері і дитини, Центри реабілітації, Центри сімейного виховання, Кризові центри, ЦССМ, Центри соціально-трудової адаптації підлітків, Центри психолого— медико-педагогічної служби)
3.	<ul style="list-style-type: none"> - втрата сімейних та національних традицій; - відсутність зв'язку поколінь; - недоглянутість дітей внаслідок трудової міграції батьків; - зниження виховного 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Організація виховної роботи з майбутніми батьками, формування розуміння цінності жінки та дитини для сім'ї та суспільства; 2. Створення служб соціальної допомоги батькам, які зайняті на роботі, самотнім батькам. 3. Соціальна допомога може передбачати такі

	<p>потенціалу системи освіти;</p> <p>-зниження відповідальності батьків за виховання дітей;</p> <p>- порушення прав дитини, жорстоке ставлення.</p>	<p>послуги: провести вихідний день (вихователь-чоловік з хлопчиком одинокої матері або вихователь-жінка з дівчинкою одинокого батька); вихователь може відвести дитину на заняття у гурток, поки батьки на роботі.</p>
4.	<p>- зниження сфери позакласної та позашкільної діяльності;</p> <p>- зменшення кількості дитячих громадських організацій;</p> <p>- недостатня кількість або відсутність кваліфікованих кадрів (психологів та соціальних педагогів) у дошкільних закладах та закладах освіти.</p>	<p>1. Кадрове забезпечення загальноосвітніх та дошкільних закладів.</p> <p>2. Організація змістовного дозвілля шляхом створення клубів за місцем проживання для дітей трудових мігрантів;</p> <p>3. Просвітницька робота з батьками спрямована на зміцнення родинно-сімейних зв'язків;</p> <p>4. Розповсюдження рекламно-інформаційних матеріалів профілактичного характеру.</p>
5.	<p>- відсутність державної соціальної політики щодо захисту та підтримки дитинства;</p> <p>- недостатня кількість фахівців соціально-психологічної служби в місцевих органах самоврядування.</p>	<p>1. Створення в кожному місті, районі системи соціально-педагогічної та психологічної підтримки дитинства з урахуванням регіональних умов, яка б вирішувала проблеми дітей і була орієнтована на реабілітацію дитини та створення умов для її повноцінного розвитку;</p> <p>2. Влаштування дітей трудових мігрантів у сім'ї на вихідні дні, на канікули, свята за згодою дитини, батьків та сім'ї.</p>

Мистецтво створення ефективної соціальної реклами полягає в умілому використанні законів сприйняття, мислення, пам'яті, почуттів людини та у передбаченні впливу різних мотивів реклами на цільову аудиторію.

Тому при розробці рекламного макету, теле- або радіоролику важливо знати і використовувати психологічні особливості людини, її реакції на повідомлення, закладені в рекламі. Особливо це стосується соціальної реклами, де мова йде не про товар, а про важливі соціальні проблеми, що потребують нагального вирішення. Психологічно непродумана і неправдива соціальна реклама може відвернути цільову аудиторію від пропонованої рекламної кампанії. [8, с.29].

Розробляючи рекламно-інформаційну кампанію щодо дітей трудових мігрантів, необхідно використовувати психологічні прийоми соціальної реклами, що включають вплив продукції на психічні процеси людини (відчуття, сприймання, пам'ять, уяву, увагу, мислення).

Відчуття – це відображення в корі головного мозку окремих властивостей предметів, що безпосередньо впливають на наші органи почуттів. До головних груп відчуттів належать зорові, слухові, тактильні, кінестетичні.

Сприймання є надзвичайно важливим для психології реклами, адже за допомогою цього психічного процесу відбувається впорядкування і об'єднання окремих відчуттів у цілісні образи подій і речей. На відміну від відчуттів, сприймання відображає предмет в цілому, враховуючи сукупність його властивостей.

Увага. Перш ніж сподобатися та зацікавити, ефективна реклама має повернути до себе увагу людини. Найважливішою особливістю протікання пізнавальних процесів є їх вибірковий, спрямований характер. Основними способами залучення уваги людини до реклами є яскравість кольорової гами, контраст, виділення фігури на тлі і т.д. Увага є своєрідним фільтром, який відкидає нецікаву і непотрібну для людини інформацію, щоб не перенавантажувати психіку людини.

Виділяють 4 основні причини звернення уваги на інформаційні повідомлення, а саме:

- а) одержання інформації, яка буде потрібною;
- б) одержання інформації, яка підтверджує думку особи з того чи іншого питання;
- в) одержання інформації, яка стимулює;
- г) одержання інформації, яка цікавить особистість [8, с.31].

Пам'ять є психічним процесом, що має прямий стосунок до проблеми ефективності реклами. Багато психологів відзначають вплив зацікавленості людини на процес запам'ятовування.

Вивчаючи запам'ятовуваність інформації, вчені встановили, що найкраще запам'ятовуються ті повідомлення, які відповідають потребам і запитам людини. Інша інформація частково залишається в підсвідомості і надалі може несвідомо зберігатися в пам'яті досить довго.

Мислення. Пізнавальна діяльність починається з відчуттів і сприймання, і тільки потім може відбутися перехід до мислення. Через відчуття і сприймання процес мислення безпосередньо пов'язаний із зовнішнім світом та є його відображенням. Мислення тісно пов'язане з мовою, тобто має соціальну природу. [8, с.33].

Дослідниця А.Л. Стрелковська зазначає, що при розробці соціальної реклами необхідно дотримуватись наступних прийомів:

- ❖ прийом новизни – надання інформації цільовій аудиторії про абсолютно нове явище, до якого у цільового сегменту впливу ще не склалося певне ставлення;
- ❖ прийом проблемної ситуації. У даному випадку перед аудиторією ставиться проблема – як бути? Така постановка питання спонукає до роздумів, викликає потребу краще розібратися в сутності проблеми;
- ❖ залучення фактів, пов'язаних з проблемою, що відображена у соціальній рекламі;
- ❖ акцентування уваги цільової аудиторії на перевагах нових моделей поведінки, що пропагується в рекламі;
- ❖ застосування заголовків, "що інтригують";
- ❖ переконливість тексту;

- ❖ розміщення в ритмічному порядку елементів соціальної реклами від менш суттєвих до більш значимих;
- ❖ акцентування уваги людини на тому чи іншому рекламному повідомленні за допомогою фактури шрифту та кольору;
- ❖ в макеті доцільно використовувати 1–2 зображення, не можна перенавантажувати зображення і текст дрібними непотрібними деталями;
- ❖ ідея соціальної реклами має бути зрозумілою з першого погляду.

Таким чином, беручи до уваги вищеописану інформацію, нами була сформульована мета рекламно-інформаційної кампанії під назвою «*Ви йдете за кордон, а Ваша дитина може стати соціальною сиротою!*»: пропаганда родинно-сімейних зв'язків (стосунків) серед батьків, що мають намір виїхати на заробітки за кордон, прийняття корисних рішень та вироблення моделей поведінки для власної сім'ї.

Під час проведення батьківських зборів соціальний педагог, крім подачі загальної інформації, пропонує батькам переглянути відеоролик та познайомитись із друкованою продукцією (буклети, пам'ятки, плакати) щодо трудової міграції.

Відеоролик (Додаток на диску) – тривалістю 1хв. 40с. відображає емоційні переживання дитини після від'їзду матері за кордон. Метою даної соціальної реклами є привернути увагу батьків, які мають намір їхати за кордон та тих, які уже там працюють до емоційних переживань та наслідків трудової міграції.

Головними героями сюжетної лінії є сім'я, яка складається з 3 чоловік: батька, матері та хлопчика. Даний матеріал створений по типу мультиплікації, оскільки перенесення реальних персонажів у мультиплікаційні сприймається та запам'ятовується краще.

У відеоролику проведена паралель почуттів дитини від позитивних (любов, радість, турбота, тепло, спокій, захист, впевненість у майбутньому), коли вся сім'я разом, до негативних (самотність, смуток, байдужість, страх, тривога), коли дитина залишається сама зі своїми проблемами.

Представлені яскраві кольори, як спосіб привернення уваги аудиторії до дійових осіб сюжету, а також перехід цього забарвлення до чорно-білих відтінків, коли дитина втрачає зв'язок з матір'ю, що підкреслює її важкий емоційний стан.

Крім вищеописаних прийомів, соціальна реклама поєднує звуковий та зоровий вплив, що підсилюють подачу інформації. Відеоролик побудований на прикладі звичайних життєвих епізодів: прогулянка дитини з батьками, проведення змістовного дозвілля, вечеря в сімейному колі, мати читає казку на ніч дитині, мати зустрічає сина зі школи, що присутні у кожній благополучній сім'ї, що підкреслює його природність. Паралельно із цими епізодами показано протилежні за змістом ситуації, що вказує на динамічність рекламного продукту. Як стверджує А.Л. Стрелковська, поєднання природності та динамічності у соціальній рекламі викликає довіру у глядачів та змушує задуматись над побаченим.

Плакат для батьків «Вирішили поїхати за кордон? Подбайте про свою

дитину!!!». Плакат для людей, які збираються за кордон, і залишають дітей в Україні. На плакаті вміщено рекомендації та поради – що потрібно зробити перед поїздкою, щоб діти не залишились на самоті та без захисту. Також надається номер Національної гарячої лінії з питань запобігання торгівлі людьми. (Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна» за підтримки Міністерства закордонних справ Данії, 2007 р.)

Буклет «Проблеми дітей трудових мігрантів» - містить загальну інформацію про становище дітей трудових мігрантів в Україні. Описані основні проблеми та наслідки, які можуть бути, якщо вчасно не допомогти дитині. А також рекомендовано спеціалістів, які можуть допомогти у вирішенні питань, що стосуються дітей трудових мігрантів, надана контактна інформація.

Використовуючи усі вищеперераховані інформаційно-просвітницькі матеріали на батьківських зборах, соціальний педагог сприяє усвідомленню батьками наслідків трудової міграції.

Питання для самоперевірки:

1. Проаналізуйте ЗУ «Про рекламу».
2. Визначте основні види соціальної реклами та місця їх розповсюдження.

Завдання для самостійної роботи:

1. Розробити буклет для педагогічних працівників школи щодо виховання дітей трудових мігрантів.
2. Заповнити таблицю “ Класифікація прийомів соціальної реклами щодо профілактики соціального сирітства”.

Література

1. Вайнола Р.Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика. Навчальний посібник/ За ред. проф. С.О. Сисоевої – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – 134с.
2. Гейдар Л., Довбах Г. Соціальна реклама та інформування з проблеми ВІЛ/СНІД в Україні: можливості впливу на зміни у поведінкових практиках - Доступний з: <http://feminist.org.ua/library/psihologija/aids.php>
3. Закон України "Про рекламу" від 23.02.2006, N№ 3480-IV
4. Коваленко Олена Олександрівна. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен : дис. канд. соціол. наук: 22.00.03 / НАН України; Інститут соціології. - К., 2006.
5. Николайшвили Г. Социальная реклама: теория и практика. - М.: Виртуальная галерея, 2006.
6. Обритько Б.А. Реклама і рекламна діяльність: Курс лекцій. - К.: МАУП, 2002. — 240 с.
7. Ромат Е.В. Реклама в системе маркетинга. К.: Студцентр, 2007.
8. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І.Д. Звереві – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316с.

9. Організація та проведення соціальної рекламно-інформаційної кампанії: Метод. посібник / Авторський колектив: Т.А. Марочко, Є.В. Ромат, А.Л. Стрелковська, Т.В. Хімченко. — К.: Фенікс, 2007. — 108 с.
10. Федотова Л.М. Реклама в соціальному просторі: соціологічне есе. - К., 1996. - 106 с.

2.4. Клуб за місцем проживання, як виховний ресурс у роботі з дітьми трудових мігрантів. (на прикладі Клубу «Вихідного дня», створеного при Кам'янець-Подільському НВК №17)

Однією із пріоритетних проблем виховання дітей трудових мігрантів є організація вільного часу та дозвілля дітей.

Нікітіна Н. І. інтерпретує поняття «дозвілля», як:

- час, який людина використовує на власний розсуд, не пов'язаний із прямими обов'язками;
- вільний від роботи, навчання час, який може бути використаний для задоволення своїх особистих потреб та цілей;
- частина життєвого середовища людини, яка призначена для відпочинку, боротьби із втомою, відновлення фізичного та психічного здоров'я. [7, с 97]

Дозвілля дітей трудових мігрантів, ми будемо розглядати, як вільний від навчання час, який включає спілкування з однолітками, друзями, батьками, опікунами та педагогами, інтелектуально-пізнавальну та спортивно-оздоровчу діяльність активного та пасивного характеру; проведення екскурсій та відпочинку на природі; заняття, що розвивають творчі здібності школярів, а також суспільно-корисну діяльність.

Л.М. Завацька виділяє основні соціальні функції дозвіллевої діяльності учнів, а саме: комунікативну, рекреаційну, ціннісно-орієнтаційну, пізнавальну та творчу.

Комунікативна функція дозволяє розширити можливості спілкування дітей трудових мігрантів, подолати емоційний стрес, висловити свої переживання з приводу від'їзду батьків та інших проблем, знайти нових друзів. Дана функція проявляється в таких формах дозвілля, як дебати, дискусії, аукціони талантів, просвітницькі акції і т.д.

Рекреаційна – спрямована на зміцнення психічного та фізичного здоров'я, шляхом здійснення спортивних змагань, туристичних екскурсій, театралізованих вистав, ігортек і т.д.

Ціннісно-орієнтаційна функція полягає у формуванні системи ціннісних уявлень та орієнтацій дітей, батьки яких за кордоном, мотивів, ідеалів, переконань, життєвої позиції і виявляється у ставленні учнів до навколишнього середовища, оточуючих людей, до самого себе. [4, с.220-221]

Пізнавальна функція дозвілля – спонукає дітей трудових мігрантів розкривати свій внутрішній потенціал, розвивати свої пізнавальні здібності у тій чи іншій сферах діяльності, допомагає виявити здібності до певного роду професій.

Творча функція реалізується через участь школярів, батьки яких за кордоном у мистецьких гуртках: образотворчому, вокальному, хореографічному, театральному та ін., допомагає проявити свої нахили та таланти.

Формою організації вільного часу дітей трудових мігрантів, ми обрали клубну діяльність, оскільки вважаємо, що шкільний клуб «Вихідного дня» є найефективнішим соціально-культурним центром всебічного розвитку та виховання учнів, батьки яких за кордоном.

Ми погоджуємось із думкою С.Т. Шацького, одного з перших організаторів клубних об'єднань: «Щоб конкурувати з вулицею, клуб повинен створювати таке середовище, в якому дітям було б цікаво, працівники клубу повинні володіти фантазією, вміти урізноманітнювати форми роботи.»

Завданнями клубу, ми визначили: організація змістовного дозвілля дітей трудових мігрантів та застосування засобів культурно-масової роботи відповідно до інтересів та запитів учнівської молоді.

Основними функціями діяльності клубу «Вихідного дня» є:

1. Дозвілля для дітей, батьки яких за кордоном – це самореалізація та самореабілітація, оскільки правильно організований вільний час дітей – це школа профілактики бездуховності, емоційної бідності, інтелектуальної обмеженості та протиправної поведінки.[7, с.100]
2. Клуб - це школа підтримки та підбадьорювання кожного його учасника.
3. Участь в діяльності клубу добровільна та базується на принципі отримання задоволення від проведеної роботи.
4. Підвищення ерудиції та інтелектуальних можливостей членів клубу.
5. Розвиток творчих здібностей та талантів учнів.
6. Стимулювання до ініціативності та суспільно-корисної праці.
7. Відновлення фізичних та психічних сил.
8. Забезпечення культурного відпочинку та розваг.

Принципами організації клубної діяльності є:

- добровільність участі в клубі;
- врахування вікових та соціокультурних особливостей членів клубу;
- комплексність та диференційний підхід;
- систематичність;
- спрямованість діяльності клубу у певному напрямку (пізнавальному, спортивному, туристичному, мистецькому). [10, с.49]

В рамках клубу організовано 4 основні секції, що створювались на основі вивчених інтересів дітей трудових мігрантів та побажань учасників клубу, що в свою чергу, сприяло збільшенню контингенту школярів (не лише дітей трудових мігрантів). Шкільний клуб «Вихідного дня» - багатопрофільного типу, оскільки включає в себе різні за характером напрямки.

Базою створення клубу «Вихідного дня» став Кам'янець-Подільський навчально-виховний комплекс №17.

Основна мета шкільного об'єднання - організувати змістовне дозвілля дітей трудових мігрантів; сприяти розвитку інтелектуальних, пізнавальних, творчих, організаторських здібностей дітей, а також вихованню та самовихованню учасників клубу на основі власної активності та ініціативності.

Загальна кількість учасників клубу: 187 учнів Кам'янець-Подільського НВК №17 віком від 12-17 років, з них 56 дітей трудових мігрантів.

Виходячи із пріоритетних напрямків виховання дітей трудових мігрантів, ми окреслили структуру діяльності шкільного клубу «Вихідного дня»:

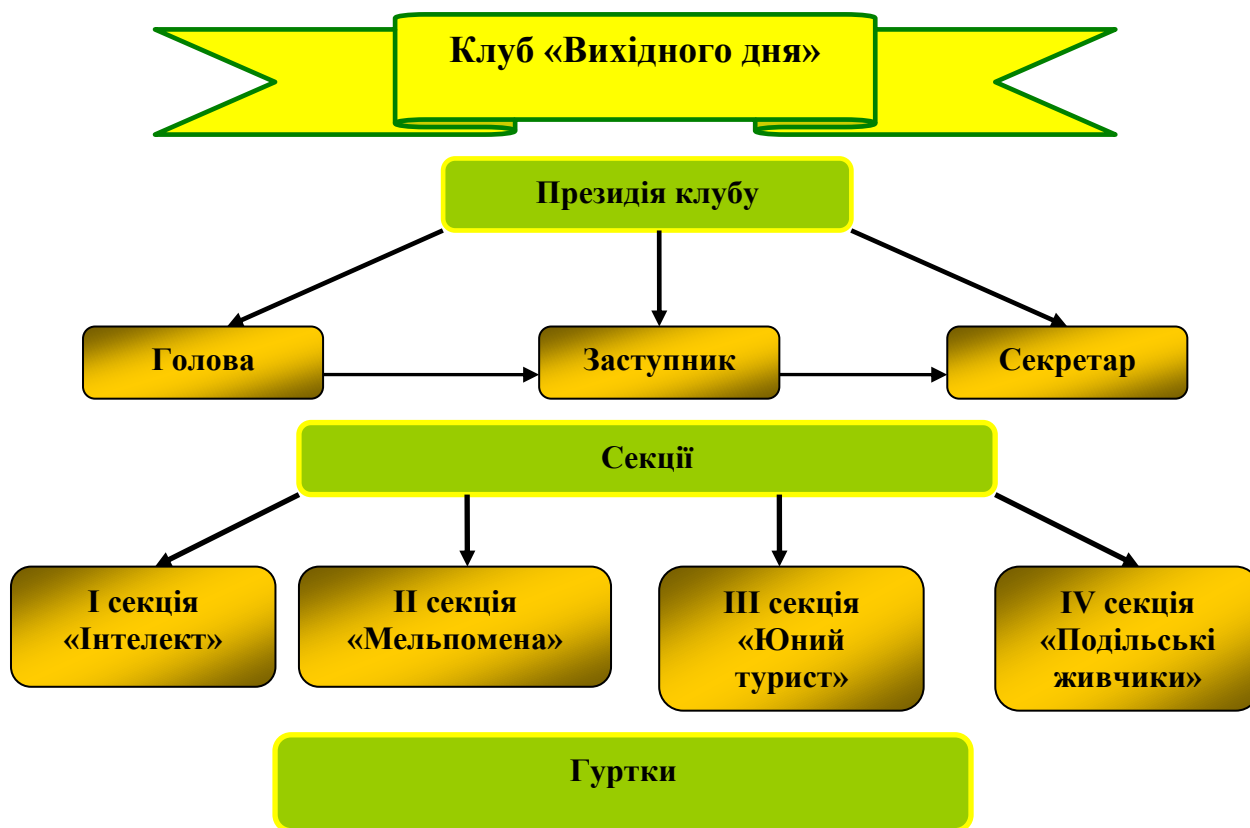

Рис. 2.2. Структура діяльності шкільного клубу «Вихідного дня».

Організовуючи діяльність шкільного об'єднання, визначено основні обов'язки президії клубу, а саме:

Голова клубу «Вихідного дня» - обирається на загальних зборах, шляхом голосування, терміном на 1 рік. Має право представляти інтереси клубу, займається організацією поточної роботи та головуванням на загальних зборах клубу.

Заступник голови клубу – допомагає в організації діяльності шкільного об'єднання та виконує обов'язки голови в разі його відсутності.

Секретар – несе відповідальність за збереження коштів клубу (в разі організації поїздки, спонсорських внесків і т.д.) та правильне їх використання.

Секції:

І секція – «Інтелект». Мета: забезпечує розвиток інтелектуальний напрямок виховання, сприяє розвитку пізнавальних здібностей та ерудиції; організовує допомогу, в разі потреби учням, які мають проблеми з навчанням; надає допомогу вчителям в організації тематичних вечорів, створенні лекторських груп тощо; проводить заходи, направлені на підвищення якості знань учнів.

Кількість учасників секції: 54 учні, віком від 14-17 років, з них 18 дітей трудових мігрантів.

Основні форми виховної роботи:

Дебати (Додаток) – інтелектуальне змагання, яке сприяє розвитку вміння відстоювати свої погляди та судження. [5, с.20]

Тематика проведених дебатів у секції «Інтелект» (в період з 2008-2011р):

- Розум і краса. Що важливіше? (цільова аудиторія: учні 8-9 класів)

- Трудова міграція батьків очима дітей. Причини та наслідки. (цільова аудиторія: учні 10-11 класів)
- Вибір професії: бажання батьків чи власні інтереси? (цільова аудиторія: учні 9-11 класів)
- Вплив міграційних процесів на стан демографічної ситуації в Україні. За та проти. (цільова аудиторія: учні 10-11 класів)
- Чи існує справжня дружба? (цільова аудиторія: учні 6-7 класів)

Брейн-ринг – інтелектуальна гра між 2 командами, які в рамках зазначеної теми, дають відповідь на ряд поставлених запитань.

Тематика проведених брейн-рингів:

- Красо України, Поділля!
- Видатні українські родини.
- Діти-герої.
- Образ матері у вітчизняній та зарубіжній літературі.

Читацькі конференції - влаштовують для пропаганди науково-популярної та художньої літератури серед учнів, активізації їх самостійності в оцінних судженнях, думках. Під час підготовки до них учні працюють над виступами з певних проблем (на матеріалі одного або кількох творів, творчості письменника, літературної або наукової проблеми). На конференції учні виступають з доповідями, повідомленнями, в яких висловлюють своє ставлення до твору або проблеми, ставлять інсценівки або переглядають уривки кінофільму. Підбиваючи підсумки, керівник зосереджує їх увагу на найважливіших аспектах проблеми. [2, с. 234]

Тематика проведених читацьких конференцій:

- «Чи варті уваги сучасного школяра книги «Гаррі Поттер» казкарки Джоан Роулінг?» (цільова аудиторія: учні 5-8 класів)
- «Покоління не забудуть їхніх імен. Подвиг їхній – безсмертний». присвячена 65-річчю Великої Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками. (цільова аудиторія: учні 9-11 класів)
- «Діти мігрантів про себе» (цільова аудиторія: учні 5-11 класів)

Щорічний конкурс «Найрозумніший учень школи», організатором якого виступає клуб «Вихідного дня». До участі запрошуються усі бажаючі учні школи з 5-11 клас. Змагання проводиться окремо в кожній віковій групі. Щоб стати учасником конкурсу діти заповнюють анкети та залишають їх у голови клубу «Вихідного дня». Для того, щоб пройти до фінальної гри, учні проходять декілька відбіркового етапів. Після чого визначається 9 претендентів на перемогу у кожній віковій категорії. Фінальні ігри проводяться в актовій залі школи, куди можуть прийти усі бажаючі.

У 2008р. – переможцем конкурсу у віковій групі 15-17р. стала учениця 10 класу – Мазур Ірина, батьки якої працюють за кордоном. У 2010р. – найрозумнішим учнем школи став Коваль Сергій, у віковій групі 13-14 років, мати хлопчика 10 років працює за кордоном. Всього у конкурсі за 2008-2011р. прийняло участь 32 дітей трудових мігрантів, з них у фіналі було – 10 учнів у різних вікових групах. За перемогу у конкурсі діти отримують грамоти та символічні подарунки. Для усіх учасників фінальних змагань клуб «Вихідного дня» організовує відпочинок на природі. У 2008р. – екскурсія до Хотинської

фортеці; у 2009р. – подорож до Печер, які знаходяться в селі Кривче Тернопільської області; у 2010р. – екскурсія до Бакотського монастиря (Кам'янець-Подільський район, Хмельницької області); у 2011р. – пікнік біля р. Смотрич в місті Кам'янці-Подільському.

Журналістський гурток – діяльність шкільної газети «Шкільна пора». Основна мета гуртка: розвиток гуманітарних здібностей учнів не тільки на уроках мови і літератури, але і в позаурочний час; створення ситуації успіху для учнів, батьки яких за кордоном; підтримка обдарованої молоді, і висвітлювання життя школи в дитячому друкарському виданні; забезпечення права дитини на вільне висловлювання думки шляхом шкільної газети, підготовка та навчання юних журналістів. Слоган: «Нашенська газета – знай наших!»

Кількість учасників журналістського гуртка: 15 учнів, з них 5 дітей трудових мігрантів.

Періодичність видання газети – 2 рази на місяць, тираж – 70 екземплярів.

Основними задачами журналістського гуртка, визначено:

- реалізувати на практиці право дитини на вільне висловлювання думки;
- розширити знання молоді з громадянської освіти;
- розвивати навички критичного мислення;
- розвивати творчі здібності та вміння викладати свої думки в письмовій формі;
- активізувати молодь у громадянській журналістиці;
- розвивати навички планування та роботи в команді.

Газета активно обговорює такі проблеми: події в школі, вибори президента школи, шкільні змагання і заходи, дискотеки, особливості успішного навчання, почуття (кохання, дружба, милосердя та ін.), літературна творчість школярів, популярні пісні і фільми, події світу мод.

Крім вищеописаних форм роботи, учасники секції «Інтелект» постійно надають допомогу, після уроків або у вихідні дні, школярам (за їхнім власним бажанням), які не встигають у навчанні.

II секція – мистецька, з елементами арттерапії, що має назву «Мельпомена». В складі секції, ми вважали за доцільне виокремити 3 гуртка: театральний, хореографічний та гурток образотворчого мистецтва.

Мета секції: розвиває творчі здібності учасників, використання арт-терапевтичних технік сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу дітей, допомагає зрозуміти та проявити себе як особистість; встановлює зв'язки з кінотеатрами, клубами, Будинками культури, Центром дитячої творчості та Школою мистецтв, музеями; вивчає побажання учнів щодо організації і роботи гуртків художньої самодіяльності, проводить запис в гуртки. Організовує проведення конкурсів і оглядів художньої самодіяльності.

Кількість учасників секції: 65 учнів, віком від 11-17 років, з них 22 дітей трудових мігрантів.

Театральний гурток забезпечує формування у вихованців театральної культури, як важливої і невід'ємної частини їх духовного світосприйняття,

допомагає дитині висловити свої почуття та переживання через програння різних ролей, перевтілення у позитивного чи негативного героя.

Кількість учасників театрального гуртка: 20 учнів та 2 батьків, з них 8 дітей трудових мігрантів та 1 неофіційний опікун дитини, батьки якої за кордоном.

За час існування гуртка, було організовано 4 театральних вистави, що були присвячені Дню батька (17 вересня) – вистава мала назву «Сильний батько – міцна родина», Дню святого Андрія Первозванного (13 грудня) – театральне дійство «Андрію, Андрію, конопельки сію...», Міжнародному дню мігранта (18 грудня) – «Італія гарна, але чужа, Україна бідна, але рідна», Дню матері (10 травня) – «Моїй мамі присвячується». Сценарії до кожної вистави діти готували самостійно, співпрацюючи із керівниками гуртка.

Окрім вистав, учасники театрального гуртка створювали інсценівки, які демонстрували під час шкільних тематичних місячників, тижнів, днів. Переважно тематика інсценівок стосувалась здорового способу життя («Суд над цигаркою та наркотиком», «В здоровому тілі – здоровий дух», «Щаслива сім'я», «Режим дня»), захисту прав дітей («Я дитина – і я маю право», «Конвенція ООН про права дитини») та вибору майбутньої професії («Ярмарка професій», «Як Сашко ремеслам вчився», «Навчання, праця та наполегливість – запорука будь-якої професії»)

Ще одна форма роботи, яку реалізовував театральний гурток – це *зустрічі з відомими людьми*. Метою яких була профорієнтаційна робота – на запрошення голови клубу «Вихідного дня» Кам'янець-Подільський НВК №17 відвідали: академік, заслужений працівник освіти України, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана – Завальнюк Олександр Михайлович; заслужений майстер спорту з вільної боротьби, Олімпійська чемпіонка (Афіни, 2004), чемпіонка світу (2000, 2001, 2003), чемпіонка Європи (2004, 2005) - Ірина Мерлені; заслужена артистка України Марина Одольська, головний лікар Кам'янець-Подільської міської лікарні № 1, “лікар-нейрохірург”, член Медичної ради УОЗ Кам'янець-Подільської міської ради, депутат Кам'янець-Подільської міської ради – Васильянов Дмитро Сергійович.

Зустрічі, метою яких було розвиток моральних, громадянських якостей: зустрічі з ветеранами війни – ефрейтор Василь Іванович Вержиковський, Борис Львович Фрімер, ветеран праці - Станіслав Антонович Барбарук.

Перед проведенням зустрічей заздалегідь розроблявся план проведення заходу, готувалися запитання для гостей, заздалегідь із запрошеними обговорювалось коло питань, на які треба буде відповідати, продумувалась форма представлення гостей школи. Діти – учасники зустрічі, члени клубу продумували як оформити приміщення, що подарувати гостеві на згадку.

Кількість учасників хореографічного гуртка: 18 учнів, з них 4 дітей трудових мігрантів.

Організуючи діяльність даного гуртка, ми визначили основні форми його діяльності, керуючись завданнями виховної роботи клубу.

Концерти, які організовувалися учасниками гуртка, присвячені певній події, святу. Тематика проведених концертів самодіяльності: «1 вересня - день знань», «Зі святом, дорогі учителі!», «Свято жіночності, краси та грації».

Ще однією цікавою формою організації дозвілля нашого шкільного об'єднання є *аукціон талантів*, який проводиться до 1 квітня та носить гумористичний та розважальний характер. Полягає він в наступному: на аукціоні продаються цінні та корисні речі (календар з підписом директора школи, щоденник з фотографією класного керівника, іграшка від першокласника, квитки в кінотеатр, на дискотеку, 12 балів з певного предмету, дозвіл на невиконання домашнього завдання на 1 урок, підказка від вчителя на контрольній роботі, указка завуча школи і т.д.). Купити будь-яку із запропонованих речей можна лише продемонструвавши власний талант (заспівати, станцювати, розказати вірш, гумореску, чи вразити будь-яким іншим оригінальним жанром). Власника придбаної речі визначає компетентне журі.

Крім вищеописаних видів діяльності, хореографічний гурток займається підготовкою та проведенням *тематичних дискотек* у школі. Дана форма роботи, на наш погляд, сприяє формуванню в учнівської молоді та дітей трудових мігрантів, зокрема, формуванню ціннісного ставлення до мистецтва, культури спілкування та статево-рольових взаємостосунків.

Дискотека як танцювальний вечір готується творчою групою гуртка, серед яких обирається продюсер (вирішує адміністративні питання, поширює квитки, забезпечує реквізитом, веде касу дискотеки), сценарист (створює сценарій), діджей (готує і веде музичну частину вечора), шоумен (готує та проводить ігри, конкурси), шоу-група (готує танцювальні номери), технічні спеціалісти (організують роботу музичного і світлового оснащення) і група охорони порядку (забезпечує чергування для підтримки порядку і спокою). [5, с. 16]

Тематика проведених дискотек:

- «Жива музика» - вокальні виступи колективів класу за участю співаків міста;
- «10 найулюбленіших хітів підлітків» - рейтинг улюблених пісень у середовищі учнів 7-9 класів на тему дружби;
- «10 найулюбленіших хітів старшокласників» - рейтинг улюблених пісень у середовищі учнів 10-11 класів на тему кохання;
- «Найгірша пісня року» - рейтинг непопулярних пісень за 2010 рік;
- «Посміхнись, я тебе вітаю!» - передавання привітань з днем народження, із закінченням навчального року, з отриманням гарної оцінки та привітів;
- «Відеокліп про школу» - показ відеокліпів та обрання найяскравішого та найактуальнішого.

Аналіз результатів дослідження, дозволив нам сформулювати основну мету образотворчого гуртка – сприяти розвитку творчих здібностей учасників клубу, допомогти у вираженні внутрішніх переживань за допомогою відтворення їх на малюнку, фотографії, вишивці і т.д.

Кількість учасників даного гуртка: 10 учнів, з них 4 дітей трудових мігрантів; вчитель трудового навчання – Побережний Олександр Миколайович.

Основною формою діяльності гуртка, ми визначили:

Виставки – присвяченні демонстраціям досягнень учнів у гуртку. За час діяльності клубу було організовано 2 виставки: фотовиставка, присвячена Дню захисту дітей – «Світ дитинства» та виставка виробів, які діти виконували своїми руками (картини вишиті бісером, малюнки, м'які іграшки, вироби з дерева, паперу і т.д.), присвячена святкуванню Дня міста. Дані роботи діти демонстрували під час міської ярмарки, на якій були представлені роботи учнів всіх шкіл міста.

III секція – «Юний турист». Метою секції, ми визначили: широке залучення до туристсько-краєзнавчої пошуково-дослідницької роботи учнів школи; в процесі реалізації діяльності - формування важливих та необхідних умінь та навичок, згуртування дитячого колективу.

Кількість учасників секції: 34 учнів, віком від 11-17 років, з них 16 дітей трудових мігрантів. Відповідно до мети діяльності секції, ми виокремлюємо основні форми виховної роботи:

Екологічна стежка (екскурсії) – для її проведення нами визначався маршрут, на якому діти виконували цікаві завдання з метою вивчення природного оточення, населених пунктів, негативного впливу людини на природу, збір інформації про світ флори та фауни, обліку цікавих природних об'єктів, що сприяло екологічному вихованню дітей.

Під час проведення екскурсій, учасники секції забезпечували організацію зупинок для відпочинку, екологічних ігор, збирання лікарських рослин, очищення джерел і т.д.

За час існування клубу нами було організовано 10 екскурсій у різні мальовничі куточки України: поїздки до Києва та Львова, екологічні стежки маршрутом Кам'янець-Подільський – Хотин – Кривче, Кам'янець-Подільський – Бакота, культурно-просвітницькі заходи – екскурсії до Кам'янець-Подільської фортеці та картинної галереї, до Національного дендрологічного парку «Софіївка» м. Умань та Карпатського національного заповідника м. Яремча. Крім екологічного виховання екскурсії дали змогу ознайомити школярів з історичним та культурним минулим наших предків задля глибшого пізнання власних коренів та традицій.

Аналіз звернень з боку вчителів, неофіційних опікунів дітей трудових мігрантів дозволив визначити ще одну форму виховної роботи секції «Юний турист» - *озеленення території школи*, що сприяє включенню школярів в систему трудового виховання.

Дана акція проводилась за сприяння місцевої влади та «Партії Зелених» України. Мета акції полягає в сприянні поліпшенню екологічного середовища, в якому живе дитина, виховання любові до рідного краю та бережливого ставлення до всього живого; сприяння поширенню біологічного різноманіття: збагачення видового складу квітково-декоративних рослин на території закладу та проектуванні зелених насаджень для підвищення естетичності, декоративності та функціональності території школи.

Дітям були надані саджанці дерев та квітів, які вони висаджували на території школи. Членами клубу «Вихідного дня» створені квіткові композиції та невелика алея з беріз.

Крім вищеописаних видів діяльності, кожного року учасники секції проводять щорічний *конкурс-виставка годівничок*, обов'язковою умовою якого є використання екологічно чистого матеріалу. На конкурс подаються годівнички, серед яких, за рішенням журі, обирається найкраща!

IV секція – фізкультурно-оздоровча - «Подільські живчики». Метою секції, ми визначили: виховання всебічно здорової особистості, пропаганда здорового способу життя.

Кількість учасників секції: 38 учнів, віком від 11-17 років, з них 16 дітей трудових мігрантів.

Основними формами роботи є:

Гра-випробування «Школа безпеки» (з досвіду Кам'янець-Подільської ЗОШ №5) - проводиться з метою пропаганди здорового, активного способу життя, оцінки можливостей дітей орієнтуватися в надзвичайних ситуаціях, повсякденному житті, встановлення тісних дружніх стосунків між дітьми, а також пропаганди і популяризації основ безпеки життя, поширення знань про діяльність Червоного Хреста підготовка до надання допомоги під час катастроф і подолання їх наслідків, виявлення кращих і найсильніших команд.

Дана гра передбачає проходження етапів на дистанціях, які складаються з природних та штучних перешкод, виконання практичних та технічних завдань. Завдання гри були окреслені нами, виходячи із поставленої мети: за допомогою різних ігрових, життєвих ситуацій сприяти формуванню комплексу навичок та вмінь діяти індивідуально та колективно в різних екстремальних ситуаціях, виховувати працелюбність, чесність, відвагу, дисциплінованість, вдосконалювати фізичний розвиток дитини, здатність її приходити на допомогу.

«Школа безпеки» організовується членами секції клубу «Вихідного дня» та проводиться щорічно в кінці навчального року.

Для проведення гри створюється штаб до складу якого входять медпрацівники школи, представники батьківського і учнівського самоврядування школи, викладачі Станції Юних Туристів, представники МНС, ДАІ, Швидкої допомоги.

Участь у грі беруть команди з 6 по 9 клас у складі не менше 20 дітей та 5 представників від батьків або неофіційних опікунів дітей трудових мігрантів.

Команди прибувають на місце проведення «Школи безпеки» на 9 год та облаштовують місце дислокації. О 10 год команди шикуються на головній галявині для відкриття. Капітани команд рапортують Начальнику штабу про готовність до змагань та кількісний склад команди класу. Кожна команда отримує від голови журі маршрутний лист, де вказано порядок і час участі в конкурсах. Після цього Начальник штабу бере дозвіл на початок гри у директора школи. Директор школи відкриває змагання. Вноситься прапор школи та звучить гімн школи. Учасників змагань вітають почесні гості. Завершується шиккування проведенням конкурсу стройової пісні.

Програма гри-випробування включає такі етапи:

1. Конкурсна програма.
2. Командна смуга перешкод (туристична естафета).

3. Теоретична вікторина з питань ОБЖ та міжнародного гуманітарного права.

4. Вирішення пожежно-тактичного завдання з елементами гасіння та рятування людей.

5. Випробування на знання правил дорожнього руху, вело естафета.

Після завершення змагань – визначається команда-переможець, яка нагороджується цінними призами.

Ще однією формою роботи секції стало залучення футбольної команди школи до Всеукраїнського шкільного чемпіонату з футболу «*Djuice гол*», який включений у перелік обов'язкових заходів Міністерства освіти та науки України. Метою чемпіонату є розвиток здорової, ініціативної, активної учнівської молоді.

Спортивні змагання – «Богатирські ігри» мають на меті згуртувати дітей, привернути їх увагу до здорового способу життя та активного відпочинку. Турнір проводиться між двома командами по 8 чоловік, щоб визначити, котра з них найпрудкіша та найдружніша.

В програмі змагань передбачені найрізноманітніші ігри, спортивні вікторини та естафети. Діти виборюють першість в турнірі на швидкість, кмітливість та вміння працювати в команді. «Богатирські ігри» включають уміння поводитись зі снарядами (обруч, м'ячі, скакалки, диски), вправи на швидкість і силу. В естафетних видах діти проявляють свій командний дух та підтримку один одного.

Отже, аналіз трирічної роботи клубу «Вихідного дня», опитування вчителів, батьків, неофіційних опікунів дітей трудових мігрантів та учнів, які є членами даного шкільного об'єднання, а також власні спостереження дозволили нам визначити, що організація змістовного дозвілля дітей, батьки яких за кордоном сприяє підвищенню рівня вихованості, розвитку інтелектуальних, пізнавальних, творчих, організаторських здібностей дітей, а також вихованню та самовихованню учасників клубу на основі власної активності та ініціативності.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняттю «клуб» та розкрийте основну мету, завдання та функції клубу.
2. Охарактеризуйте принципи діяльності клубу.

Завдання для самостійної роботи:

1. Розробити перелік форм роботи в шкільному клубному об'єднанні.
2. Організувати проведення 1 з форм роботи з дітьми трудових мігрантів.

Література

1. Албука форм воспитательной работы: Справочник /З.В. Артеменко, Ж.Е. Завадская. — Мн.: Новое знание, 2001. - 315 с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка. Навчальний посібник / Київ: Видавничий центр «Академія», 2003.- 616 с.
3. Воловик А., Воловик В. Педагогіка дозвілля: Підручник. – Харків: ХДАК, 1999. – 332с.
4. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008р. – 240с.
5. Класному керівнику. Як провести виховну годину/ упоряд.: Л.Шелестова, Н. Чиренко. – Шк. світ, 2009. – 128с.
6. Клуб в жизни ребенка. – М., 1984. – 165с.
7. Методика и технология работы социального педагога: учеб. пособие для студентов пед.. училищ и колледжей, обучающихся по специальности «Соц. Педагогика» / Н.И. Никитина, М. Ф. Глухова. – М.: Гуманитар. Узд. Центр ВЛАДОС, 2007г. – 399с.
8. Молодь і дозвілля: Теорія і практика роботи з підлітками та молоддю за місцем проживання. – Вип. 2. – К., 1996. – 208с.
9. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод. посібник. / за редакцією К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка. – К.: ФОП «Чальцев», 2008.- 384с.
- 10.Харченко С.Я., Белецька І.В., Гаміна Т.С. Організація вільного часу школярів: Навчально-методичний посібник. – Луганськ: Альма-матер, 2007. – 304с.

Додатки

ДОДАТОК А

Аналіз програм по роботі з дітьми трудових мігрантів.

Назва програми	Установа, заклад, які реалізують програму	Мета програми	Цільова група	Термін дії	Форми роботи	Примітки
1. Соціальна опіка підлітків, що тимчасово опинились без батьківського піклування у зв'язку з виїздом батьків за кордон.	Тернопільська міська громадська молодіжна організація «Поділись теплом».	Охарактеризувати вплив відсутності батьків на підліткове середовище з метою розробки програми профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі.	Підлітки, що тимчасово опинились без батьківського піклування у зв'язку з виїздом батьків за кордон.	2003р.	Не вказані.	Відсутня.
2. Становище та проблеми соціальної підтримки дітей українських сімей трудових мігрантів.	Державний інститут проблем сім'ї та молоді.	Вивчити становище дітей, чий батьки виїхали на заробітки за кордон (<i>дітей працівників-мігрантів</i>), проблеми, з якими стикаються особи, які опікуються цими дітьми під час відсутності батьків (одного з батьків), та розробити рекомендації, спрямовані на вдосконалення соціальної підтримки та захист прав цих дітей.	Діти (особи віком до 18 років), чий батьки виїхали на заробітки за кордон (діти працівників-мігрантів).	2004р.	Зазначені в рекомендаціях: індивідуальні консультації; дискусії, „круглі столи”; тренінги; просвітницька робота з батьками та дітьми; соціальний супровід сімей трудових мігрантів.	Залучення дітей із сімей трудових мігрантів до змістовного дозвілля, до участі в гуртковій та клубній роботі, художній самодіяльності, зайняття туризмом, спортом. Влітку перебування дитини у дитячих оздоровчих таборах разом з ровесниками.
3. Організація соціально-психологічної допомоги дітям,	Творча лабораторія практичної психології закладів освіти Хотинського	Розробити напрямки психологічного супроводу дітей, батьки яких перебувають за кордоном;	Підлітки, батьки яких тимчасово перебувають за кордоном.	2003-2006р.	Бесіди з педагогами та батьками щодо вікових особливостей	Спрямованість програми на впровадження системи

батьки яких перебувають за кордоном.	району, Чернівецької області.	дослідити вірогідність впливу відсутності батьків на формування особистості підлітків.			підлітків; дискусії, диспути, тренінги з підлітками; рольові ігри, прийоми психодрами; вправи з подолання негативних рис характеру.	профілактичної роботи в навчально-виховний процес шкіл Хотинського району
4. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації.	Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда - Україна» Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка	Аналіз становища дітей трудових мігрантів в Україні з подальшою розробкою методичного забезпечення роботи шкільних соціальних педагогів та практичних психологів для роботи із цією категорією дітей.	Діти трудових мігрантів; особи, які опікуються дітьми трудових мігрантів за відсутності батьків; експерти.	2006р.	Не вказані.	Зазначені в рекомендаціях: просвітницька робота з батьками та опікунами; організація дозвілля дітей.
5. Сприяння реформ соціальних послуг в Україні.	Кам'янець-Подільська громадська організація «Центр освітньої політики».	Дослідження соціального ресурсу капіталу міста та його динаміки; аналіз потреб дітей, батьки яких працюють за кордоном, оцінка соціальних послуг та їх доступ.	Неблагополучні сім'ї, діти-сироти, діти, батьки яких працюють за кордоном, діти, схильні до девіантної поведінки.	2007р.	Індивідуальні соціально-педагогічні, психологічні; юридичні консультації дітям та опікунам.	Діяльність дитячо-підліткових клубів за місцем проживання.
6. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових	Український науково-методичний центр практичної психології і	Посилення уваги педагогічних працівників навчальних закладів до проблеми дітей трудових мігрантів та	Діти трудових мігрантів; педагогічні працівники навчальних	2007-2008р.	Розробка методичних рекомендацій "Соціально-педагогічна та	Розробка інформаційних буклетів для дітей трудових мігрантів у навчальних закладах.

мігрантів у загальноосвітніх навчальних закладах.	соціальної роботи Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда - Україна»	їхнього соціального оточення.	закладів		психологічна робота з дітьми трудових мігрантів у навчальних закладах"; розробка інформаційних буклетів для учнів; проведення інформаційно-освітніх заходів та навчально-практичних семінарів.	
7. Інформаційно-просвітницький проект «Діти емігрантів про себе».	Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка» Фонд Арсенія Яценюка «Open Ukraine»	Привернення уваги суспільства до появи небезпечних для майбутнього держави наслідків трудової міграції – соціального і національного сирітства; спонукати державні органи до пошуку і запровадження механізмів співпраці різних секторів суспільства у розв'язанні цієї багатоаспектної проблеми.	Діти трудових мігрантів	2008р.	Конкурс творів та малюнків дітей, чиї батьки виїхали за кордон на заробітки.	Відсутня.
8. Соціальна робота з дітьми трудових мігрантів.	МБФ "Карітас України"	Підтримати соціальну реінтеграцію та покращити соціальну безпеку дітей, чиї батьки робочі мігранти.	Діти трудових мігрантів	2009р.	Не вказані.	Забезпечення можливості персонального розвитку та навчання деяких дітей, що вестиме до

						соціальної реінтеграції дітей.
9. Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки.	МБФ "Карітас України	З'ясувати основні особливості соціальної поведінки дітей трудових мігрантів та виявити ефективні форми роботи у вирішенні їх проблем	Працівники шкіл, які згідно своїх посадових обов'язків займаються питаннями дітей трудових мігрантів: заступники директора з виховної роботи, шкільні психологи, соціальні педагоги.	2009р.	Заняття спортом, у гуртках за інтересами; індивідуальна психологічна / соціально-педагогічна робота; залучення до громадського життя школи; участь в житті церковних громад; групова соціальна та психологічна робота; соціальна робота з сім'ями; проведення круглих столів, семінарів; висвітлення проблем у ЗМІ	Співпраця школи та громадських організацій соціального спрямування у вирішенні проблем дітей трудових мігрантів.
10. Двосторонній українсько-італійський Проект «Міцна родина – міцна Україна!»	Всеукраїнський БФ «Запорука» Асоціація Soletterre Onlus (Італія) Союз Українок Західноукраїнський центр «Жіночі перспективи».	Зміцнення сімейних зв'язків між трудовими мігрантами в Італії, членами їх сімей в Україні, допомога в адаптації трудовим мігрантам, які повернулися на батьківщину, а також українцям, які мають намір мігрувати до Італії	Сім'ї українських трудових мігрантів	2010 - 2011 р.	Юридичні, психологічні, інформаційні, комунікаційні послуги; навчальні курси підвищення чи зміни кваліфікації.	Відсутня.

ДОДАТОК Б
Анкета (для дітей)

Місто (село): _____

Школа № _____

1. Твій вік _____
2. Хто із твоєї сім'ї працює за кордоном?
 - а) Мати
 - б) Батько
 - в) Мати і батько
3. Як довго твої батьки (один з батьків) знаходяться за кордоном?
 - а) Менше 1 року
 - б) 2-5 років
 - в) Понад 5 років
4. З ким ти на даний момент проживаєш?
 - а) З батьком (матір'ю)
 - б) З бабусяю та дідусем
 - в) З тіткою та дядьком
 - г) Сам (сама)
 - д) Твій варіант _____
5. Чи обговорювали з тобою батьки (один з батьків) причини від'їзду та термін перебування їх за кордоном?
 - а) Так
 - б) Ні
 - в) Твій варіант _____
6. Як ти підтримуєш зв'язок із мамою (татом)?
 - а) По телефону
 - б) Листуємося
 - в) Через Інтернет
 - г) Твій варіант _____
7. Якою була твоя реакція, коли батьки (один з батьків) поїхали на заробітки?
 - а) Поставився (лася) з розумінням
 - б) Сердився (лася), не хотів (ла) ні з ким розмовляти
 - в) Відчував (ла) образу
 - г) Перебував (ла) у депресії, плакав (ла)
 - д) Відчував (ла) самотність та непотрібність нікому
 - е) З'явилося відчуття самостійності та відповідальності перед батьками
 - ж) Було байдуже
 - з) Твій варіант _____
8. Як часто батьки (один з батьків) приїжджають додому?
 - а) Кожного місяця
 - б) 1 раз в півроку
 - в) 1 раз на рік
 - г) 1 раз на 2-3 роки
 - д) Твій варіант _____
9. Хто в твоєму житті є для тебе авторитетом?
 - а) Батько
 - б) Мати
 - в) Бабуся (Дідусь)
 - г) Тітка (Дядько)
 - д) Брат (Сестра)
 - е) Друзі
 - ж) Твій варіант _____

10. Де ти проводиш свій вільний час?
- а) У компанії друзів
 - б) У комп'ютерних клубах
 - в) В ігрових залах
 - г) У спортивних секціях
 - д) Відвідую гуртки, клуби за місцем проживання
 - е) Твій варіант _____
11. Хто допомагає тобі у вирішенні питань (проблем), що стосуються твого здоров'я, навчання, особистого життя і т.д.?
- а) Батьки (один з батьків)
 - б) Брат або сестра
 - в) Бабуся та дідусь
 - г) Тітка (дядько)
 - д) Друзі
 - е) Школа
 - ж) «Телефон Довіри»
 - з) Ніхто
 - и) Твій варіант _____
12. Яких розваг тобі не вистачає?
- а) Екскурсій (поїздок)
 - б) Відпочинку на природі
 - в) Учасності у спортивних змаганнях
 - г) Дискотек
 - д) Твій варіант _____
13. Які основні життєві проблеми тебе зараз турбують?
- е) Вибір професії
 - ж) Здоров'я
 - з) Стосунки з батьками
 - и) Місце проживання
 - к) Становище батьків у суспільстві
 - л) Матеріальне забезпечення
 - м) Твій варіант _____
14. Чого тобі зараз не вистачає найбільше?
- а) Матеріального достатку
 - б) Тепла та любові
 - в) Підтримки та спілкування з батьками
 - г) Відпочинку та розваг
 - д) Спілкування з друзями
 - е) Твій варіант _____
15. Якщо у тебе була б можливість змінити у своєму житті те, що не подобається, що б ти змінив? _____
16. Чого тобі найбільше хочеться досягти в житті?
- а) Мати багато грошей
 - б) Зробити кар'єру та мати високий соціальний статус у суспільстві
 - в) Одружитися з коханою людиною та створити хорошу сім'ю
 - г) Мати дітей
 - д) Заробляти достатньо грошей, щоб вистачало утримувати сім'ю
 - е) Жити у своїй квартирі
 - ж) Твій варіант _____
17. Якби у твоїй школі був створений Клуб «Вихідного дня», де б ти міг познайомитись з іншими дітьми, їздити на екскурсії, активно проводити свій вільний час, ти б хотів стати членом (учасником) цього клубу?
- а) Так
 - б) Ні Дякуємо за співпрацю!!!

ДОДАТОК В

Анкета (для батьків або опікунів дитини)

Місто (село): _____

1. Ваш вік _____
2. Ким Ви приходитеся дитині, якою опікуєтесь?
 - а) Мати (батько)
 - б) Бабуся (дідусь)
 - в) Тітка (дядько)
 - г) Брат (сестра)
 - д) Близький друг (подруга) батьків дитини
3. Чи оформлені Ви юридично опікуном дитини?
 - а) Так
 - б) Ні
4. Як батько (мати) допомагають Вам у вихованні дитини?
 - а) Підтримують матеріально
 - б) Періодично цікавляться життям дитини
 - в) Не допомагають взагалі
 - г) Ваш варіант _____
5. Чи отримуєте Ви заробітну плату за опікування дитини?
 - а) Так
 - б) Ні
 - в) Ваш варіант _____
6. Які труднощі виникають у Вас при вихованні дитини, якою Ви опікуєтесь?
 - а) Некерованість з боку дитини
 - б) Агресивність дитини
 - в) Тривожність дитини
 - г) Конфліктність
 - д) Проблеми матеріального характеру
 - е) Не можемо знайти спільної мови
 - ж) Ваш варіант _____
7. Що змінилось, на Вашу думку, у поведінці дитини, коли її батько (мати) поїхали за кордон?
 - а) Дитина стала самостійною та відповідальною
 - б) Погіршилась успішність в школі
 - в) Дитина стала ранимою та замкненою в собі
 - г) Виникли проблеми шкідливих звичок (паління, алкоголь, наркотики)
 - д) Виник інтерес до здобуття певної професії
 - е) Байдужість до всього
 - ж) Ваш варіант _____
8. Хто допомагає Вам у вирішенні проблем, які виникають у зв'язку з опікуном?
 - а) Школа
 - б) Батьки дитини
 - в) Служба у справах дітей
 - г) Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
 - д) Органи правопорядку
 - е) Ваш варіант _____
9. Скажіть, будь ласка, чи отримує дитина, якою Ви опікуєтесь, кишенькові гроші з тих грошей, які надсилають її батько (мати)?
 - а) Так
 - б) Ні
 - в) Якщо заслужить
 - г) Ваш варіант _____
10. Чи важко Вам виховувати дитину, батько (мати) якої за кордоном?
 - а) Так

- б) Ні
- в) Я повинний (на)
- г) Для мене це радість
- д) Ваш варіант _____

11. Яких видів послуг потребуєте Ви, як опікун дитини трудового (их) мігрантів?

- а) Матеріальної допомоги
- б) Допомога в організації дозвілля дитини
- в) Консультації спеціалістів: юриста , психолога , соціального педагога , лікаря , міліції
- г) Ваш варіант _____

Дякуємо за співпрацю!!!

ДОДАТОК Г
Анкета (для експертів)

Місто (село): _____

1. Яку посаду в школі Ви займаєте?
 - а) Вчитель-предметник
 - б) Класний керівник
 - в) Завуч
 - г) Директор
 - д) Соціальний педагог
 - е) Психолог
2. Які труднощі виникають у Вас при вихованні дитини, батьки якої за кордоном?
 - а) Некерованість з боку дитини
 - б) Агресивність дитини
 - в) Тривожність дитини
 - г) Конфліктність
 - д) Не можемо знайти спільної мови
 - е) Ваш варіант _____
3. Що змінилось, на Вашу думку, у поведінці дитини, коли її батьки поїхали за кордон?
 - а) Дитина стала самостійною та відповідальною
 - б) Погіршилась успішність в школі
 - в) Дитина стала ранимою та замкненою в собі
 - г) Виникли проблеми шкідливих звичок (паління, алкоголь, наркотики)
 - д) Виник інтерес до здобуття певної професії
 - е) Байдужість до всього
 - ж) Прогулювання уроків
 - з) Ваш варіант _____
4. Хто, на Вашу думку, допомагає у вирішенні проблем дітей трудових мігрантів?
 - а) Школа
 - б) Батьки дитини
 - в) Служба у справах дітей
 - г) Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
 - д) Органи правопорядку
 - е) Ваш варіант _____
5. Які спеціальні форми роботи можуть бути проведені для оптимізації виховної роботи з дітьми трудових мігрантів?
 - а) Тренінги
 - б) Листування з батьками
 - в) Оперативні батьківські збори
 - г) Ваш варіант _____
6. Як Ви вважаєте, чи стає тривале перебування батьків за кордоном причиною для
 - а) Погіршення психоемоційного стану дітей
 - б) Надбання дітьми негативних звичок
 - в) Виникнення девіантної поведінки у дітей
 - г) Втягування дітей у злочинну діяльність
 - д) Ваш варіант _____
7. Ваші пропозиції, щодо покращення становища та допомоги дітям трудових мігрантів:
 - а) Розробка та впровадження соціально-педагогічних програм спрямованих на допомогу дітям трудових мігрантів
 - б) Покращення роботи соціальних служб
 - в) Зміна законодавства України
 - г) Ваш варіант _____

Дякуємо за співпрацю!!!

ДОДАТОК Д

План роботи соціального педагога по роботі з дітьми трудових мігрантів.

№ п/п	Зміст роботи	Термін виконання	З ким проводиться
I. 1. 2. 3. 4. 5.	<u>Психодіагностична робота.</u> 1. Визначення потреб дітей, батьки яких перебувають за кордоном; 2. Анкетування дітей з метою розширення інформації про стан проблеми; 3. Анкетування класних керівників з метою поглиблення вивчення особливостей дітей; 4. Телефонне інтерв'ювання неофіційних опікунів дітей, батьки яких перебувають за кордоном з метою глибинного вивчення потреб дітей та визначення видів соціальних послуг, яких потребують опікуни; 5. Визначення думки громади міста щодо надання соціальних послуг дітям українських трудових мігрантів.	I семестр	Учні, опікуни, класні керівники громада міста
II. 1. 2. 3. 4.	<u>Консультативна робота.</u> 1. Консультування дітей, батьки яких перебувають за кордоном; 2. Консультування батьків та надання рекомендацій щодо виховання дітей; 3. Консультування неофіційних опікунів дітей; 4. Консультування класних керівників за запитом, надання рекомендацій щодо організації виховної роботи з дітьми, батьки яких за кордоном.	Протягом року	Діти, батьки яких за кордоном опікуни, батьки, класні керівники
III. 1. 2. 3. 4. 5.	<u>Соціально-педагогічна просвіта.</u> 1. Виступи на батьківських зборах; 2. Надання інформації батькам у вигляді інформаційних буклетів; 3. Участь у розробці соціальної реклами щодо трудової міграції населення; 4. Проведення круглих столів, лекцій, бесід; 5. Обговорення проблеми дітей трудових мігрантів через засоби масової інформації (статті в газетах, соціальна реклама на телебаченні та радіо).	Протягом року	Батьки, опікуни, ЗМІ, представники держадміністрації міста

IV. 1. 2. 3.	<u>Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота.</u> Проведення соціально-педагогічних тренінгів; Організація дозвілля дітей (клуб «Вихідного дня») Профілактика виникнення девіантної поведінки у дітей.	II семестр	Учні 5-11 класів
V. 1. 2. 3. 4. 5.	<u>Організаційно-методична робота.</u> Висвітлення проблеми дітей, батьки яких перебувають за кордоном на шкільних педрадах та методичних об'єднаннях; Підтримка зв'язків із центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; Підготовка та розробка корекційних та розвивальних програм; Ведення соціально-педагогічних карт дітей, батьки яких за кордоном; Соціально-педагогічний моніторинг.	Протягом року	Психологи, соціальні педагоги міста, методисти
VI. 1. 2.	<u>Зв'язки з громадськістю.</u> Здійснення соціального супроводу сімей; Робота з працівниками муніципалітету та закладів освіти міста.	II семестр	Працівники муніципалітету

ДОДАТОК Е

План роботи практичного психолога по роботі з дітьми трудових мігрантів.

№ п/п	Зміст роботи	Термін виконання	З ким проводиться
<p>I.</p> <p>1.</p> <p>2.</p>	<p><u>Психодіагностична робота.</u></p> <p>Індивідуальна психодіагностика:</p> <ul style="list-style-type: none"> - визначення рівня тривожності у дітей (за методикою шкільної тривожності Філіпса); - визначення рівня агресивності (за опитувальником Басса-Дарки); - визначення сімейної ситуації, ставлення дитини до членів сім'ї, почуття неповноцінності та конфліктність (за методикою «Малюнок сім'ї»); - з'ясувати особистісні риси та проблеми дитини (за методикою «Дім-Дерево-Людина»); <p>Діагностика та оцінка психологічних особливостей учнів за запитом класних керівників.</p>	<p>I семестр навчального року.</p>	<p>Діти, батьки яких за кордоном.</p>
<p>II.</p> <p>1.</p> <p>2.</p> <p>3.</p>	<p><u>Консультаційна робота.</u></p> <p>Індивідуальне консультування дітей за власним бажанням;</p> <p>Проведення психоконсультаційних бесід з дітьми, батьки яких перебувають за кордоном.</p> <p>Консультування неофіційних опікунів та батьків.</p> <p>Бесіди із педагогічним колективом школи (за запитом)</p>	<p>Протягом навчального року</p>	<p>Діти, батьки яких за кордоном, батьки, опікуни, вчителі, класні, керівники.</p>
<p>III.</p> <p>1.</p> <p>2.</p> <p>3.</p> <p>4.</p>	<p><u>Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота.</u></p> <p>Корекція тривожності у дітей;</p> <p>Корекція агресивних проявів поведінки;</p> <p>Проведення соціально-психологічних тренінгів;</p> <p>Проведення розвивальної роботи;</p> <p>Організація та проведення лекцій, бесід, диспутів для дітей, батьки яких перебувають за кордоном.</p>	<p>Протягом навчального року</p>	<p>Діти, батьки яких за кордоном.</p>

ДОДАТОК Є

Діагностична карта для дитини, батьки якої перебувають за кордоном.

Прізвище: _____

Ім'я: _____

По-батькові: _____

Вік: _____

Клас: _____

Суть проблеми: _____

Хто звернувся: _____

Назва методики	Мета методики
1. Кінетичний малюнок сім'ї.	Виявити ставлення дитини до членів своєї родини, сімейні стосунки, які викликають тривогу або конфлікти, виявити почуття неповноцінності та ворожість у сімейній ситуації.
2. Проективна методика «Дім-дерево-людина»	З'ясування особистісних рис та проблем дитини.
3. Тест шкільної тривожності за Філіпсом.	Визначити рівень тривожності дитини (загальну тривожність в школі, переживання соціального стресу, фрустрація потреби у досягненні успіху, страх самовираження, страх ситуації перевірки знань, страх не відповідати очікуванням інших, низький фізіологічний опір стресу, проблеми і страхи у стосунках із вчителями.)
4. Опитувальник Басса – Дарки.	Визначити рівень агресії учня (фізичну, непрямую, вербальну агресію, схильність до роздратування, негативізм, образу, як задрість до оточуючих, підозріливість та почуття провини.)
5. Методика визначення ціннісних орієнтацій Роккіча.	З'ясування життєвих цінностей дитини, виявлення її пріоритетів у житті дитини, на які цінності вона орієнтується.
6. Методика незакінчених речень	Визначення відношення дитини до різних сфер життя.
7. Анкетування, бесіда	Дізнатися про захоплення дитини, інтереси, вподобання.

ДОДАТОК Ж
Соціально-педагогічна тренінгові програма «Моя мрія – це моя щаслива родина.

Заняття 1. ЗНАЙОМСТВО

Мета: знайомство учасників групи, вироблення правил групової роботи, створення атмосфери розкнутості, довіри та безпеки.

I. Вступна частина.

Вправа 1. Знайомство учасників тренінгу. Самопрезентація.

Вправа 2. Прийняття і обговорення правил роботи групи.

1. Спілкування за принципом «тут і тепер».
2. Принцип персоніфікації висловів.
3. Принцип акцентування на мові відчуттів..
4. Принцип активності.
5. Принцип довірчості.
6. Принцип конфіденційності.

Вправа 3. «Хто я?»

Дайте відповідь на питання: «Хто я такий?» Зробіть це швидко, записуючи свої відповіді точно в такій формі і послідовності, як вони приходять в голову.

Дайте відповідь на це ж питання так, як, на вашу думку, про Вас сказали б Ваші батько або мати (виберіть одного).

Дайте відповідь на це ж питання так, як, на вашу думку, сказав би про Вас кращий друг (подруга).

Дайте відповідь на це ж питання так, як, на вашу думку, сказав би про учитель.

Вправа 4. Повідомлення дальніх та ближніх цілей роботи.

Учасників тренінгу інформують про загальну структуру роботи в групі, кількість і основний зміст занять. Також важливо проговорити основні моменти поточного і наступного заняття.

II. Основна частина

Вправа 5. «Ті, хто...»

Роблять крок вперед ті, хто любить солодке; піднімають праву руку ті, у кого є кішка; сідають ті, кому подобається грати у футбол, і тому подібне. Після закінчення вправи пропонується взятися за руки всім, у кого хтось із батьків перебуває за кордоном на заробітках. При цьому ведучий підкреслює, як багато загального в учасників.

Вправа 6 «Що важливе для мене?»

Учням необхідно уявити, що вони надовго виїжджають, щоб провести канікули на безлюдному острові. Батьки пропонують дітям узяти з собою валізу і скласти в неї рівно три речі, найважливіші для них.

Що ви виберете? Назви цих речей напишіть на аркуші паперу (5 хвилин).

Далі дітям необхідно прочитати список і розповісти, чому вони вибрали саме ці три речі.

Обговорення

- Хто-небудь вибрав те ж, що і ти?
- Чиї записи тебе здивували?

- Чи є на світі такі речі, які цікаві і важливі більшості з нас?
- Який предмет з тих, які кому-небудь захотілося узяти з собою, був, на твій погляд, самим незвичайним?
- Про кого ти дізнався що-небудь нового?

Вправа 7. «Образ моєї сім'ї» (проективний малюнок)

Учасникам пропонується зобразити свою сім'ю з допомогою образів. Наприклад: «Якби ваша сім'я була квітами, чи тваринами, можливо явищем природи, як би виглядали ви і ваші рідні?»

Вправа 8. «Дерево очікувань»

Очікування учасників тренінгу

III. Заклучна частина

Підведення підсумків заняття.

Вправа 9. «Поділись гарними емоціями»

Учасники з допомогою пантонімічних рухів передають радість і позитивні емоції по колу.

Заняття 2. ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙ ТА ПОЧУТТІВ

Мета: активізування поняття «емоції і почуття», розвиток вміння керування своїми емоціями, усвідомити зв'язок емоцій з тілесними переживаннями.

I. Вступна частина

Вправа 1. «Традиційне привітання»

Учасникам пропонується виробити своє власне привітання з допомогою рухів та слів, якими вони будуть розпочинати кожне заняття. Дітям можна запропонувати декілька варіантів (передавати радість посмішкою, говорити по колу компліменти, дружньо потискати руки). Краще, якщо група обере своє оригінальне привітання.

Вправа 2. «Мій настрій» (проективний малюнок)

Учасникам потрібно намалювати свій настрій за 5 хвилин. Усі малюнки не підписуються і викладаються в середину кола. Діти по колу намагаються висловитись з приводу того, який настрій зображений на малюнку і хто автор малюнка.

II. Основна частина

Вправа 3. Інформаційне повідомлення «Емоції – ворота душі»

Емоції та їх вираження спільні для всіх людей, закладені від природи.

Однією з основних функцій емоцій є надання можливості людям розуміти один одного, навіть не користуючись мовою. Люди на всіх континентах однаково виражають радість і горе, гнів і страх.

Емоції — це суб'єктивні реакції (переживання), які віддзеркалюють приємні чи неприємні відчуття, ставлення людини до оточуючих людей, до явищ, процесу та результату своєї діяльності. Емоції доповнюють нашу мову, розкривають багатство нашого внутрішнього світу.

Емоції є невід'ємною частиною особистості. В емоційному плані всі люди різняться між собою за силою збуджуваності, тривалістю та стійкістю переживань, переважаням позитивних або негативних емоцій, їх глибиною та змістом.

Емоції покликані знімати надлишок емоційного перезбудження, перетворюючи його на сльози (у горі), на почервоніння або збліднення шкіри (у гніві) тощо. У цьому полягає регулятивна функція емоцій. Сигнальна функція сповіщає про стан людини. Так, приміром, людина, яка виспалася, весела, а та, що спала мало, роздратована.

Вирізняють емоції збудливі, тобто такі, що підвищують життєдіяльність організму (радість, гнів), та гнітючі, тобто такі, які придушують життєві процеси (сум, страх). Позитивні емоції спонукають людину до діяльності. Негативні емоції викликають дії, спрямовані на усунення шкідливих впливів.

Вважають, що фундаментальних емоцій існує всього 10: радість, подив, інтерес-хвилювання, горе-страждання, гнів, відраза, зневага, страх, сором, провина.

Вправа 4. «Вгадай емоцію»

Вивішується плакат з схематичним зображенням емоцій, без вказівок станів чоловічків. Учасники вгадують, які емоції зображені на плакаті.

Вправа 5. «Фігури емоцій».

Діти малюють п'ять великих фігур на аркуші А4. Потім, підписавши імена чотири з них (гнів, радість, страх, лють), розфарбовують кольоровими олівцями. Придумують ім'я 5-ій фігурі, розфарбовують, використовуючи такі кольори, які відповідають її емоційному стану.

Вправа 6. «Назви емоцію».

Передаючи м'яч по колу, учасники називають емоції, що заважають спілкуванню. Потім м'яч передається в інший бік і називаються емоції, що допомагають спілкуванню.

Вправа 7. «Зобрази емоцію».

Емоції можна виражати за допомогою рухів, міміки, жестів, інтонації. Необхідно підготувати картки, на яких буде написана та або інша емоція (радість, смуток, насмішка, образа, страх, здивування і т.д.). Кожне з учнів по черзі дістає з конверта картку і намагається зобразити емоцію, що дісталася йому, без слів. Інші повинні вгадати, що це за емоція.

Вправа 8 «Я у казці»

Учасникам пропонується згадати найулюбленішу казку і записати усіх героїв казки та емоції, які характеризували б цих героїв. Потім по черзі діти мають назвати героя казки, який за своїми емоційними проявами схожий на них.

III. Заключна частина

Підведення підсумків заняття

Вправа 9. «Морозиво» (психорелаксаційна вправа)

Дітям пропонується уявити себе морозивом, яке витягнули з холодильника і воно поступово під дією тепла починає танути. Декілька хвилин діти з закритими очима слідкують за своїми емоціями і почуттями. Потім по колу діляться своїми враженнями

Вправа 10 «Постав бал емоції»

На бланках з різними емоціями пропонується поставити бал (від 1 до 10) кожній емоції залежно від того, як часто її випробовує той, що відповідає.

Потім йде обговорення і робиться висновок.
Як вважаєте, яку роль грають емоції в нашому житті?
Що для вас було новим на занятті?
Що було вже відоме?

Заняття 3. ЯК МОЄ "Я" БАЧАТЬ ІНШІ

Мета: усвідомлення сприймання свого "Я" іншими людьми, одержання досвіду бачити себе очима інших, навчитися сприймати себе таким, який є.

I. Вступна частина

Вправа 1. «Традиційне привітання»

Вправа 2. «Колір настрою»

Учасникам тренінгу пропонується по колу назвати колір який відповідає їхньому настрою, а група має відгадати, які саме зараз емоції і почуття переживає кожен учасник групи

II. Основна частина

Вправа 3. Самоаналіз «Хто я? Який я?»

Необхідно продовжити письмово три пропозиції:

Я думаю, що я...; Інші вважають, що я...; Мені хочеться бути...

Для кожної пропозиції підберіть від 5 до 10 визначень із списку на плакаті.

Кількість співпадань підраховується, на дошці наголошується, як багато спільного між учнями.

Вправа 4. Асоціації

Дітям пропонується з асоціативним рядом відгадати одного з тих хто сидить в колі.

Інструкція для учасників: «Один з вас повинний буде на якийсь час вийти з приміщення. У цей час інші домовляються між собою, кого з усіх учасників гри, у тому числі і того, хто вийшов, вони будуть загадувати. Той, хто виходив, повернувшись, повинен відгадати, кого з присутніх загадала група. Він це робить, задаючи всім учасникам по черзі питання типу: "Якою була б ця людина, якби вона перетворилась в дерево, стала б вітром, була б твариною?" і так далі. Той учасник, якому задане питання, повинний описати предмет чи явище, використовуючи асоціації з характеристиками загаданої людини. Його ріст, колір волосся, особливості зовнішності і характеру, темперамент і т.п., але тільки не прямо, а ніби описуючи характеристики об'єкта, про яке запитує той, хто відгадує. Якщо загадана людина відгадана правильно, то тепер відгадує вона. Якщо неправильно - робиться ще одна спроба, до правильного відгадування. Гра продовжується доти, поки не буде загадана принаймні половина учасників гри.»

Вправа 5. «Ось я який! Вгадали?».

Діти заповнюють анкету, в якій описують себе і свої захоплення, але не підписують роботу (всі ставлять на ній свій значок). Здають свої варіанти. Тренер їх перемішує і роздає. Дітям необхідно при озвучуванні роботи дізнатися, чия вона.

III. Заключна частина

Вправа 6. «Свічка»

Учасникам пропонується стати в тісне коло, а одному з них стати «свічкою» - стати в середину кола і розслабитись. «Свічка» починає розхитуватись і подати на учасників групи. Завдання учасників підтримати того, хто стоїть в колі. Завдання того хто виконує роль свічки – навчитись довіряти іншим.

Вправа 7. Аналіз заняття (зворотній зв'язок)

Що сподобалося? Які виникли труднощі?

Кого важче оцінювати – себе чи інших?

Заняття 4. РОЗВИТОК ДОВІРИ ДО ЛЮДЕЙ.

Мета: показати учасникам групи, що успішне спілкування і взаєморозуміння залежить від відкритості і довіри один одному.

I. Вступна частина

Вправа 1. «Традиційне привітання»

Вправа 2 «Знайди собі пару»

Учасникам роздаються невеличкі картки з назвами тварин і просять прочитати їх, але не проговорювати вслух. Завдання кожного: знайти собі пару – при цьому не користуватись мовленням (можна користуватись характерними жестами тварин. Коли хтось з учасників знайде пару – не варто перемовлятись між собою. Потрібно дочекатись поки не сформується усі пари.

Після закінчення вправи варто обговорити враження учасників.

II. Основна частина

Вправа 3. «Рекламна компанія»

Ведучий тренер повідомляє учасникам умови вправи.

«Усім нам добре відомо, що таке реклама. Щодня ми безліч разів бачимо рекламні ролики на екранах телевізорів і маємо уявлення, якими різними можуть бути способи презентації того чи іншого товару. Оскільки ми усі - споживачі рекламованих товарів, то не буде перебільшенням вважати нас фахівцями з реклами. От і уявимо собі, що ми тут зібралися для того, щоб створити свої власний рекламний ролик для якогось товару. Наше завдання - представити цей товар публіці так, щоб підкреслити його кращі сторони, зацікавити ним. Усе - як у звичайній діяльності рекламної служби.

Але один маленький нюанс - об'єктом нашої реклами будуть... конкретні люди, що сидять тут, у цьому колі. Кожний з вас витягне картку, на якій написано ім'я одного з учасників групи. Може виявиться, що вам дістанеться картка з вашим власним ім'ям. Нічого страшного! Виходить, вам доведеться рекламувати самого себе. У нашій рекламі буде діяти ще одна умова: ви не повинні називати ім'я людини, яку рекламуєте. Більш того, вам пропонується представити людину як якийсь товар. Подумайте, чим міг би виявитися ваш протеже, якби він не народився людиною. Може, холодильником? Чи замиським будинком? Тоді що це за холодильник? І який цей замиський будинок?

Назвіть категорію населення, на яку буде розрахована ваша реклама. Зрозуміло, у рекламному ролику повинні бути відбиті найважливіші і найбільш яскраві достоїнства рекламованого об'єкта. Тривалість кожного рекламного ролика — не більш однієї хвилини. Після цього група повинна буде відгадати, хто з її членів був представлений у цій рекламі.

При необхідності можете використовувати як антураж будь-які предмети, що знаходяться в кімнаті, і просити інших гравців допомогти вам.

Час на підготовку - десять хвилин. Вправа завершується обговоренням і рефлексією власних переживань кожного з гравців із приводу представлення його в рекламному ролику.

Вправа 4. «Творче падіння»

Цю вправу виконують пари учасників. Один падає, а інший його підхоплює. Той, що підхоплює, стоїть за спиною падаючого партнера, щоб мати можливість перервати його падіння. Падаючий розслаблюється і валиться спиною на руки партнера. Падати треба, не переступаючи ногами і не намагаючись уникнути падіння. Будучи готовим упасти чи підхопити падаючого, зверніть увагу на свої почуття. Поміняйтеся один з одним, щоб кожний міг побувати в ролі падаючого і того, що підхоплює. Ця вправа дає прекрасну можливість випробувати на власному досвіді, що таке довіра.

Вправа 5. Поводир та сліпий.

Один учасник закриває очі, а інший його веде. Потім «сліпий» оцінює свої відчуття і почуття

Вправа 6. «Підводні камені довіри до людей»

Учасникам з допомогою «мозкового штурму» пропонується обговорити усі плюси і мінуси довіри до людей. Кожен учасник має згадати власну історію, коли людина довіряла іншим і це допомогло. Якщо є негативний досвід довіри до людей, і учасники проговорюють його, варто приділити цьому увагу. Звернути на відчуття людини.

III. Заклучна частина

Вправа 7. Враження

У цій вправі члени групи діляться своїми враженнями один про одного. Ненадовго сідайте перед кожним зі своїх партнерів по групі і дивіться йому в очі. При бажанні можна його торкнутися. Коротко розповідайте партнеру, як ви його сприймаєте і які почуття він у вас викликає. Говоріть досить голосно, для того, щоб вас чули усі. Будьте короткі. Коли ви закінчите, усіх по черзі буде обходити наступний, і так далі. Щораз, коли ви вислухуєте, що про вас говорять інші, намагайтеся не відповідати їм, а тільки враховувати те, що ви довідаєтеся про себе від своїх партнерів.

Вправа 8. Аналіз заняття (зворотній зв'язок)

Що сподобалося? Які виникли труднощі?

Кого важче оцінювати – себе чи інших?

Заняття 5. СОЦІАЛЬНІ НАВИКИ ТА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ.

Мета: моделювання соціальних навичок; знайомство з різними соціальними ролями та бар'єрами; формування моральних якостей та принципів; розвиток творчих здібностей учасників тренінгової програми.

I. Вступна частина

Вправа 1. «Традиційне привітання»

Вправа 2. «Особистий герб і девіз»

Тренер пропонує учасникам створити власний герб і девіз:

«Давайте трохи пофантазуємо. Уявимо, що ми усі належимо до знатних і древніх родів і запрошені на святковий бал у середньовічний королівський замок. Шляхетні лицарі і прекрасні дами підїжджають до воріт замка в позолочених каретах, на дверцятах яких красуються герби і девізи, що підтверджують дворянське походження їхніх власників. Так що ж це за герби, і якими вони оснащені девізами? Дійсним середньовічним дворянам було значно легше - хто-небудь з їхніх предків робив видатне діяння, що прославляло його і відображалось в гербі і девізі. Його нащадки одержували ці геральдичні атрибути в спадщину і не ламали голову над тим, якими повинні бути їхні особисті герби і девізи. А нам доведеться самим попрацювати над створенням своїх власних геральдичних знаків.

На аркушах паперу за допомогою фарб чи фломастерів вам потрібно буде зобразити свій особистий герб з девізом. Може бути, ви зумієте придумати щось цікаве і точно відбити суть ваших життєвих прагнень, позицій, розуміння себе. В ідеалі людина, що розібралася в символіці вашого герба і вашого девізу, повинна чітко зрозуміти, з ким вона має справу. Ось зразок форми герба. Контур розділений на кілька областей. Спробуйте врахувати призначення кожної ділянки герба і символічно передати необхідну інформацію.

Ліва частина - мої головні досягнення в житті. Середня - те, як я себе сприймаю.

Права частина - моя головна мета в житті. Нижня частина - мій головний девіз у житті.

На цю роботу потрібно виділити не менш як півгодини. По закінченні роботи учасники групи представляють свої герби і девізи. Ведучий попереджає, щоб кожний фіксував тих людей, чий герб і девіз схожі і співзвучні їх власним. Під час представлення учасники можуть задавати уточнюючі питання один одному. Потім учасникам пропонується підійти до тієї людини, чий герб і девіз найбільшою мірою подібні з їх особистими геральдичними атрибутами.

А тепер, учасники, обговоріть у своїх групах, що саме вам здалося схожим і близьким у ваших гербах і девізах, що в них є найбільш важливим. Через п'ятнадцять хвилин кожна підгрупа повинна буде представити всім іншим не тільки свої висновки, але і запропонувати загальний - для членів підгрупи - символ і об'єднуючий вас девіз. Звертаю увагу, що не потрібно малювати загальний герб - досить вказати один загальний для вас символ.

Після представлення кожною підгрупою своїх висновків про загальні риси гербів і девізів і нових вироблених ними колективних символів і девізів відбувається обговорення усієї справи і кожного з його етапів.

II. Основна частина

Вправа 3. «Соціальні ролі. Вчора, сьогодні, завтра»

Учасникам пропонується скласти список ролей які вони виконували у суспільстві до сьогоднішнього дня; тих які вони виконують сьогодні; тих ролей, які вони планують програвати в майбутньому.

Обговорення списків усіх учасників обов'язкове.

Які ролі хотілось би зіграти обов'язково?

Яких ролей хотілося б уникнути?

Які ролі є неприйнятними для учасників?

Вправа 4. «Картки-характеристики»

Егоїст	Нещасний
Щедрий	Дружелюбний
Сором'язливий	Кмітливий
Лякливий	Агресивний
Тихий	Дотепний
Дурний	Безтолковий
Зрозумілий	Неохайний
Ввічливий	Задумливий
Акуратний	Співчутливий
Вміє слухати	Грубий
Нервовий	Працелюбний
Щасливий	Ледачий
Балакучий	Холоднокровн
Захоплений	Злий
Жартівник	Крутий
Милый	Слабкий
Підтягнутий	Охайний
Чутливий	Лідер
Хворобливий	Ентузіаст
Привабливий	Негарний
Розумний	Наполегливий

На аркушах паперу написати імена усіх учасників групи, аркуші завернути і покласти у капелюх. Один з учасників виймає аркуша, читає ім'я про себе, але іншим учасникам його не повідомляє. Потім він добирає ті картки-характеристики, які, на його погляд, описують вибрану людину. Кожний з членів групи на основі даної характеристики робить припущення, хто б це міг бути. Після того, як кожний висловив своє припущення, зачитується ім'я, написане на аркуші паперу. Людина, чиє ім'я виявилось на папірці, може висловити свою думку з приводу карток-характеристик, які добирав ведучий: наскільки вибір був правильним чи неправильним і чому.

III. Заключна частина

Вправа 5. Аналіз заняття (зворотній зв'язок)

Що сподобалося? Які виникли труднощі?

Кого важче оцінювати – себе чи інших?

Вправа 6. Передача емоцій

Учасники по колу передають свої емоції кожному в долоньці, промовляючи при цьому, що відчувають

Заняття 6. ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ.

Мета: розширення уявлення про шляхи вирішення конфлікту, визначення моделі поведінки учасників у конфліктних ситуаціях, які у них виникають при спілкуванні з батьками, неофіційними опікунами, вчителями, друзями.

I. Вступна частина

Вправа 1. «Традиційне привітання»

Вправа 2. "Знайди пару"

Учасникам роздаються картки, на яких написані назви тварин, які повторюються двічі. Завдання учасників: мовчки, не показуючи свої картки нікому, відшукати "свою пару". Можна користуватися виразними засобами, але не можна відтворювати характерні звуки тварини, зображення якої у вас є. Коли хтось вирішить, що він знайшов свою "пару", він залишається біля неї, але стоїть мовчки. Коли всі згрупуються у пари, ведучий перевіряє, що вийшло. Після вправи можна запропонувати поділитися, що допомогло знайти пару.

II. Основна частина

Вправа 3. «Конфлікт. Причини і наслідки»

Методом мозкового штурму учасникам пропонується дати визначення конфлікту. Його причин і наслідків.

Усі висловлювання записуються на дошці і робиться загальний висновок.

Вправа 4. Інформаційне повідомлення «Шляхи розв'язання конфліктів»

Усі шляхи, якими люди намагаються розв'язати конфліктні ситуації поділяються на 5 груп:

1. співпраця – досягнення згоди на взаємовигідних умовах
2. суперництво – відкрита боротьба за власні інтереси
3. компроміс – взаємні поступки учасників конфлікту
4. пристосування – один із учасників конфлікту поступається своїми інтересами
5. уникнення або втеча – ситуація не розв'язується, людина відкрито тікає від неї.

Вправа 5. Малюнок вирішення конфлікту

Учасники діляться на 5 груп - кожній з яких потрібно зобразити один із способів розв'язання конфліктної ситуації. Та презентувавши свій спосіб виокремити усі переваги та недоліки саме такого методу вирішення конфлікту.

Вправа 6. «Мирні суперечки»

Дітям пропонується вигадати якомога більше способів вирішення конфліктів мирним шляхом.

Вправа 7. Вирішення ситуацій

Учасникам пропонується розіграти конфліктну ситуацію з допомогою одного із способів вирішення суперечки.

«У Володимира уже декілька днів немає настрою, в школу іти не хочеться, на вулиці також не цікаво. Бабуся постійно сварить за не вивчені уроки і низькі бали. В школі не вдається налагодити стосунки із друзями.

Володя учень 8 класу. Але найбільше його турбує те, що він постійно свариться із своїм батьком, через музичну школу. Батько щодня вичитує Вову за те, що він покинув заняття і хлопець відчуває, що скоро в сім'ї буде страшний скандал»

III. Заключна частина

Вправа 8 «Однодумці»

Дітям потрібно спільно вирішити одну задачу: щонайшвидше всім одночасно, не домовляючись і не вимовляючи ні слова, «викинути» однакову кількість пальців на обох руках. Вирішувати цю задачу ми будемо таким чином: я вважатиму — раз, два, три — і на рахунок три всі одночасно «викидають» пальці. Якийсь час, достатнє для того, щоб зрозуміти, чи справилися ми із завданням, не опускаємо руки. Якщо задача не вирішена, ми робимо чергову спробу. Зрозуміло? Давайте почнемо».

Вправа 7. Аналіз заняття (зворотній зв'язок)

Що сподобалося? Які виникли труднощі?

Заняття 7. СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ З ОТОЧУЮЧИМИ.

Мета: набуття навичок різних моделей поведінки; знайомство із загальними правилами етикету; розкриття внутрішніх еталонів та штампів поведінки з соціальним оточенням.

I. Вступна частина

Вправа 1. «Традиційне привітання»

Вправа 2. «Похвали себе»

Тренер просить учасників, які стоять ланцюжком, по черзі за годинниковою стрілкою, похвалити себе за рису свого характеру, в якій вони впевнені.

II. Основна частина

Вправа 3. Сніданок, обід, вечеря

Запропонуйте учасникам групи скласти меню святкового обіду з урахуванням кількості продуктів і гостей.

Вправа 4. Продукти прозапас

Попросіть учасників групи згадати найбільш уживані види продуктів і запропонуйте описати можливі способи їхнього збереження і заготівлі.

Вправа 5 Бюджет родини

Розбийтеся на пари. Прикиньте з урахуванням реальності свій можливий дохід (можна і мінімальний, на який ви збираєтесь прожити) і розподіліть його по статтях витрат (харчування, одяг і т.п.) стосовно до місяця, року, трьох років, десяти років життя родини (настільки великий термін необхідний для того, щоб зайвий раз з'ясувати життєву перспективу).

Вправа 6. Пізні повернення

Грають двоє. Один з них зустрів свого старого друга (подругу) іншої статі. Зайшов до нього (неї) і пізно повернувся додому. Реакція дружини (чоловіка).

Вправа 7. Справи домашні

Грають двоє. До цього моменту склалося так, що всі справи по господарстві виконував один з членів родини. Йому це набридло, і він вирішує "включити" ледаря в домашні турботи.

Методика програвання ролей один одного включає певну сукупність дій щодо налагодження стосунків. Ведучий може звертається з пропозицією спробувати програти роль іншого члена сім'ї: пояснити, як це зробити, переконати членів сім'ї в необхідності зробити над собою зусилля та виконати те, що він пропонує. Члени сім'ї програють свої ролі й консультант коментує їх дії. Методику використовують, коли необхідно збільшити рівень емпатії (співпереживання) між членами сім'ї.

III. Заключна частина

Вправа 8. «Наші правила етикету»

Методом «мозкового штурму» на дошці записуються усі правила етикету, яких дотримуються учасники тренінгу. Тренер доповнює правила етикету, які вважає за потрібне саме для цих учасників тренінгу.

Заняття 8. МОЄ МАЙБУТНЄ.

Мета: усвідомлення можливості вчитись на власному досвіді, планувати майбутнє, визначення своїх життєвих цілей та здатності до самокорекції.

I. Вступна частина

Вправа 1. «Традиційне привітання»

Вправа 2. «Я»

Учасникам дається можливість учасникам відстежити зміни, які відбулися з ними в процесі участі у груп.

Хід вправи

Тренер. Закрийте очі. Поверніться в думках на перше заняття, пригадайте, як ви вели себе, що відчули. Пригадали? А зараз поверніться назад і подумайте, які ви зараз. Змінилися чи ні?

Учасники на одному великому ватмані малюють себе, якими вони були на першому занятті (загальний малюнок). А на другому які зараз. Учасники повертаються в коло і пояснюють, що вони зобразили.

Запитання для обговорення:

- Чи змінилися ви?
- Які саме зміни ви відчули?
- Що ви відчуваєте зараз?

II. Основна частина

Вправа 3. «Напиши і намалюй казку»

Учасникам пропонується написати казку, де головним героєм є дитина вашої статті. І зробити малюнок до цієї казки.

На виконання завдання відводиться 30 хвилин. Після цього іде обговорення.

Кожен зачитує казку, показує малюнок і робить спробу побачити себе в головному герої.

Вправа 4. «Мое майбутнє»

Учасникам пропонується проговорити в яких кольорах вони бачать своє майбутнє, яких розмірів, які фігурки там будуть.

Чого хочеться в майбутньому?

III. Заключна частина

Аналіз заняття (зворотній зв'язок)

Що сподобалося? Які виникли труднощі?

Кого важче оцінювати – себе чи інших?

Заняття 9. РОДИНА ПОЧИНАЄТЬСЯ З «Я».

Мета: усвідомлення учасниками групи факту свого існування, формування умінь спілкуватися із самим собою і презентації свого "Я" іншим; розвиток почуття гордості за свою родину і своїх батьків, що додає впевненості в собі, вчить аналізувати сімейне життя своїх батьків

I. Вступна частина

Вправа 1. Хто Я?

Проставте в стовпчик номери від 1 до 10 і дайте десять відповідей на питання "Хто я?". При цьому можна враховувати будь-як свої характеристики, риси, інтереси, емоції - усе, що здається вам придатним для того, щоб описати себе фразою, що починається "Я -...".

Готовий перелік кожен учасник оголошує перед групою.

II. Основна частина

Вправа 2. Проективний малюнок

Вам пропонується виконати два малюнки. Візьміть лист паперу і виконайте поруч два малюнки. Я - такий, як є. І другий малюнок: я -такий, яким би хотів бути. На виконання малюнків дається 5 хвилин. Малюнки не підписуються. Отже, "я такий, як є", і "я такий, яким хотів би бути". Усі малюнки складаються на стілець у центрі кімнати. Ведучий перемішує малюнки і довільно вибирає один. Кладе його так, щоб усім було видно. Тепер кожний по черзі розповість про те, що він бачить на малюнку. Не формальні описи, а свої відчуття, ставлення до того, що намальовано. Опишіть те, якою себе бачить людина, якою вона хотіла б стати, що хотіла б змінити в собі. Усі висловлюються по колу, при цьому автор малюнка не повідомляє сам себе, а висловлюється, як і інші учасники, у свою чергу. Після проходження повного кола, коли усі висловилися щодо малюнка, спробуємо вгадати, хто ж є автором. Потім автор називає себе і розповідає, що ж хотів виразити в малюнку, відзначає репліки, що найбільше сподобалися.

Вправа 3. Зовні-усередині

Тренер ставить у ряд 6-7 стільців. Стільці зображують різні "шари особистості". Стілець з лівого краю позначає зовнішній шар, видимий світ і усім відомий. Стілець із правого краю позначає самий глибинний шар, серцевину особистості. Інші стільці - це проміжні шари.

Тренер: "Я хочу, щоб кожний з вас по черзі виходив сюди, сідав на крайній стілець і описував себе таким, яким він зовні представляється людям. Потім пересідає на сусідній стілець і описує себе вже у відповідності з наступним шаром, що лежить під самим поверхневим. Ви можете продовжувати описувати кожен шар своєї особистості, пересідаючи зі стільця на стілець. Запам'ятайте, ви не зобов'язані пройти всі шари. Ви можете зупинитися на будь-якому етапі (будь-якому стільці), коли відчуєте себе ніяково, і вам не захочеться йти глибше".

III. Заключна частина

Вправа 4. Декларація моєї самоцінності

Ведучий роздає кожному учаснику аркуші з надрукованим текстом. Група декламує разом уголос слідом за тренером наступне:

Я - це Я.

В усьому світі немає нікого абсолютно такого ж, як Я.

Є люди, чимось схожі на мене, але немає нікого абсолютно такого ж, як Я. Тому усе, що виходить від мене, - це справді моє, тому що саме Я вибрав це.

Мені належить усе, що є в мені: моє тіло, включаючи усе, що воно робить; моя свідомість, включаючи всі мої думки і плани; мої очі, включаючи всі образи, що, вони можуть бачити; мої почуття, якими б вони не були, тривога, задоволення, напруга, любов, роздратування, радість; мій рот і всі слова, що він може вимовляти, - ввічливі, ласкаві чи грубі, правильні чи неправильні; мій голос, голосний чи тихий; усі мої дії, звернені до інших чи людей до мене самого.

Мені належать усі мої фантазії, мої мрії, усі мої надії і мої страхи.

Мені належать усі мої перемоги й успіхи. Усі мої поразки і помилки.

Усе це належить мені. І тому Я можу дуже близько познайомитися із собою. Я можу полюбити себе і подружитися із собою. І Я можу зробити так, щоб усе в мені сприяло моїм інтересам.

Я знаю, що дещо в мені спантеличує мене, і є в мені щось таке, чого Я не знаю. Але оскільки Я дружу із собою і люблю себе, Я можу обережно і терпляче відкривати в собі джерела того, що спантеличує мене, і дізнаватися усе більше і більше різних речей про себе.

Я можу бачити, чути, почувати, думати, говорити і діяти. Я маю все, щоб бути близьким з іншими людьми, щоб бути продуктивним, вносити зміст і порядок у світ речей і людей навколо мене.

Я належу собі, і тому Я можу будувати себе. Я - це Я, і Я - це чудово!

Обговорення вправи і почуттів, які виникли в учасників при її виконанні.

ДОДАТОК 3
Аналіз законодавства України, що стосується захисту прав дітей
трудових мігрантів.

Назва нормативно- правового документу	Рік прийняття	Номер статті	Положення, що характеризують правовий захист дітей трудових мігрантів.
<i>Міжнародні документи, які декларують захист прав дітей:</i>			
1. Загальна декларація прав людини.	Прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року	Стаття 2 Стаття 7 Стаття 13 Стаття 16 Стаття 25 Стаття 26 Стаття 29	Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією. Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. 1. Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави. 2. Кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави. 1. Кожна людина має право на їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування. 2. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи.
2. Європейська соціальна хартія	Страсбург, 3 травня 1996 року	Частина I Стаття 7 Стаття 16 Стаття 17	Діти та підлітки мають право на особливий захист від фізичних та моральних ризиків, на які вони наражаються. Сім'я як головний осередок суспільства має право на належний соціальний, правовий та економічний захист для забезпечення її всебічного розвитку. Діти та підлітки мають право на належний соціальний, правовий та

		Стаття 19	економічний захист. Трудящі-мігранти, які є громадянами будь-якої Сторони, і члени їхніх сімей мають право на захист і допомогу на території держави будь-якої іншої Сторони.
3. Конвенція ООН про права дитини.	Дата підписання Україною: 21 лютого 1990 рік	Стаття 9	1. Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню. 2. Держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками.
		Стаття 10	1. Відповідно до зобов'язання Держав-учасниць за пунктом 1 статті 9 заява дитини чи її батьків на в'їзд у Державу-учасницю або виїзд із неї з метою возз'єднання сім'ї повинна розглядатися Державами-учасницями позитивним, гуманним і оперативним чином. 2. Дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право підтримувати на регулярній основі, за виключенням особливих обставин, особисті відносини і прямі контакти з обома батьками. 3. цією метою і відповідно до зобов'язання Держав-учасниць за пунктом 2 статті 9 Держави-учасниці поважають право дитини та її батьків залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися в свою країну.
		Стаття 11	Держави-учасниці вживають заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону.
		Стаття 18	1. Держави-учасниці докладають всіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. 2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб діти, батьки яких працюють, мали право користуватися призначеними для них службами й установами по догляду за дітьми.
		Стаття 20	Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою.

		Стаття 27	Батько (-ки) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини.
4. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення	м. Ланцароте 25 жовтня 2007 рік	Стаття 1	1. Цілями цієї Конвенції є: а) запобігання сексуальній експлуатації та сексуальним розбещенням дітей і боротьба із цими явищами; б) захист прав дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації та сексуального розбещення; в) сприяння національному та міжнародному співробітництву в боротьбі із сексуальною експлуатацією та сексуальним розбещенням дітей. 2. Ця Конвенція для забезпечення ефективного виконання Сторонами її положень установлює особливий механізм контролю.
<i>Національні документи, спрямовані на охорону дитинства:</i>			
1. Конституція України.	28 червня 1996 рік	Стаття 51 Стаття 52	Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.
2. Сімейний кодекс України.	10 січня 2002 рік	Стаття 3 Стаття 5 Стаття 7 Стаття 152 Стаття 153 Стаття 155 Стаття 180	Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини. Дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Забезпечення права дитини на належне батьківське виховання Права батьків та дитини на спілкування Здійснення батьківських прав та виконання батьківських обов'язків. Обов'язок батьків утримувати дитину.

		<p>Стаття 51</p> <p>Стаття 52</p> <p>Стаття 59</p> <p>Стаття 60</p>	<p>Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії навчальних закладів, сім'ї і суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам, особам, які їх замінюють.</p> <p>Педагогічний патронаж здійснюється соціальними педагогами. За своїм статусом соціальні педагоги належать до педагогічних працівників.</p> <p>Права вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів.</p> <p>Обов'язки вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів.</p> <p>Відповідальність батьків за розвиток дитини.</p> <p>Права батьків.</p>
7. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»	21 червня 2001 рік	<p>Стаття 4</p> <p>Стаття 6</p> <p>Стаття 7</p> <p>Стаття 8</p>	<p>Об'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є: сім'ї, діти, молодь;</p> <p>Сферами здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є: громадська; економічна; освітня; виховна; культурна; оздоровча.</p> <p>Основними напрямками державної політики у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є: визначення правових засад соціальної роботи, розроблення та реалізація загальнодержавних, регіональних програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, соціального становлення молоді та інших програм, створення сприятливих умов для функціонування і зміцнення сім'ї; сприяння відповідальному ставленню батьків до створення умов, необхідних для всебічного розвитку та виховання дітей; утвердження здорового способу життя в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі.</p> <p>Соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді здійснюється передбачає: надання психологічних послуг; формування здорового способу життя; інформування з питань працевлаштування та сприяння в цьому; задоволення матеріальних потреб сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, згідно із законодавством; захист прав та</p>

			інтересів осіб, посередництво у представництві інтересів сімей, дітей та молоді; виявлення, підтримка талановитих дітей та молоді; поширення просвітницьких та культурно-освітніх знань, об'єктивної інформації про види соціальних послуг, формування відповідального ставлення суспільства до соціальних проблем.
8. Закон України «Про захист суспільної моралі»	20 листопада 2003 рік	Стаття 7	Захист неповнолітніх від негативного впливу продукції сексуального чи еротичного характеру.
9. Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей»	4 вересня 2008 рік		Цей Закон визначає основні засади державної політики у сфері оздоровлення та відпочинку дітей, повноваження органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, правові, фінансові та організаційні засади утворення і діяльності дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, права, обов'язки та відповідальність усіх учасників процесу.
<i>Нормативно-правові акти з питань захисту прав дітей:</i>			
1. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів»	28 грудня 2006 рік		Сприяти проведенню заходів з проблеми соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у навчальних закладах та покласти виконання функцій координаторів названих заходів на обласному рівні на керівників обласних центрів практичної психології і соціальної роботи; на районному рівні - на методистів, які відповідають за психологічну службу, районних (міських) методичних кабінетів; на рівні навчального закладу - на заступників директорів з виховної роботи, практичних психологів, соціальних педагогів, педагогів-організаторів.
2. Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. Про затвердження Порядку здійснення центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціального інспектування сімей, дітей та	28 липня 2010 рік		Цей Порядок визначає етапи та умови здійснення центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціального інспектування сімей, дітей та молоді, стосовно яких є інформація про перебування у складних життєвих обставинах. Об'єктами соціального інспектування є сім'ї, діти та молодь, які перебувають у складних життєвих обставинах.

молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах.			
3. Постанова КМУ Про затвердження Порядку організації виїзду дітей за кордон у туристичну подорож, на відпочинок та оздоровлення	13 квітня 2005 рік		Цей Порядок регламентує виїзд у вільний від навчання час організованої групи дітей віком від 6 до 18 років (далі - група дітей) за кордон у туристичну подорож, на відпочинок та оздоровлення за попередньо визначеними та затвердженими маршрутом і програмою перебування. Дія цього Порядку не поширюється на виїзд дітей за кордон у туристичну подорож, на відпочинок та оздоровлення з батьками, опікунами і піклувальниками.
4. Постанова КМУ Про затвердження Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки	11 травня 2006 рік		Основними завданнями Програми є: розроблення та запровадження ефективних форм роботи з профілактики дитячої безпритульності і бездоглядності, виявлення на ранній стадії сімей, які неспроможні або не бажають виконувати виховні функції, та забезпечення захисту прав дітей, які виховуються в таких сім'ях; застосування ефективних форм соціальної підтримки дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; запровадження ефективних форм і методів роботи з дітьми.
5. Розпорядження КМУ Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006-2016 роки"	22 квітня 2006 р		Метою Національного плану дій є визначення шляхів урегулювання питань ефективного забезпечення та захисту прав дітей з урахуванням Цілей розвитку тисячоліття та стратегії Підсумкового документа спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної асамблеї ООН "Світ, сприятливий для дітей".

ВИРІШИЛИ ПОЇХАТИ НА ЗАРОБІТКИ ЗА КОРДОН?

Подбайте про свою дитину!!!

Прийміть рішення про від'їзд разом з дитиною. Це допоможе дитині зрозуміти, що ви їдете через необхідність та заради її майбутнього.

Підготуйте дитину психологічно до Вашого від'їзду. Дитині може здаватися, що Ви кидаєте її. Розкажіть, чому Ви їдете.

Поінформуйте заздалегідь близьких родичів про від'їзд та термін Вашої відсутності. Це дасть Вам можливість ретельно спланувати, хто доглядатиме дитину під час Вашої відсутності.

Повідомте вчителя про Вашу тимчасову відсутність. Вчитель приділятиме увагу Вашій дитині, зможе запобігти погіршенню навчання, спрямувати дитину у випадку необхідності до психолога.

Підготуйте та залиште вдома детальну інформацію про місце свого перебування та Ваш контактний телефон. Це дасть можливість Вашій дитині або людям, які опікуватимуться нею, терміново зв'язатися з Вами.

Потурбуйтеся про наявність у дитини номерів телефонів, за якими вона зможе звернутися у випадку виникнення проблем. Серед таких номерів повинні бути контакти дорослого, якому Ви довіряєте, вчителя, служби у справах неповнолітніх.

Пам'ятайте про необхідність регулярної матеріальної підтримки дитини. Домовтеся із людьми, які опікуватимуться Вашою дитиною, про періодичність надсилення грошей на утримання дитини. Дотримуйтеся визначених термінів.

Переконайтеся, що під час Вашої відсутності умови проживання та харчування дитини будуть задовільними, дитина відвідуватиме школу та не примушуватиметься до роботи.

Підтримуйте зв'язок із дитиною регулярно. Домовтеся про дні, коли Ви телефонуватимете. Дотримуйтеся визначених термінів.

Зателефонуйте перед поїздкою на Національну «гарячу лінію» з питань запобігання торгівлі людьми

8 800 500 22 50

(дзвінки безкоштовні по території України)

www.lastrada.org.ua
консультації он-лайн

Міжнародний жіночий
правозахисний центр
"Ла Страда - Україна"

Надруковано за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Данії
Міністерство може не поділяти погляди, відображені в цій публікації

ДОДАТОК И